

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д.УШИНСЬКОГО

На правах рукопису

Ігнатенко Сузанна Олександрівна

УДК: 378.937+378.126+370.12

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник –
Хмелюк Раїса Іллівна,
доктор педагогічних наук,
професор

Одеса – 2007

З М І С Т

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів	11
1.1. Аналіз літератури з проблеми підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у вищому педагогічному закладі освіти.....	11
1.2. Формування моральних якостей молодших школярів як предмет педагогічного впливу вчителя фізичного виховання.....	29
1.2.1. Сутність понять «мораль», «моральна вихованість», «моральні якості».....	30
1.2.2. Особливості формування моральних якостей у молодших школярів.....	39
1.3. Сутність і структура готовності майбутнього вчителя фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів.....	45
1.4. Педагогічні умови, що сприяють підготовці майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.....	62
1.4.1. Забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання як педагогічна умова їхньої підготовки до формування моральних якостей молодших школярів.....	63
1.4.2. Сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання як педагогічна умова їхньої підготовки до формування моральних якостей молодших школярів.....	70
1.4.3. Використання активних методів навчання як педагогічна умова підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.....	77
Висновки з 1 розділу.....	84

РОЗДІЛ 2. Дослідно-експериментальна робота з формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до виховання моральних якостей молодших школярів.....	88
2.1. Діагностика рівнів професійної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.....	88
2.2. Проективна модель підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.....	112
2.3. Реалізація проективної моделі підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.....	121
2.4. Результати формувального експерименту та їх аналіз.....	132
Висновки з 2 розділу.....	156
ВИСНОВКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	169
ДОДАТКИ.....	193

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті щодо необхідності виховання людини демократичного світогляду, гуманістичної культури особистості, здатної протистояти бездуховності, з повагою ставитися до традицій народів світу, їхніх культурних надбань. На жаль, сьогодні має місце знецінення моральних принципів, зміщення цінностей, однобічна соціальна орієнтація підрастаючого покоління на споживання, а не на духовні цінності, недостатня гуманізація навчально-виховного процесу підготовки вчителів до морального виховання учнів.

Відомо, що одним із найважливіших у становленні людини є період шкільного життя. Саме в цей час закладаються основи особистості людини, формуються і закріплюються практично всі властивості та якості її характеру, ставлення до суспільства і самої себе. На це й націлені всі шкільні предмети, зокрема фізична культура. Проте, незважаючи на значні можливості, процес фізичного виховання у школі акцентований переважно на розвиток рухових якостей учнів, завдання ж морального й духовного виховання, по суті, ігноруються. Від учителя насамперед вимагають високої фізичної підготовленості підопічних, виконання ними встановлених нормативів. До того ж ідеологія фізичного виховання школярів здебільшого перенесена із спортивної практики з її спрямованістю на вольові аспекти, дух боротьби, суперництва. Все це, звісно, важливо, але неможливо виховати всебічно розвинену особистість поза загальнолюдськими моральними цінностями.

Проблема формування готовності майбутніх учителів до різноманітних видів діяльності була предметом дослідження багатьох учених (А.Алексюк, І.Богданова, А.Богущ, О.Головацька, С.Гончаренко, І.Зязюн, Д.Іванова, Е.Карпова, О.Кіліченко, Н.Кічук, І.Ковальчук, З.Курлянд, А.Линенко, В.Мирошниченко, Г.Нагорна, Р.Хмелюк, О.Цокур, О.Яцій та ін.).

Питанням фізичного виховання у школі були присвячені праці Я.Бельського, В.Білак, А.Виндюка, С.Корнієнко, В.Наумчука, В.Попової, І.Чорнобай, В.Ялович та ін. Однак проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів не була ще предметом наукових досліджень.

Відтак, протиріччя, що виникло між соціально-педагогічними потребами у здійсненні морального виховання молодших школярів і недостатнім рівнем підготовки вчителя до нього зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: «Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно наукової теми кафедри педагогіки «Дослідження педагогічних засад підготовки вчителя національної школи» (№ 0100U000958), що входить до плану науково-дослідної роботи Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. Автором досліджувалася проблема підготовки вчителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Тема дисертації була затверджена Вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (протокол № 8 від 28 березня 2002 року) і закординована в координаційній раді при АПН України (протокол № 7 від 17 жовтня 2002 року).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати ефективність педагогічних умов підготовки майбутніх учителів фізичної культури до виховання моральних якостей молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати педагогічну сутність і структуру феномена «готовність майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів»; уточнити поняття «мораль»,

«моральна вихованість», «моральні якості», «професійно-моральна культура вчителів».

2. Розкрити вікові особливості формування моральних якостей у молодших школярів.
3. Виявити критерії, показники їх прояву, охарактеризувати рівні сформованості готовності майбутніх учителів фізичної культури до виховання моральних якостей в учнів молодших класів.
4. Визначити педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.
5. Розробити й експериментально апробувати модель підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.

Об'єкт дослідження – професійно-педагогічна підготовка вчителя фізичного виховання.

Предмет дослідження – процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Гіпотеза дослідження – процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів буде більш ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів;
- сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання;
- використання активних методів навчання.

Методологічними засадами дослідження виступили: діалектична теорія щодо взаємозв'язку, взаємозумовленості і цілісності явищ об'єктивної дійсності, принципи єдності теорії і практики, що забезпечують об'єктивність теоретичного й емпіричного вивчення предметів і явищ; положення психології і педагогіки про загальні та специфічні закономірності формування і розвитку моральних якостей. Конкретна методологія

ґрунтувалася на ідеях цілісності як принципу пояснення специфіки педагогічних явищ і процесів; системного підходу як засобу всебічного і багаторівневого їх аналізу; саморозвитку й самореалізації як механізмів оволодіння особистістю функціями професійної ролі.

Теоретичними джерелами дослідження стали наукові доробки з проблеми професійної діяльності майбутніх учителів (О.Абдуліна, І.Богданова, Ф.Гоноболін, І.Зимня, Е.Карпова, Н.Кічук, Н.Кузьміна, З.Курлянд, А.Линенко, В.Сластьонін, О.Цокур, Р.Хмелюк та ін.); розвитку педагогічних здібностей (Ф.Гоноболін, І.Зязюн, Л.Крамущенко, І.Кривонос, В.Крутецький, Н.Кузьміна, Р.Хмелюк та ін.), формування моральних якостей особистості (І.Бех, В.Буткевич, Б.Ведмеденко, Т.Гаврилова, А.Зосимовський, Л.Ігнатівський, В.Кисельов, Л.Кондрашова, С.Максименко, А.Петрова та ін.), особливостей виховання дітей молодшого шкільного віку (А.Амосова, О.Богданова, Т.Вершиніна, С.Коробко, О.Матвієнко, Г.Онищенко, Л.Пилипенко, С.Хоружий та ін.), професійно-педагогічної підготовки безпосередньо вчителів фізкультури (О.Абдуліна, Я.Бельський, Н.В.Кузьміна, П.Лесгафт, О.Петунін та ін.).

Методи дослідження: для розв'язання окреслених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези дослідження використано загальнонаукові методи теоретичного рівня: вивчення й аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури вітчизняних авторів з проблеми формування моральних якостей; узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних для побудови моделі та з'ясування умов підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів; вивчення й аналіз досвіду навчально-виховної роботи вищого педагогічного навчального закладу; узагальнення передового досвіду та методи емпіричного дослідження (анкетування, спостереження, бесіди, вивчення практичної діяльності студентів під час проходження шкільної педагогічної практики, самооцінка, психологічні методики, питальники тощо) для розробки і перевірки методики підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до

формування моральних якостей молодших школярів; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний) з метою перевірки дієвості моделі підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, моделювання педагогічних ситуацій, методи математичної статистики.

Базою дослідження виступив факультет фізичного виховання Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. Експериментальним дослідженням було охоплено 325 студентів 2-3 курсів Інституту фізичної культури та реабілітації денної та заочної форм навчання. У формувальному експерименті взяли участь 125 студентів.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження: вперше визначено сутність і компонентну структуру готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів; уточнено поняття «мораль», «моральна вихованість», «моральні якості», «професійно-моральна культура вчителів»; визначено критерії, показники, якісні характеристики рівнів зазначеної готовності; розроблено модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів і визначено педагогічні умови її реалізації. Подальшого розвитку дістала методика підготовки майбутніх учителів фізичної культури до морального виховання молодших школярів.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблено й експериментально апробовано методику діагностики рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Матеріали дослідження знайшли практичне відображення в розробці й апробації спецкурсу «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури».

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Південноукраїнського державного педагогічного університету імені

К.Д.Ушинського (акт про впровадження № 1079 від 5 червня 2006 р.), Одеського обласного інституту вдосконалення вчителів (акт про впровадження № 185 а від 20 березня 2006 р.), Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (акт про впровадження від 20 січня 2005 р.), Білгород-Дністровського педагогічного училища Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (акт про впровадження № 168 від 17 травня 2006 р.), Кременчуцького навчально-консультаційного центру (акт про впровадження № 1-060420 від 20 квітня 2006 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечується методологією положення про моральну цілісність особистості, опорою на результати психолого-педагогічної науки, доцільним поєднанням комплексу теоретичних та емпіричних методів дослідження, адекватних його меті, завданням, предмету і гіпотезі; порівняльним аналізом даних, одержаних за допомогою різноманітних методів дослідження, що мають репрезентативний характер.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Вопросы реабилитації» (Одеса, 2000), «Адаптаційні можливості дітей та молоді» (Одеса, 2000, 2004), «Проблеми реабілітації» (Одеса, 2005), обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та щорічних аспірантських семінарах Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського.

Основні результати дослідження викладено в 15 публікаціях автора, з них 9 – у фахових виданнях України, 4 – у співавторстві.

Особистий внесок автора в роботах у співавторстві полягає у визначенні педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 167 сторінок. У тексті вміщено 17 таблиць, 7 діаграм, 1 схему, що займають 1 сторінку основного тексту. У списку використаних джерел 286 найменувань. Додатки викладено на 41 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Аналіз літератури з проблеми підготовки майбутніх учителів фізичного виховання у вищому педагогічному закладі освіти

У концепції педагогічної освіти зазначено, що стратегічними завданнями реформування вищої освіти в Україні є відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян нової держави, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного й морального здоров'я.

Усвідомлення політичної і соціальної ситуації сьогодення визначає необхідність реалізації одного з пріоритетних завдань вищої освіти – підготовку педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності, які здатні забезпечити всебічний розвиток громадян, зокрема вчителів фізичної культури. Відтак, удосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителя на сучасному етапі розвитку нашої країни зумовлене насамперед високим рівнем розвитку педагогічної науки, а також суспільними процесами, які відбуваються в Україні.

Діяльність людини була предметом наукових досліджень багатьох учених. Так, В.Крутецький зауважує, що діяльність – це активність людини, яка спрямована на досягнення поставленої мети, пов'язаної із задоволенням її потреб та інтересів, вимогами суспільства [119]. Виходячи з цього, О.Павлик наголошує на тому, що діяльність людини є продуманою активністю, яка слугує розвитку і формуванню свідомості, що визначає стиль мислення [181, с.15].

О.Леонт'єв називав діяльністю процеси, які характеризуються психологічно тим, на що спрямований процес діяльності в цілому, її предмет

завжди збігається з тим об'єктивним, що збуджує суб'єкта до цієї діяльності, інакше – мотивом [131, с.288]; процес, що збуджується та спрямовується мотивом – тим, чим визначена будь-яка потреба [131, с.205]. Також учений зауважує, що діяльність є однією з різноманітних форм активності людини, яка визначає різні форми ставлення людини до дійсності. Він виокремлює макроструктурні блоки в загальному потоці діяльності, до яких відносить: "окремі (особливі) діяльності – за критеріями збуджувальних мотивів, далі виділяються дії – процеси, що підпорядковуються свідомим цілям; нарешті, операції, які безпосередньо залежать від умов досягнення конкретної мети" [130, с.109].

Наше суспільство зацікавлене у спеціалістах, що здатні творчо підходити до здійснення професійної діяльності, приймати відповідні рішення й відповідати за їх реалізацію. Підготовка таких фахівців здійснюється під час навчання у вищих навчальних закладах.

У педагогіці й психології накопичено значний теоретичний і практичний матеріал з професійної підготовки майбутнього педагога, формування його готовності до професійної діяльності. В численних психолого-педагогічних дослідженнях сформульовано поняття підготовки та готовності до професійної діяльності, визначено їх зміст і структуру, виявлено основні параметри й умови, що впливають на ефективність підготовки, динаміку, тривалість та усталеність (О.Абдуліна, М.Васильєва, В.Ільїн, Н.Кузьміна, З.Курлянд, А.Линенко, В.Мерлін, В.Мясищев, К.Платонов, В.Сластьонін, Д.Узнадзе та ін.). Зауважимо, що в педагогічних дослідженнях зустрічаються різні трактування поняття «підготовка». Так, Л.Яновська розглядає підготовку вчителів як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати вчителем школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя, важливих для визначення характеру мети і завдань його педагогічної діяльності [280, с.18]. Н.Костіна ототожнює це поняття з готовністю до професійної діяльності [118]. Л.Григоренко [57] Г.Троцько [242] вважають, що підготовка включає формування готовності до

професійної діяльності. Ми цілком погоджуємося із цим визначенням.

Професійно-педагогічну підготовку деякі вчені розглядають як підсистему професійної підготовки фахівців, робота яких пов'язана з людським фактором і передбачає: сукупність спеціальних знань, навичок та вмінь, необхідних для виконання роботи в певній галузі діяльності; цілісність освіти, яка складається із взаємопов'язаних компонентів (мети навчання, змісту освіти, мотивів навчання, діяльності викладачів і студентів, технології та результату навчання). О.Павлик визначає професійно-педагогічну підготовку як організований систематичний і цілеспрямований процес формування психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності [181, с.18].

Цілком погоджуючись з ученою, додамо, що професійно-педагогічна підготовка на сучасному етапі спрямована на формування не лише професійно значущих знань, умінь і навичок, але й на формування морально-професійних цінностей, настанов, компетентності майбутніх фахівців, які, безумовно, є надзвичайно важливими в будь-якій професійній діяльності. В руслі нашого дослідження професійно-педагогічну підготовку ми будемо розглядати як підготовку майбутніх учителів до педагогічної діяльності.

Зазначимо, що проблема педагогічної діяльності майбутніх учителів була предметом дослідження як багатьох російських та українських (О.Абдуліна, І.Богданова, Ф.Гоноболін, І.Зимняя, Е.Карпова, Н.Кічук, Н.Кузьміна, З.Курлянд, А.Линенко, В.Сластьонін, О.Цокур, Р.Хмелюк та ін.), так і зарубіжних (Т.Букре, П.Вітті, Е.Гомм, Г.Грассел, В.Кессель, Д.Роланд, П.Петерс, Ж.Троншер та ін.) учених.

Учені розглядають педагогічну діяльність як раціональний вибір учителем форм, методів, засобів, умов оптимізованої навчальної діяльності (М.Поташник та ін.); дидактичний аспект педагогічної діяльності висвітлено у працях В.Бєлкіної, В.Бондаря, Ю.Горіна, Л.Григорович, А.Нестеренко, В.Паламарчук тощо.

Б.Лихачев визначає педагогічну діяльність як особливий вид суспільно

корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя у відповідності з економічними, політичними, моральними, етичними цілями [135].

На думку О.Піскунова, «педагогічна діяльність – цілісний процес, що потребує врахування синтезу вмінь та знань різних наук. Одними з найважливіших факторів у підготовці вчителя є докорінне поліпшення його теоретичної підготовки, формування наукового стилю мислення й пізнавальної самостійності. У процесі педагогічної діяльності розвивається педагогічне мислення, логіка, спостереження, уява, передбачення та інші компоненти педагогічних здібностей. У процесі діяльності студенти роблять висновки не тільки на підставі вже відомих їм педагогічних законів, які були вивчені раніше, вони створюють деяку систему знань, у котрій мають місце більш складні логічні зв'язки відношень. Практична діяльність дозволяє перевірити достовірність низки теоретичних положень. Форми зв'язку теоретичного мислення та практики у процесі пізнання різноманітні. Теоретичне мислення виступає як план самої практичної діяльності» [191, с. 44].

За О.Лішиним, педагогічною діяльністю педагога є цілеспрямована багатоступенева активність людини щодо формування смислоутворюючих мотивів, ціннісних орієнтацій на результати виховання [136, с.4], І.Підласий визначає педагогічну діяльність як складно організовану систему ряду діяльностей [192, с. 220], Б.Лихачов розглядає її як органічну, цілеспрямовану частину виховного процесу, спрямовану на розвиток особистості дитини [135, с.400], на думку В.Крисько, зазначена діяльність свідомо спрямована на підготовку підростаючого покоління до життя у зв'язку з економічними, політичними, моральними та естетичними цілями [120, с.324].

Ми згодні з думкою В.Сластьоніна, який зазначає, що професійна діяльність учителя – особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим культури та досвіду, накопичених

людством, створення умов для її особистісного розвитку та підготовки до виконання соціальних ролей, визначених у суспільстві [186, с. 24].

Розглядаючи педагогічну діяльність учителя з позицій системного підходу, Л.Столяренко зазначає, що вона являє собою складну організовану систему різних видів діяльності, головна з яких, відповідно, – діяльність викладача, що безпосередньо навчає. Три наступних види діяльності мають надрядковий характер відносно головної: це діяльність методиста, який конструює прийоми та методи навчання; методична діяльність, спрямована на побудову навчальних предметів, та діяльність програмування, складання навчальних програм. Головний зміст діяльності вчителя, на думку автора, містить виконання декількох функцій, зокрема навчальної, виховної, організаційної та дослідницької. Ці функції виявляються в єдності, хоча в багатьох учителів одна з них домінує над іншими [180].

І.Харламов відзначає, що в навчально-виховному процесі мають місце такі взаємопов'язані види педагогічної діяльності вчителя: діагностична; орієнтаційно-прогностична; конструктивно-проектувальна; організаційна; інформаційно-пояснювальна; комунікативно-стимулююча; аналітико-оцінна; дослідницько-творча [255, с. 476].

На думку С.Смирнова, професійна педагогічна діяльність – це процес, що розпочинається із засвоєння раніше накопиченого (адаптація, репродукція, відтворення знань та досвіду), а потім переходить у перетворення наявного досвіду. Шлях від пристосування до педагогічної ситуації – до її перетворення – складає сутність динаміки роботи вчителя. З огляду на це він виокремлює такі рівні професійно-педагогічної діяльності:

- відтворення готових рекомендацій (елементарної взаємодії з класом), – викладач використовує зворотний зв'язок, коректує свої впливи за його результатами, однак він діє “за шаблоном”, за досвідом інших учителів;
- оптимізація діяльності на уроці, починаючи з його планування, коли творчість виявляється в умілому виборі та доцільному поєднанні вже відомого викладачеві змісту, методів та форм навчання;

- використання творчих можливостей “живого” спілкування з учнями;
- використання готових прийомів з привнесенням особистісних елементів, які відповідають творчій індивідуальності викладача, особливостям вихованців, конкретному рівневі розвитку класу [185, с.111].

З позицій управлінського підходу (Ю.Бабанський, І.Лернер, О.Падалка) призначення діяльності вчителя полягає в управлінні активною та свідомою діяльністю учнів у процесі засвоєння навчального матеріалу. Зокрема, Ю.Бабанський вважає, що педагогічна діяльність включає такі елементи, як: планування, організація, стимулювання, поточний контроль, регулювання діяльності та аналіз її результатів [13]. О.Падалка, погоджуючись з ученим, подає структуру педагогічної діяльності більш розгорнуто. Автор визначає:

- а) планування роботи вчителя на уроці (написання конспекту уроку);
- б) організацію навчальної діяльності учнів, яка передбачає теоретичне ознайомлення з новим матеріалом, особистий показ виконання окремих дій;
- в) стимулювання навчальної діяльності учнів (оцінювання діяльності учнів);
- г) контроль виконання навчальних дій (види контролю: усний, письмовий, комплексний, машинний, тестовий);
- д) аналіз результатів навчальної діяльності школярів (учитель вносить корекцію для засвоєння учнями матеріалу на основі оцінок, або результатів складання спортивних норм);
- е) діяльність учителя, спрямовану на розвиток культури спілкування та логічного мислення учнів [182, с.17].

Отже, з позиції управлінського підходу, професійну діяльність учителя можна витлумачувати як процес управління діяльністю учнів під час засвоєння ними навчального матеріалу (шляхом пізнавально-інструментальної сукупності дій учителів та учнів). Всі відомі підходи управління реалізуються за допомогою ефективних стратегій розв’язання навчально-пізнавальних задач і саме тим безпосередньо інтегруються в інструментальні та ціннісні структури цілеспрямованої діяльності людини.

Прихильники технологічного підходу (І.Богданова [25], М.Кларін [97], В.Сластьонін [220], Е.Широкова [264], Н.Щуркова [273]) розглядають

професійну діяльність як циклічний процес рішення багатьох функціональних завдань та вважають, що в її структурі можна точно виділити етапи з визначенням на кожному з них домінуючих завдань і функцій учителя.

Зокрема, І.Богданова у професійній діяльності вчителя як новий міждисциплінарний науковий напрям розглядає педагогічну інноватику, що вивчає актуально значущі та системно організуючі інноваційні процеси, які стають перспективними для еволюції освіти й позитивно впливають на її розвиток, а також на розвиток більш широкого мультикультурного простору. На її думку, педагогічна технологія є предметом вивчення різних наукових напрямів у сучасній педагогічній науці (наукова організація навчально-виховного процесу, проектування педагогічної системи, комунікаційна система тощо), залежно від яких вона розглядається, як: мистецтво використання результатів наукових досліджень у сфері освіти; проект педагогічної системи, що реалізується на практиці; сукупність засобів і методів навчально-виховного процесу, які безперечно призведуть до запланованого результату; процес цілетворення та об'єктивного контролю за одержаними результатами; системний метод створення, використання і призначення всього процесу викладання та засвоєння знань з урахуванням технічних та людських ресурсів у їхній взаємодії [25].

С.Когут поряд із зазначеними вище підходами до професійної підготовки, розглядає синергетичний підхід, відповідно до якого підготовка педагога розглядається як педагогічна, самоорганізовувана система суб'єкт-суб'єктної взаємодії [100, с.6].

Звертаючись до зарубіжного досвіду пошуку нових концепцій підготовки вчителів, можна відзначити серед них такі: прогресивну, з концентруванням на підготовці вчителя до бачення, аналізу й розв'язання проблем діяльності в оточенні, яке швидко змінюється; персоналістичну, з акцентуванням на формуванні особистості вчителя; загальноосвітню, із

засвоєнням різноманітної інформації з багатьох сфер, корисної в роботі з розвиненою сучасною молоддю; всебічну підготовку з наданням учителю декількох компетенцій із досягненням рівноваги між головними компонентами професійної кваліфікації: науковими знаннями, системою цінностей, педагогічними вміннями та навичками.

Аналіз європейських тенденцій у підготовці вчителя доводить, що його професійний успіх залежить від певної рівноваги між сукупністю характеристик його особистості та загальною компетенцією й педагогічною кваліфікацією. Обидва компоненти впливають на педагогічну діяльність учителя і є взаємозалежними. Перший компонент полягає у формуванні в майбутніх фахівців усвідомлення власної ролі, у самопізнанні, другий – у набутті педагогічних компетенцій, підпорядкованих цій ролі.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що сьогодні мають місце різні підходи науковців як до професійної, так і до педагогічної діяльності. В умовах політичних, економічних та соціальних перетворень, які відбуваються на сучасному етапі в Україні, значно підвищуються вимоги до підготовки педагогічних працівників, основним завданням яких є навчання й виховання підростаючого покоління, яке повинно бути не лише високоосвіченим і вихованим, але й мати морально-усталені якості.

В аспекті нашого дослідження розглянемо, як визначається проблема підготовки майбутніх учителів фізичного виховання в педагогічній теорії на сучасному етапі, в тому числі й до формування моральних якостей молодших школярів.

Концепцією фізичного виховання в системі освіти України наголошується, що «фізичне виховання дітей і молоді в Україні є невід'ємною частиною системи народної освіти, важливим компонентом їх гуманітарного виховання, формування в них патріотичних почуттів, фізичного та морального здоров'я, вдосконалення фізичної і психологічної підготовленості до активного життя і професійної діяльності» [104, с. 2].

У Законі України «Про освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» перед учителями загальноосвітніх шкіл поставлені завдання, спрямовані на виховання з учнів громадян України – морально чистих, інтелектуально багатих, фізично здорових особистостей – носіїв загальнолюдських цінностей, людської гідності, національної культури, національної свідомості.

Одним із виховних завдань, накреслених у Концепції національної школи України, є утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей [111].

У галузевому стандарті підготовки фахівців за спеціальністю «Фізичне виховання» зазначено, що майбутній учитель фізичної культури повинен: «Керуючись принципами гуманізму і демократизму, враховуючи національні цінності, звичаї і традиції, під час реалізації навчально-виховного процесу в різних вікових групах, використовуючи різноманітні загальнопедагогічні методи впливу, а також специфічні фактори та шляхи впливу на формування особистості, що їх надає фізична культура і спорт, з метою формування ідейних основ раціональної поведінки, етичних норм і навичок, уміти: формувати моральну свідомість, ідейну переконаність і мотиви діяльності (зокрема і фізкультурно-спортивної), які узгоджуються з ідеалами високої моралі; виховувати моральні почуття патріотизму, дружби, колективізму, громадянського обов'язку, миру, гуманізму; формувати моральний досвід, тверді звички дотримуватись етичних норм, навичок суспільно-корисної поведінки, а також норм фізкультурної та спортивної етики; сприяти максимальному розвитку фізичних і духовних здібностей людини, досягненню всебічної підготовленості до творчої праці; формувати активну життєву позицію» [46].

Відтак, законодавством України про освіту перед учителями різних навчальних закладів поставлено завдання не лише навчання молодого покоління, а й формування їхньої особистості. Важливим аспектом цього

процесу є формування й розвиток моральних якостей молоді, їхнього свідомого ставлення як до тих людей, що її оточує, так і до самої себе. Значну роль у формуванні особистості школярів відіграє особистість учителя. Відтак, перед вищими навчальними закладами поряд з професійною підготовкою майбутніх учителів фізичного виховання постає завдання побудови навчально-виховного процесу, спрямованого на стимулювання переживання студентами внутрішніх суперечностей між наявним та необхідним рівнем морального розвитку, моральної активності, покращення їхньої навчально-пізнавальної діяльності, що допоможе їм в майбутній професійно-педагогічній діяльності.

Б.Шиян зауважує, що формування та розвиток національної системи фізичного виховання школярів потребує нового змісту та пошуку ефективних форм, засобів і методів підготовки та підвищення кваліфікації вчителів. В її основу повинні бути покладені принципи гуманізму і демократизму, що забезпечить можливість переходу шкільного спортивного педагога на суб'єкт-суб'єктні засади спілкування з учнями [265].

Професійна підготовка вчителів фізичного виховання до різних видів діяльності була предметом розвідок науковців; зокрема, в наукових дослідженнях було розглянуто: професійну підготовку учителів фізичної культури на підставі культурологічного підходу (Ф.Собянін); професійно-творчий розвиток особистості у процесі підготовки спеціаліста фізичної культури і спорту (С.Бегідова), теоретико-методологічні засади фізичної культури (Ю.Ніколаєв), формування професіоналізму випускників педагогічних коледжів з орієнтацією на підсилення підготовки вчителя фізичної культури (П.Шоцький); формування вмінь самостійного оволодіння молодшими школярами цінностями фізичної культури (Т.Лопатик); професійне виховання майбутніх спеціалістів фізичної культури (А.Кузьмін); формування педагогічної позиції спеціаліста з фізичної культури у процесі вузівської підготовки (О.Конєва); формування готовності студентів факультетів фізичної культури до творчого навчання рухових дій

(Г.Драндров); роль народних рухливих ігор у фізичному вихованні дітей (С.Аслаханов, Н.Башавець, О.Бік, Л.Волков, В.Левків, Є.Пристапа, Є.Сагандиков, Т.Самотулка тощо); методику виховання фізичних здібностей учнів (А.Вольчинський, А.Гужаловський, Г.Кахідзе) та ін.

Аналіз наукових робіт (Н.Башавець, Я.Бельського, О.Петуніна та ін.) дозволив визначити, що професійно-педагогічна підготовка безпосередньо вчителів фізкультури – це сукупність знань, навичок та вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати вчителем у школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя фізичного виховання, важливих для визначення характеру мети та завдань його педагогічної діяльності. Професійна діяльність учителя фізичної культури спрямована насамперед на формування фізично досконалих, соціально активних, морально усталених, відданих Україні громадян.

Складність роботи вчителя фізичної культури, на думку С.Тюленькова, полягає в тому, що у процесі своєї діяльності йому необхідно вирішувати значну кількість завдань, реалізовувати управлінські функції і виконувати цілу низку різноманітних видів [243, с. 50-56]. Розглядаючи підготовку вчителя до розвитку фізичних якостей старшокласників, Н.Башавець визначає професійну діяльність учителя як технологію організації його діяльності, що спрямована на прогнозування та управління діяльністю учнів з розвитку фізичних якостей, діагностику їхніх якостей в умовах, які змінюються, в ході залучення учнів до позиції активних суб'єктів власної навчальної діяльності, розвиток у них умінь самокерування процесом розвитку своїх фізичних якостей. Вона також акцентує на тому, що вирішення вчителем фізичної культури навчальних завдань зумовлене набуттям учнями необхідних знань, умінь і навичок з основ розвитку своїх фізичних якостей. Розв'язання виховних завдань пов'язане з удосконаленням моральних, вольових якостей, формування в учнів постійного інтересу і звички до систематичних занять фізичною культурою та спортом. Вирішення оздоровчих завдань обумовлене зміцненням здоров'я учнів, підвищенням

рівня функціональних можливостей, розвитком фізичних якостей [15, с.20-21].

О.Петунін у професійній діяльності вчителя фізичного виховання виділяє три її функції: пізнавальну (вивчення учнів, змісту й умов праці, наявність спортивного обладнання й інвентарю), проектувальну (планування змісту навчання й виховання, діяльності учнів і своєї) та безпосередньо виконавчу (навчання, виховання й оздоровлення учнів) [189, с.7]. Основними складовими педагогічної діяльності вчителя фізичної культури вчений виокремлює конструктивну, організаторську, комунікативну, гностичну та рухову.

Так, на його думку, конструктивна діяльність учителя фізичного виховання містить різні види планування навчання, виховання й оздоровлення учнів: перспективне і поточне планування (уроку або будь-якого іншого заходу), виготовлення та придбання спортивного інвентарю, обладнання тощо. Цей бік діяльності О.Петунін вбачає в умілому формулюванні завдань фізичного виховання школярів на тривалий і найближчий термін, у відборі та композиції навчального матеріалу, плануванні фізкультурної діяльності учнів і своєї, регламентуванні вільного часу [189].

Учений акцентує на тому, що будучи підґрунтям для всієї подальшої праці, конструктивна діяльність учителя стає результативною лише в поєднанні з організаторським компонентом, зміст якого полягає в організації різноманітних видів самостійної фізкультурної діяльності учнів, глибокого й міцного засвоєння ними знань, рухових умінь та навичок, виховання фізичних якостей і формування особистості в цілому.

Комунікативна діяльність учителя фізичної культури складається з уміння налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі фізичного виховання. Особливістю педагогічної діяльності виступає, насамперед, специфіка об'єкта праці. Ним є учень з його природними даними й особистісними якостями, але цей об'єкт виступає водночас і в ролі діяльного суб'єкта. Успіх роботи з фізичного виховання учнів залежить не

лише від учителя, але й від учнів, їхніх взаємовідносин [189].

Праця вчителя фізичного виховання неможлива без елементів гностичної діяльності, передусім пізнання змісту навчального предмета «фізична культура», закономірностей фізичного розвитку і психології учнів, а також самопізнання педагога й перебудови своєї роботи на підставі постійного самовдосконалення. Ми згодні з думкою О.Петуніна, що в умінні правильно аналізувати і перебудовувати власну діяльність, найяскравіше виявляється професіоналізм сучасного вчителя.

Специфічною особливістю роботи вчителя фізичного виховання є рухова діяльність, яка визначається змістом самого предмета як уроків фізичної культури, так і позакласних спортивно-масових заходів. Б.Шиян зауважує, що навчально-рухова діяльність має великі можливості для вирішення завдань морального виховання учнів. Сам зміст навчально-рухової діяльності включає ситуації, які можна використовувати для виховання почуття поваги до слабкого, почуття обов'язку і відданості, почуття відповідальності, власної гідності, гордості, совісті, сором'язливості тощо. Він доходить висновку, що «якими б значними не були результати, досягнуті в удосконаленні фізичних якостей і рухових можливостей особистості, вони можуть виявитися некорисними для суспільства, якщо їх власник не вихований морально і якщо в нього немає активного прагнення прикласти свої сили на користь суспільства» [267, с.66].

На нашу думку, виховання інтересу до педагогічної професії пов'язане з різноманітністю організаційних заходів навчально-виховної роботи в інституті, на факультеті. Наприклад: створення правильного уявлення про спеціальність учителя фізичного виховання; глибоке осмислення суспільної значущості правильної організації процесу фізичного виховання школярів; знання форм організації, засобів і методів фізичного виховання й вміння професійно застосовувати їх у конкретній педагогічній практиці; неодноразово відчута радість педагогічної праці та успіхів дитячого спортивного колективу у процесі суспільної й активної педагогічної

практики; поглиблення знання психофізіологічних особливостей дітей різного шкільного віку; підвищення спортивно-технічної підготовки, культурного рівня студентів і виховання жаги знань.

Актуальне коло проблем становлять проблеми, пов'язані з відновленням наукового теоретико-методологічного підходу до формування динамічної функціональної структури професійної діяльності вчителя, психологічну основу якої у своїй діалектичній єдності складають глибокі знання та високий рівень загальної культури вчителя, його високі моральні якості, висока пізнавальна активність і самостійність, педагогічні здібності та майстерність, інтерес до педагогічної діяльності [271].

Неабияку роль у педагогічній діяльності вчителя фізичного виховання, на нашу думку, відіграє упевненість у собі як у вчителі, яка базується на здатності розуміти учнів, умінні проникати у психологію молодшого школяра, а також на усвідомленні правоти своїх дій та вчинків. Упевненість у собі як учителя, у своїх силах тісно пов'язана з самооцінкою особистості, яка формується під впливом оцінок тих, хто оточує, та результатів власної діяльності. Невпевненість молодого вчителя виявляється в надмірній тривожності, хвилюванні та невпевненості в діях. Їм важко знаходити спільну мову з учнями, реалізовувати свої можливості.

У педагогічній діяльності чільне місце посідають педагогічні вміння. Зміст професійних умінь учителя фізичного виховання складають специфічні рухові (володіння технікою фізичних вправ шкільної програми: показ вправи, допомога під час виконання, страховка тощо) й власне педагогічні (вміння планувати фізичне виховання учнів, організовувати фізкультурну роботу, налагоджувати ділові взаємовідносини з учасниками навчально-виховного процесу, аналізувати результати своєї праці з метою творчого вдосконалення подальшої діяльності) вміння.

О.Петунін зазначає, що вчитель фізичної культури повинен володіти комунікативними вміннями з налагодження ділових контактів з учнями і колегами по роботі. Найважливішим є вміння проникати у внутрішній світ

дитини, розуміти її і бути зрозумілим, вільно поводитися зі школярами, вносити в колектив бадьорість, життєрадісність, створювати гарні взаємовідносини [189, с.15].

До організаторських умінь учителя фізкультури належать уміння поєднувати різні форми занять учнів, управляти не тільки своєю діяльністю, але й діяльністю всього педагогічного колективу з фізичного виховання школярів. Учителю необхідно вміти спостерігати, аналізувати, виявляти й актуалізувати потенційні можливості учнів; управляти своїм психологічним станом; педагогічно дієво виражати своє ставлення до вихованців, заражати й заряджати їх своєю енергією та впевненістю [189].

Система підготовки у вищому педагогічному закладі освіти надає можливості сформуванню у всіх студентів необхідні знання, вміння та якості. На жаль, у процесі підготовки майбутніх учителів фізичного виховання більша увага надається спеціальним знанням – теорії та методиці фізичного виховання й спортивних дисциплін – і майже не приділяється виховним можливостям засобами фізичної культури. О.Петунін зауважує, що на методиці професійної підготовки вчителів фізичного виховання негативно позначаються недоліки змісту освіти: матеріал викладається в недостатньому зв'язку з потребами школи, переважає предметна спрямованість, що шкодить професійній та спеціальній підготовці; елементи педагогічних умінь формуються іноді поза структурою педагогічної діяльності; принцип єдності навчання й виховання студентів реалізується слабо, виховні завдання вирішуються немов самі собою. Внаслідок цього майбутній учитель непогано засвоює окремі предмети, але використати свої знання в педагогічній роботі ускладнюється [189].

Дослідження М.Баєва і Б.Карпушина свідчать, що викладачам фізичного виховання найбільш важко опанувати професійні вміння, пов'язані з вирішенням виховних завдань, серед яких переважне значення мають завдання формування моральної свідомості та поведінки, і практично використовувати їх. Водночас відомо, що моральна свідомість людини не

завжди адекватна її поведінці. Розрив між моральною свідомістю й поведінкою під час занять фізичними вправами виникає тоді, коли процес фізичного виховання не має засобів і методів, що гармонійно впливають як на формування свідомості, так і на позитивний досвід моральної поведінки [14]. Цей процес, на думку В.Білорусової та О.Макарова, реалізується тоді, коли той, хто навчається, сприймає цілі фізкультурної діяльності як соціально значущі, коли в нього сформувалися суспільно значущі мотиви діяльності, які водночас мають й особистісний сенс. Тому, як вважають учені, у процесі занять необхідно творчо використовувати комплекс методів і прийомів морального виховання, що забезпечують педагогічне інструментування використуваних засобів фізичного виховання та спорту [17, с.12].

У ході тривалих педагогічних досліджень вони дійшли висновку, що у процесі поєднання методів морального виховання із засобами фізичного виховання забезпечуються: формування, уточнення й закріплення знань, уявлень і понять про норми моральної поведінки, безпосередньо пов'язаних з вивченням та вдосконаленням рухових дій (ставлення до колективу групи, навчальних занять і доручень, партнерів та суперників у змагальних ситуаціях, викладачів, тренерів, матеріальних цінностей тощо); створення позитивної емоційної налаштованості перед виконанням вправ й пошук виходу із ситуацій підвищеної складності; стимулювання вольових зусиль і створення умов під час виконання вправ підвищеної складності, особливо тих, що містять елементи ризику; включення в організовану колективну діяльність і в ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки та ін [17].

На нашу думку, під час занять фізичною культурою значна увага повинна приділятися формуванню й розвитку моральних якостей молодших школярів. Так, В.Сухомлинський акцентував на тому, що фізичне виховання є умовою духовного життя дитини. У праці „Народження громадянина” він

зазначав: „...фізична культура не може обмежитися культурою тіла й здоров'я. Вона стосується таких складних сфер людської особистості, як моральна гідність, чистота особистості та благородство почуттів і відносин, життєвий ідеал, моральні й естетичні критерії, оцінки довкілля і самооцінка” [2302, с.357].

В.Старшинов, досліджуючи систему морального виховання студентів у процесі занять фізичною культурою і спортом, акцентує увагу на тому, що в майбутніх учителів необхідно виховувати творче начало щодо фізичної культури і спорту й тим самим націленості на самостійні заняття, щоденну реалізацію потреби в них, а також формувати ставлення до фізичної культури та спорту в такий спосіб, щоб студент вбачав у них не лише засіб фізичного, тілесного вдосконалення й самоствердження, але й засіб формування моральних начал особистості, потреби в реалізації настанови на моральну поведінку [226].

Під час навчання у вищому навчальному педагогічному закладі завдання викладачів, на нашу думку, полягає не тільки в тому, щоб формувати професійні знання, вміння та навички студентів, але й розвивати їхні особистісні моральні якості, необхідні в майбутній професії. Педагогічні вищі навчальні заклади – це заклади особливого призначення. Для педагогічної професії вирішальне значення мають моральні якості людини. Доброта, чутливість, великодушність – ці та інші якості є головними у вихованні підростаючого покоління [242].

Один із загальних висновків дослідження, яке було проведене у 1908-1909 рр. у міжнародному масштабі на тему: «Моральне навчання і моральне тренування у школах», проголошував, що вчитель, який здійснює виховання, повинен бути молодим, або зберігати подобу молодої людини; бути привабливим і цим притягувати дитину; бути морально чистим; відмовлятися від особистих бажань, якщо вони не збігаються з бажаннями дітей; любити їх більше ніж себе; бути справедливим; не оточувати себе фаворитами; бути

щирим і чесним [267, с.66].

Слід зазначити, що вчитель відповідає не тільки за свою діяльність, але й за формування особистості учня та організацію його діяльності. Оскільки професія вчителя є суспільно значущою, то вчитель несе відповідальність перед суспільством за виховання майбутнього покоління. Отже, ще однією рисою особистості вчителя є його відповідальність. Ми вважаємо, що відповідальність, як моральна якість особистості, виявляється у вимогливості до самої себе та інших людей. Чим дорослішою стає людина, тим вимогливіше вона підходить до себе, ефективніше, раціональніше прагне використати свої здібності, вміння, навички, час свого життя взагалі. У ситуації взаємовідповідальності (наприклад, спеціально організована суспільно корисна і особистісно значуща праця) підвищена вимогливість до інших співучасників спільної діяльності є проявом усвідомлення особистості відповідальності за загальний результат справи насамперед перед собою, перед власною совістю.

В.Старшинов, розглядаючи формування системи морального виховання підростаючого покоління у процесі занять фізичною культурою і спортом, зауважує, що вони сприяють розвитку таких цінних рис особистості, як комунікабельність, товариськість, самостійність прийняття рішень, прагнення до творчості, що, безумовно, є важливими якостями особистості вчителя. У цьому плані в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу В.Старшинов виокремлює такі завдання морального виховання студентів: формування знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо; навчання студентів культури моральної поведінки; виховання почуттів у вигляді морально виправданих мотивів, переконань, відносин у цілому з іншими людьми і самим собою [226].

На нашу думку, вирішення зазначених завдань під час навчання у вищому навчальному закладі сприятиме підготовці майбутніх учителів

фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Адже саме в молодшому шкільному віці закладаються основи моральних якостей особистості. Метою морального виховання є моральне формування особистості, а його завданням – формування моральної свідомості, почуттів і поведінки, найважливіших моральних якостей особистості таких, як колективізм, чесність, співчуття, взаємодопомога, товариськість та ін.

Проте аналіз навчальних планів і робочих програм з теорії і методики фізичного виховання засвідчив, що підготовці майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей школярів під час проведення уроків фізичного виховання не надається достатньої уваги.

З огляду на зазначене, ми доходимо висновку, що процес підготовки майбутніх учителів в умовах сьогодення вимагає модернізації, який, в аспекті нашого дослідження, ми вбачаємо у формуванні готовності до професійної діяльності. Тобто підготовку майбутніх учителів під час навчання у вищому навчальному закладі ми розглядаємо як процес, результатом якого є сформована готовність до здійснення педагогічної діяльності.

Для визначення сутності і структури готовності майбутнього вчителя фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів, що є метою нашого дослідження, необхідно розглянути сутність понять «моральні якості» й особливості їх формування в молодшому шкільному віці.

1.2. Формування моральних якостей молодших школярів як предмет педагогічного впливу вчителя фізичного виховання

Однією з нагальних проблем, які стоять сьогодні перед педагогами, є формування високоморальної особистості майбутніх громадян України. Це зумовлено тими соціальними умовами, що впливають з процесу демократизації нашого суспільства, зростанням вимог до моральної вихованості підростаючого покоління.

І.Грязнов зауважує, що проблема морального виховання – це частина загальної соціальної проблеми взаємовідносин між людьми, що визначається суспільними відносинами, ідеологією та мораллю людей. В умовах демократичної дійсності – це частина проблеми педагогічного аспекту гуманізму, професійної етики, питань відповідності змісту морального виховання характеру суспільної моралі як важливої об’єктивно існуючої закономірності виховного процесу [58; с.7].

Зауважимо, що сьогодні завдання формування моральних якостей має велике соціальне значення, тому що на сучасному етапі певним чином у суспільстві відбулося знецінення моральних якостей. Отже, формування і розвиток моральних якостей у молодого покоління, на нашу думку, є одним з найбільш актуальних завдань учителя, в тому числі й учителя фізичного виховання.

Для того, щоб з’ясувати в який спосіб під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі можливо формувати готовність учителя фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, вважаємо за доцільне розглянути сутність понять «мораль», «моральна вихованість», «моральні якості» й особливості їх формування в молодших школярів.

1.2.1. Сутність понять «мораль», «моральна вихованість», «моральні якості».

Поняття «мораль», «моральна вихованість», «моральні якості» є предметом дослідження різних наук: філософії, педагогіки, психології, соціології. Проте, серед науковців поки що немає єдиної думки щодо трактування структури моралі як суспільного явища.

Термін “moralis” (моральний) був запропонований Цицероном для перекладу поняття “етика” з грецької мови на латинську. У IV віці н.е. у латинській мові з’явився термін “moralitas” (мораль).

У філософському словнику мораль визначено як «те, що належить до вдачі, характеру, складу душі, звичок» – предмет вивчення етики; форма

суспільної свідомості і вид суспільних відносин, спрямованих на ствердження самоцінності особистості, рівності всіх людей в їх прагненні до щасливого й гідного життя, що виражає ідеал людяності, гуманістичну перспективу історії [250; с.270]. Г.Гегель визначає мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі й наміри. На його думку, сутністю моралі є моральність, яка означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи [54, с. 216].

Психологи розподіляють мораль на автономну й гетерономну. Під автономною розуміється мораль, правила якої встановлюються самою людиною і можуть бути нею ж змінені, під гетерономною – мораль, правила якої вироблюються іншими людьми і яку цей індивід вважає обов'язковими і «священими» [221, с. 308].

У сучасному словнику з педагогіки зазначено, що «мораль – предмет вивчення етики; суспільний інститут, що виконує функцію регулювання поведінкою людини. Мораль регулює поведінку людини в усіх без винятку сферах її суспільного життя» [223, с.439].

Ми повністю згодні з визначенням С.Гончаренка, що «мораль – одна з форм суспільної свідомості, система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Мораль виконує також пізнавальну, оціночну, виховну функції. Складовими моралі є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини, моральна свідомість» [55, с. 216]. Н.Мойсеюк визначає мораль як форму суспільної свідомості, яка є зводом правил, норм, вимог, що регулюють відношення і взаємодію людей, їх поведінку [156].

Зміст моралі, на думку В.Соколова, являє собою систему з чотирьох компонентів: моральних відносин, моральних мотивів, моральних почуттів, моральної свідомості [224]. М.Журавков у змісті моралі виокремлює такі

аспекти, як моральна свідомість, моральні відносини і моральна практика [76].

У педагогіці в оцінці морального розвитку дітей розглядають три підходи. Інтегрований підхід (Л.Божович, В.Мерлін, М.Неймарк та ін.), що пропонує спиратися на якийсь один, максимально широкий критерій, який дає змогу виявити і стисло зафіксувати головний стрижень особистості, що визначає звичайну лінію її поведінки (моральна готовність вихованця). Комплексний, інтегрально-аналітичний підхід (Б.Бітінас, О.Зосимовський та ін.), у якому інтегративний підхід відіграє роль провідного методу вивчення вихованості; функціональний – допоміжного. Функціональний атомарний підхід (Н.Єфременко, Л.Іванова, Н.Монахова та ін.), який рекомендує спиратися на численний перелік моральних якостей (працелюбність, гуманність, колективізм, чесність, скромність, дисциплінованість, ввічливість тощо) [187, с. 354]. В аспекті нашого дослідження найбільший інтерес має саме цей підхід.

На нашу думку, віддзеркаленням моралі у свідомості людини є її моральна вихованість, яка також по-різному тлумачиться вченими. Так, А.Зосимовський під моральною вихованістю розуміє відображення, з одного боку, певного рівня моральної свідомості особистості, з іншого – практичної (поведінкової) моральної готовності, тобто як своєрідний сплав знань, переконань і реальних дій [79]. На думку І.Харламова, моральна вихованість є співвідношенням мотивів поведінки і характеру вчинків особистості, а також моральних норм і правил. Як найважливіші він виокремлює такі критерії моральної вихованості: 1) глибину осмислення та знання норм і правил моралі, які характеризують моральну свідомість особистості; 2) ступінь сформованості моральних умінь, навичок і звичок поведінки; 3) характер моральної орієнтації в складних моральних ситуаціях, ступінь принциповості та прояву вольових зусиль у боротьбі з відступами від принципів і вимог моралі; 4) міру моральної вимогливості до себе й інших людей, характер поведінки в колективі, а також наодинці із собою; 5)

наявність гуманістичних рис у характері та поведінці, доброзичливість у ставленні до інших людей, рівень розвиненості почуття власної гідності, честі, сорому, совісті та ін. [256].

В основу моральної вихованості Г.Шакірова покладає моральні знання, які містять: знання моральних норм, правил поведінки, принципів тощо; знання аргументації необхідності дотримання певних моральних норм; знання прийнятих у суспільстві зразків позитивного ставлення до моральних норм [238].

Моральну вихованість особистості, на нашу думку, становить наявність сукупності сформованих моральних якостей особистості, що обумовлюють її поведінку. Ми згодні з М.Шиловою, яка вважає, що якості особистості – це результат і узагальнений вияв стійких відносин особистості, її діяльності та поведінки. Моральні якості розкривають ставлення людини до суспільства, праці, людей та самої себе [263]. До моральних належать такі якості особистості, як відповідальність, дисциплінованість, скромність, мужність, колективізм, принциповість, обов'язковість тощо.

Е.Фаркаш зауважує, що формування моральних якостей особистості та її моральне самовираження завжди відбувається у процесі безпосередніх чи опосередкованих взаємовідносин з людьми, у системі колективних відносин. Тому воно неминуче, прямо або непрямо, торкається інтересів й почуття колективу та окремих її членів, викликає певну їх реакцію – громадську оцінку й відповідні їй практичні дії, які, у свою чергу, стають предметом усвідомлення, хвилювання й стимулом подальшого розвитку особистості, її самосвідомості, самооцінки, підвищення вимог до себе та особистої відповідальності. Спостерігається постійне переосмислення людиною своєї моральної позиції та внесення відповідних коректив у поведінку під впливом усіх сукупностей впливів – стихійних та спеціально організованих, які можуть діяти в одному напрямку, або суперечити один одному. Внаслідок цього якості особистості, які формуються, можуть або закріплюватися, або гальмувати, звільняючи місце іншим, інколи протилежним [249].

На нашу думку, *моральні якості* – це усталені риси характеру особистості, що визначають її відносини з людьми, характеризують ставлення до себе й довкілля, а також є усвідомленими і внутрішньо прийнятими нею правилами поведінки в суспільному житті. А.Петров зауважує, що поняття „моральні якості” є більш загальним і складним порівняно з моральними нормами. У ньому не містяться конкретні вказівки на те, які дії людина має, а які не має здійснювати, а в узагальненій формі характеризуються й оцінюються певні боки її поведінки. У понятті „моральна якість” поряд з приписом обов’язково міститься також оцінний бік: вираження певного (позитивного та негативного) ставлення до нього. Тому визначення якості вчинку (чи людини) є критерієм для його моральної оцінки [238].

Учений серед моральних якостей виокремлює так звані інтегральні, які вбирають у себе і деякі інші, обумовлені інтегральними. Це такі якості, як дисциплінованість, колективізм, мужність, чесність, співчуття та ін. Виховання зазначених якостей чи їх окремих компонентів й планується в першу чергу. Крім того, намічаються конкретні виховні завдання в кожному класі, але вже після знайомства з учнями (якщо вчитель уперше зустрічається з ними). Може бути, наприклад, що учні недисципліновані, неорганізовані. Природно, що вчитель має поставити завдання – виховати дисциплінованість та організованість, до того ж такі завдання можна й конкретизувати, наприклад, додати швидкого, чіткого, точно за дзвоником, шиккування і здачі рапорту на початку уроку; гарного виконання обов’язків чергових і старших у групі; привчати слухати старшого та підпорядковуватись йому; сприяти вихованню звички займатися ранковою гімнастикою (наприклад, даючи додому комплекси вправ і перевіряючи їх виконання).

О.Матвієнко акцентує на тому, що моральні якості формуються на ґрунті та у зв’язку з іншими результатами дій особистості, які розкривають ставлення людини до суспільства, праці, відбивають гуманне ставлення до самої себе. Вступаючи у взаємодію, вони породжують нові властивості, які

уособлюються з вихованістю особистості. Ми згодні з автором у тому, що вихованість особистості визначається не окремими якостями, а їх сукупністю, моральним змістом, спрямованістю, рівнем розвитку [147].

На думку вчених (І.Бех, О.Богданова, О.Матвієнко, Г.Онищенко, А.Петров, О.Сухомлинська та ін.), у молодшому шкільному віці, зважаючи на те, що дитина тільки вчиться орієнтуватися в новому для себе оточенні, умовах навчання, доцільно формувати насамперед такі моральні якості, як: колективізм, дисциплінованість, воля, мужність, чесність, чутливість як під час уроків взагалі, так і в ході уроків фізичної культури зокрема. Розкриємо сутність деяких моральних якостей.

Важливою моральною якістю особистості є колективізм, що проголошує пріоритет інтересів і мети колективу як соціальної спільноти людей, об'єднаних суспільно значущими цілями, над прагненнями індивіда. В соціальному і моральному плані, зауважує С.Гончаренко, колективізм протилежний як індивідуалізму, так і груповому егоїзму (корпоративізму) [55, с.171]. Колективізм надає цінності всім моральним якостям, а індивідуалізм надає поведінці негативного відтінку: сміливість перетворюється у браваду або лихачество, дисциплінованість у бюрократизм, ініціативність в анархізм тощо. Колективізм посилює дію моральних настанов: чіткість переростає у принциповість, сміливість – у мужність, гуманність – у людинолюбство та ін. Колективістська активність молодшого школяра, з одного боку, є необхідною сходинкою розвитку позитивного ставлення до суспільства, з іншого – важливою передумовою формування особистості дитини в колективі. Виховання колективізму – найважливіше завдання педагогів [102; 213].

На думку психологів (Є.Кузьмін, А.Петровський, К.Платонов, Л.Уманський, Є.Шорохов та ін.), колективізм — це якість особистості, яка виражає рівень соціального розвитку людини, що виявляється в особистій відповідальності за громадський прогрес, колектив, у постійних діях на благо суспільства. У структурі колективізму значну роль відіграють громадські

інтереси особистості, її прагнення до спілкування з людьми та спільної праці з ними, вміння поєднувати громадське з особистим і при необхідності ставити вище інтереси колективу й суспільства. Особистість, що має колективістські якості, намагається діяти в інтересах колективу, поважає громадську думку, надає допомогу членам колективу в досягненні поставленої мети, не ставить свої інтереси вище інтересів своїх товаришів. Колектив, у свою чергу, створює можливості для задоволення інтересів особистості, для розвитку її здібностей [102].

Іншою моральною якістю особистості є дисциплінованість. За визначенням, поданим у педагогічному словнику: «Дисциплінованість – важлива моральна якість, яка характеризується відповідальним ставленням до справи, розвиненим почуттям обов'язку, високими вимогами до поведінки – своєї власної та інших людей» [223, с. 194]. Дисциплінованість – результат виховного процесу в цілому, результат насамперед зусиль самого колективу дітей, що виявляються в усіх сферах його життя. Але для того, щоб дисципліна сприймалася як явище моральне, у кожному колективі дітей слід роз'яснювати її необхідність, забезпечувати додержання доцільного, точного режиму. Покарання, спрямовані на зміцнення дисципліни, повинні, переважно, впливати на колектив і мати форму морального осуду [168]. На нашу думку, дисциплінованість виражається у виконанні прийнятих у суспільстві норм і правил, відповідальності за свою поведінку, вмінні дотримувати своє слово, обіцянку. За С.Гончаренком, виховання дисциплінованості як однієї з моральних рис особистості включає: усвідомлення учнями норм і правил дисципліни; виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки; організацію їхньої щоденної практичної дисциплінованої поведінки (чіткий режим і педагогічно грамотна організація навчання, праці, дозвілля); формування вольових рис [55, с.92].

Така моральна якість як воля сприяє розвитку в дітей ініціативи, впевненості у своїх силах, наполегливості, вміння переборювати труднощі в досягненні поставленої мети; формує вміння володіти собою,

вдосконалювати навички самостійної поведінки. Воля – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. Воля виконує дві взаємопов'язані функції – спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у стриманні зовнішніх рухів та дій. Воля виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості – найважливіша й необхідна умова виховання волі і основний шлях її виховання [55, с. 59].

Значну роль у цьому відіграє виховання мужності, яке можливо вирішувати на уроці фізичної культури. Мужність – це вміння протистояти труднощам, страху, біді, нещастям. Мужньо – визначене, встановлене самою особистістю ставлення цієї особистості до труднощів взагалі, коли вона не боїться, переборює їх, ставить своє „Я” вище за перепони і перешкоди. Мужність – багатогранна: мужність переборення та мужність опору, мужність переконання й мужність вибору – все це є ставлення особистості до великих труднощів. У цьому відношенні „Я” і „трудність” перемагає „Я”, й ми говоримо про прояв мужності.

Уроки фізичної культури та спортивні заняття – благодатний засіб проведення дитини через елементарну навчальну школу мужності: вони дозволяють формувати вміння не поступатися своїй слабкості, вміння перебороти свою розслабленість і лінь, уміння давати виклик труднощам, управляти собою, вони дають пізнати високі почуття задоволення перемогою над собою. Коли вихованець, переборовши страх, виконує елемент – це ще не мужність. Це тільки підступи до вироблення цієї якості. Воно дійсно приходить потім, коли людина стикається із справжніми труднощами. Але без формування цієї готовності, без цих підступів неможливо побороти страх, досягти мети.

Для виховання мужності треба ставити людину в такі умови, в яких

вона могла б і повинна була б проявляти мужність. Мужність формується в боротьбі з труднощами, в стійкому ставленні до злигоднів, у твердій оцінці успіхів [55, с. 216].

Молодший шкільний вік найбільш сприятливий для розвитку сміливості у процесі рухової активності. Тому вибір правильної методики попередження та подолання страху є умовою успішного оволодіння важкими руховими діями. Вони не вступають у суперечність із загальнодидактичними принципами формування рухливих навичок, але залежно від конкретних умов можуть містити специфічні прийоми та правила [38].

Зауважимо, що неправильне ставлення вчителя до переживань школяра може призвести до небажаних наслідків. Безглузді, іноді не завжди тактовні зауваження на адресу учня наносять дитині тяжкі моральні та психологічні травми, приниження її гідності й послаблює віру у свої сили.

Неабияку роль у моральному вихованні особистості відіграють і такі якості, як принциповість і скромність.

Принциповість, за С.Гончаренком, – морально-психологічна риса особистості, яка характеризує чіткість її соціальної позиції, вірність певній ідеї, переконанням, принципам і послідовність їх обстоювання, проведення в життя. При визначенні принциповості обов'язково слід враховувати зміст ідей, принципів, які обстоює людина [55, с. 270].

Скромність – моральна якість особистості, яка виражається в простоті спілкування з людьми, в достатньо критичному ставленні до себе, повазі до інших людей, небажанні підкреслювати свої заслуги й хизуватися своїми успіхами. Скромність виявляється у всій поведінці людини, манерах, мові, стилі всього її життя [55, с. 308].

Зауважимо, що формування й удосконалення моральних якостей відбувається постійно, відповідно до вікових та психологічних особливостей розвитку особистості на різних етапах життя.

1.2.2. Особливості формування моральних якостей у молодших школярів.

Молодший школяр формується в умовах засвоєння нових для нього соціальних умов і обов'язків. Вступ до школи, нові обов'язки учня сприяють накопиченню дітьми позитивного морального досвіду, стосунків і суспільної поведінки. Цей досвід підкріплюється роз'ясненням моральних понять.

Молодший шкільний вік характеризується підвищеним сприйняттям до засвоєння моральних вимог і норм, що дозволяє своєчасно закласти моральний фундамент розвитку особистості [115].

І.Бех зазначає, що основною особливістю розвитку особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина приступає до систематичного учіння, стає членом шкільного і класного колективів. Учений наголошує на тому, що завданням дорослих стосовно молодшого школяра в цей період полягає в тому, щоб сформувати в нього позицію учня, підвести його до розуміння нових обов'язків [21, с. 137].

Згідно з дослідженнями О.Богданової, А.Петрова, моральні якості складають понад третини всіх якостей особистості. Вольові й емоційні якості в початковій школі слугують розвитку самостійності, сприйнятливості до життя, працездатності. Інтегративні якості безперервно розвиваються, спираючись на сенситивність цього віку. Структура їх ґрунтується як на психофізіологічних передумовах цілісного розвитку дітей цього віку, так і на логіці саморозвитку самих особистісних якостей, що сприяє ідеї саморозвитку, саморуху [26; 230]. Формування особистості молодшого школяра ми розглядаємо як процес поступового збагачення її внутрішнього світу, послідовного розвитку духовних цінностей, рис характеру, особистісних якостей.

На думку І.Беґа, С.Максименка, молодшому школяреві властивий розрив між знаннями моральних норм і відповідною поведінкою. Ця схильність виступає тут як вікова особливість дитини, яка ще тільки вчиться

орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, вчиться співвідносити наявні в неї уявлення про життя з реальними вчинками, конкретною поведінкою [22].

На думку психологів (Г.Онищенко, Л.Пилипенко, С.Хоружий), у дітей насамперед потрібно виховати вміння уважно, доброзичливо ставитися до людей, адекватно оцінювати власні вчинки і поведінку тих, хто оточує, виявляти свої ставлення (емоційно-моральні, оцінні, міжособистісні) у відповідних вчинках. Нерозвиненість уміння оцінювати вчинки тих, хто оточує, і власні, недиференційованість, нестійкість ставлень, неадекватність їх вияву гальмує розвиток моральних якостей особистості, негативно позначається на формуванні моральних переконань [176]. Ми повністю згодні з думкою психологів, що в молодшому шкільному віці ще не можна говорити про безпосереднє формування моральних переконань, оскільки їх становлення передбачає досить високий рівень розвитку особистості, коли провідна роль у регуляції поведінки належить внутрішнім факторам. Проте, уважне, доброзичливе, неупереджене ставлення особистості до ровесників і дорослих, розвиток моральних якостей – важлива передумова визначення власної життєвої позиції, свого місця в системі міжособистісних стосунків у колективі.

Згідно з дослідженням О.Богданової, наприкінці навчання в молодших класах помітно зростає роль колективу однолітків у моральному формуванні кожної дитини. Якщо на початку навчання в 1-2 класах дитина безумовно орієнтується в нормах поведінки на вчителя, то в 3 класі вони прислухаються до думки однокласників. Спонуканнями діяльності, регуляторами поведінки стає громадська думка, усвідомлення відповідальності й у меншому ступені прямі вказівки з боку дорослих [26, с. 56]. Погоджуючись з ученою, І.Бех зауважує, що до кінця молодшого шкільного віку колективні інтереси і спілкування з товаришами починають виокремлюватися для дитини в особливу сферу життя, наповнену особливим піклуванням, радіщами, інтересами. «Зверненість до колективу» призводить до того, що молодший

школяр починає свідомо підпорядковувати свої спонуки тим загальним цілям і завданням, які стоять перед ним та його ровесниками, вчиться керувати своєю поведінкою [21, с. 139].

У молодшому шкільному віці моральна сфера дітей піддається подальшому розвитку. Гру як провідний вид діяльності дошкільника змінює тепер щоденне виконання дитиною різних шкільних обов'язків, що створює сприятливі умови для поглиблення його моральної свідомості і почуттів, зміцнення його моральної волі. Домінуюча у школяра вільна мотивація поведінки поступається першістю в нових умовах мотивації соціально спрямованій. Так, навчальні й суспільні справи приваблюють молодшого школяра не лише своєю цікавістю, безпосередньою зацікавленістю, а й серйозною суспільною значущістю. В період, що розглядається, швидко збагачується зміст відчуття обов'язку.

Молодші школярі вже здатні відчувати почуття моральної відповідальності не лише стосовно товаришів, класного керівника та інших, у них підвищується стійкість моральної поведінки. Найпростіші його форми, пов'язані з виконанням елементарних моральних норм, набувають тенденції до закріплення. В самостійних моральних діях учень молодших класів порівняно з дошкільником може успішно справлятися з більш сильними внутрішніми перешкодами. Він здатен, наприклад, за власним бажанням сісти за уроки, подолавши при цьому бажання подивитися захоплюючий кінофільм, йому під силу відмовитися від цікавої гри заради нудної, але потрібної справи. При правильно поставленому вихованні виконання вимог, обов'язку викликає в молодших школярів відчуття задоволення і навіть радості й навпаки, порушення цих вимог – відчуття провини, сорому [147].

Хоча молодший школяр, здебільшого, вже володіє певною моральною спрямованістю, в цілому, однак, довільність його моральних дій ще не дуже зміцніла й потребує систематичного педагогічного підкріплення. Він, наприклад, у відповідних обставинах життя не здатний ще добровільно піти

на серйозне обмеження своїх вузько особистісних потреб чи витримати тривалу боротьбу протилежних мотивів. У світлі зазначеного зрозуміло, чому навіть відносно найбільш видатних моральних дій молодших школярів неможливі поняття «героїзм», «моральний подвиг», «самопожертва», якими прийнято позначати лише високоусвідомлені, самостійні вчинки.

Протягом молодшого шкільного віку відбувається зростання самостійності, незалежності внутрішніх регуляторних механізмів від зовнішнього впливу. У цьому ж віці моральні якості стають рушійними силами поведінки і діяльності дитини, що виявляються в моральній поведінці молодших школярів, свідчать про початковий етап становлення суб'єкта морального розвитку [147].

Вчитель фізичної культури має невичерпні можливості і на поприщі морального й вольового виховання, не говорячи вже про прищеплення норм культури поведінки. Спільна рухова діяльність школярів, організована у формі уроків, позакласних заходів та інших форм занять фізичними вправами, – один з найбільш ефективних шляхів зав'язування і зміцнення товаришування та дружби, сміливості й рішучості, взаємодопомоги і взаємовиручки, чесності та справедливості, братського ставлення до представників різних національних груп і народів, любові до рідного краю.

Цікаво, що ефект забезпечується не тільки переконанням та наставлянням, заохоченням і покаранням, але й вправами. У цьому відношенні вчителі фізичної культури мають деякі переваги порівняно з іншими педагогами. Сама специфіка навчального предмета, який вони викладають, допомагає вправляти дітей у високоморальних, сміливих, рішучих, нерідко навіть мужніх вчинках. Загальновідомо, наприклад, що становленню волі й моралі школярів у найбільшій мірі сприяють рухові дії, які виконуються у природних умовах, наближених до звичайної життєвої обстановки, різноманітних ситуацій трудової та бойової діяльності людини. Такі, зокрема, ігри і вправи на місцевості з подоланням природних (інколи й

штучних) перешкод, крос, підйоми та спуски на лижах, змагання тощо. В них, як і в багатьох інших рухливих діях, закладений величезний виховний потенціал.

У шкільному процесі виховують організація занять і відносини, які при цьому виникають. Якщо уроки проходять напружено, інтенсивно, але при цьому вчитель уміло вносить гумор, відзначає кожний маленький успіх учнів, це створює співучасть, бажання допомогти товаришу, намагання наздогнати кращих, заслужити похвалу улюбленого педагога, в такому разі виховується колективізм, дисциплінованість, організованість. Отже, на уроці фізичної культури кожна хвилина – це навчання й виховання одночасно.

Фізичні вправи, що виконуються в умовах колективної взаємодії учнів, озброюють їх досвідом моральних стосунків, які є основою формування відповідних морально-вольових якостей. У процесі фізичного виховання створюються різноманітні ситуації, в тому числі й конфліктні, в яких виявляється і змінюється ставлення школярів до суспільства, людей, самого себе.

Регламентована встановленими й добровільно прийнятими нормами та правилами, рухова діяльність на тлі сильного емоційного збудження привчає підкорювати власні інтереси інтересам колективу, володіти собою, виявляти дисциплінованість, чесність, сміливість, рішучість та ін. Фізичні вправи надають рухам гармонії і краси, строгості, чіткості та доцільності, виховують гарну поставу, підтягнутість і вільне володіння тілом. Завдяки цьому рухова діяльність стає об'єктом емоційних переживань й оцінок.

У період активного формування характеру важливе значення має ігрова діяльність. Педагогічна цінність ігор полягає в тому, що вони комплексно впливають на всі фізичні та моральні функції людини одночасно. Граючи, діти засвоюють життєво необхідні рухові звички і вміння, в них вироблюються сміливість і воля до перемоги, кмітливість. Беручи участь в іграх, діти засвоюють правильні поняття про предмети і явища природи,

практично закріплюють певні знання, які отримують на заняттях. Граючи, діти пізнають значення перемоги не тільки для окремого гравця, але й для команди або колективу в цілому. Це, у свою чергу, сприяє вихованню в дітей почуття колективізму.

Характерними особливостями системи фізичного виховання, розробленої П.Лесгафтом, є: тісний зв'язок фізичного виховання з розумовим, моральним та естетичним; виконання фізичних вправ не за показом, а за «словом», щоб ці вправи були свідомими, а не наслідувальними. Значну роль у своїй системі фізичного виховання вчений відводив і рухливим іграм. В іграх, крім фізичних вправ, які охоплюють найрізноманітніші м'язи, цінним є те, що вони сприяють формуванню характеру, розумовому і моральному розвитку. Відводячи значну роль ігровій діяльності дитини, він зазначав, що «гра є вправа, засобом якої дитина готується до життя. Ігри є найвигіднішим заняттям для дитини, через яку вона зазвичай привчається до тих дій, які покладаються в основу її звичок і звичаїв, причому ці заняття, як правило, пов'язані з підвищеним почуттям задоволення» [132, с.355]. Задовольняючи природний потяг дітей і підлітків до рухової діяльності, ігри збуджують колективні переживання, відчуття ліктя, радості спільних зусиль, сприяють зміцненню дружби й товариськості.

Велике виховне значення туризму – прогулянки, екскурсії, походи і мандрівки, що організовуються для ознайомлення учнів з рідним краєм, природними, історичними та культурними пам'ятками нашої країни. В туризмі школярі набувають фізичного загартування, витривалості, прикладних навичок орієнтування й пересування в ускладнених умовах, досвіду колективного життя та діяльності, керівництва і підкорення, на практиці засвоюють норми відповідального ставлення до природного середовища. Важко переоцінити роль туризму у вихованні в школярів відчуття любові до своєї Батьківщини, готовність до її захисту.

З огляду на вищезазначене, ми доходимо висновку, що моральні якості посідають важливе місце у структурі особистості молодшого школяра. Його моральний розвиток здійснюється на підставі засвоєння моральних знань і морального досвіду попередніх поколінь, емоційного переживання моральних відносин. Зусилля вчителя фізичного виховання повинні бути спрямованими на формування моральних якостей дітей, зважаючи на те, що його виховні впливи забезпечують формування, уточнення й закріплення знань, уявлень та понять про норми моральної поведінки, створення позитивного емоційного настрою перед виконанням вправ, включення в організовану колективну діяльність і в ході її залучення до культури поведінки.

Для того, щоб така діяльність відбувалася ефективно, необхідно під час навчання у вищому навчальному закладі готувати майбутніх учителів фізичного виховання до проведення цілеспрямованої роботи з молодшими школярами з формування їх моральних якостей засобами фізичної культури.

1.3. Сутність і структура готовності майбутнього вчителя фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів

На підставі численних досліджень Н.Кузьміна, В.Сластьонін та інші дійшли висновку, що передумовою педагогічної діяльності є готовність до цієї діяльності. У своїх дослідженнях щодо формування професійної готовності студентів до педагогічної діяльності К.Дурай-Новакова розглядає професійну готовність як закономірний результат широкого розуміння поняття професійної підготовки, розвиток педагогічної спрямованості, професійного становлення [69].

А.Линенко, досліджуючи явище готовності до педагогічної діяльності, виокремлює три періоди у спеціальних дослідженнях готовності. Вона зазначає, що наприкінці XIX – початку XX ст. (перший етап) зазначене

явище розуміли як готовність до настанови (К.Марбе, О.Кюльпеп, Д.Узнадзе). На другому етапі це поняття розглядали як деякий феномен стійкості людини до зовнішніх і внутрішніх впливів, що було зумовлене інтенсивним дослідженням нейрофізіологічних механізмів регуляції та саморегуляції поведінки людей. Вчена зазначає, що в цьому плані великого значення набули дослідження психологів США щодо соціальної настанови, вияву її основних ознак, структурних компонентів, а також спроб технічно її виміряти (Ф.Знанецькі, Д.Кац, Г.Оллпорт, М.Сміт, У.Томас та ін.). Третій етап А.Линенко пов'язує з дослідженнями в галузі теорії діяльності, акцентуючи, що саме в цей період готовність розглядається у зв'язку з емоційно-вольовим та інтелектуальним потенціалом особистості щодо конкретного виду діяльності, характеризується як якісний показник саморегуляції на різних рівнях проходження процесів: фізіологічному, психологічному, соціальному (А.Ганюшкін, М.Дьяченко, Л.Кандилович, М.Левітов та ін.) [187, с.224-225].

Необхідно підкреслити, що в сучасній психолого-педагогічній науці готовність до певного виду діяльності визначається як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови. Саме таку якість особистості фахівця можливо сформувані моральною, психологічною, професійною та фізичною підготовкою. Ця якість є результатом всебічного особистісного розвитку студента з урахуванням вимог, обумовлених особливостями діяльності, професії.

В науковій літературі особлива увага приділяється усвідомленню конкретних форм готовності. Так, готовність як настанову розглядає школа Д.Узнадзе (1976); як передстартовий етап спортивних змагань різного виду – В. Алаторцев (1969), А.Ганюшкін (1980), А.Пуні (1972), О.Чернікова (1971) та ін.; мобілізаційну готовність у спорті – Ф.Генов (1971). Хоча існують відмінності щодо конкретного тлумачення цього поняття, більшість авторів єдині в розумінні того, що готовність – це один із психічних станів людини.

Виникнення й формування стану готовності („налаштованості”) визначається розумінням професійних завдань, усвідомленням відповідальності, бажанням досягти успіху тощо. Його розгортання й функціонування в ході навчальної, а потім і трудової діяльності визначаються як умовами та завданнями навчання, праці, так і властивостями особистості, її мотивацією й досвідом.

Аналіз різноманітних педагогічних та психологічних підходів до поняття «готовність» засвідчив, що як вихідний виступає поняття «готовність до діяльності». Існують різні підходи до визначення її сутності: як наявність здібностей (Б.Ананьєв, 1968; С.Рубінштейн, 1989), часовий ситуативний стан (І.Кон, 1983, 1989), особистісне утворення або система властивостей особистості (В.Крутецький, 1972; К.Платонов, 1992), готовність до самостійного вибору (Н.Кузьміна, 1967; А.Петровський, 1990), готовність до педагогічної діяльності (В.Сластьонін, 1991; Є.Г.Шаін, 1975). Ці автори розглядають готовність випускника вищого педагогічного навчального закладу до професійно-педагогічної діяльності як інтегральний прояв низки властивостей особистості зі спрямованістю на педагогічну діяльність, яка виражається в наявності у випускників педагогічних здібностей, суми знань, навичок, умінь, переконань, ціннісних орієнтацій та інших моральних психологічних якостей.

Деякий інший підхід у трактуванні змісту готовності розвиває у своїх дослідженнях К.Дурай-Новакова, розглядаючи структуру і зміст готовності в безпосередньому зв'язку з удосконаленням психічних процесів, станів і властивостей особистості, необхідних для успішної діяльності вчителя [69].

М.Дьяченко і Л.Кандибович розглядають готовність як вирішальну умову швидкої адаптації до умов праці, подальшого професійного їхнього вдосконалення і підвищення кваліфікації. Вони вважають, що для виникнення стану готовності до складних видів діяльності необхідна здатність людини до рефлексії та самоаналізу. Готовність виявляється через: усвідомлення вимог суспільства, колективу, своїх потреб, усвідомлення

завдань, вирішення яких призведе до задоволення потреб або досягнення поставленої мети; усвідомлення й оцінку умов майбутньої дії; актуалізацію досвіду, пов'язаного із розв'язанням завдань та виконанням вимог подібного роду; визначення майбутніх умов діяльності, найбільш вірогідних і допоміжних способів вирішення завдань або виконання вимог; прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та вольових процесів, оцінку співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певних результатів [70]. Отже, можна відзначити спільне для викладених вище підходів: розвиток і формування готовності до діяльності розглядається в динаміці.

Зазначимо, що проблема формування готовності саме вчителів до різних видів діяльності привертає постійну увагу і є предметом дослідження багатьох українських та російських учених, починаючи з 70-х років ХХ ст. Так, готовність до професійної діяльності вчителів розглядали: Р.Хмелюк (1978 р.); С.Корищенко (1983 р.); А.Алексюк, С.Кашин (1986 р.); І.Зязюн, Д.Мазоха (1987 р.); Л.Кондрашова (1989 р.) Н.Кічук, З.Курлянд (1992 р.); С.Гончаренко, Е.Карпова (1993 р.); А.Линенко, Г.Нагорна (1995 р.); М.Козак, О.Яций, О.Цокур (1996 р.); Д.Іванова, О.Кіліченко, В.Сластьонін, Н.Філіпченко (1997 р.); І.Богданова (1998 р.); М.Богданова, О.Гловацька (2000 р.); А.Богущ, І.Ковальчук, В.Мирошніченко, А. Семенова (2001 р.); О.Бойко, Л.Гусейнова (2005 р.) та ін.

Зауважимо, що визначення поняття готовності до педагогічної діяльності розглянуто в багатьох наукових дослідженнях, проте виокремимо деякі з них. Так, А. Линенко, [133; 134] розглядає готовність до діяльності як цілісний прояв особистості, що займає проміжне положення між психічними процесами й особистісними особливостями, пов'язуючи готовність з феноменом настанови Д.Узнадзе. Згідно з його концепцією настанова є готовністю до активності в певному напрямку і виникає на базі взаємодії потреби і середовища, впливу якої людина підлягає в цей момент [245].

Л.Кондрашова, досліджуючи теоретичні засади виховання морально-психологічної готовності студентів педагогічного інституту до професійної

діяльності, характеризує морально-психологічну готовність випускників вищої педагогічної школи як складне особистісне утворення, що охоплює ідейно-моральні та професійні погляди і переконання, професійно-педагогічну спрямованість психічних процесів, самовладання, педагогічний оптимізм, працездатність, настанову на творчу педагогічну працю, здатність до подолання перешкод, самооцінки своїх результатів, потребу в професійному самовихованні, яке забезпечує високу результативність педагогічної праці [109].

Є.Улятовська зауважує, що готовність, здебільшого, зумовлена стійкими психічними особливостями, характерними для конкретної людини, на стан якої впливають конкретні умови, в яких виконується діяльність [247].

А.Линенко акцентує на тому, що готовність до діяльності має часові характеристики, тобто вона може бути як ситуативною, часовою, так і тривалою. Остання формується попередньо, внаслідок спеціально організованих впливів, у тому числі й педагогічних. Вона діє і виявляється постійно, є найважливішою передумовою успішної діяльності. Ситуативна готовність характеризується часовою усталеністю й підпадає під вплив багатьох факторів, що виникають з особливостями кожної конкретної ситуації діяльності, тобто її необхідно заново нормувати. Ці види готовності існують в єдності, перша - визначає ефективність останньої в конкретних обставинах. Обидва охарактеризованих види готовності студентів до праці знаходяться в єдності і взаємодіють у ході його діяльності [187].

Очевидно, що в педагогічному аспекті найбільший інтерес і значення має саме тривалий стан готовності, насамперед, це визначається тим, що цей стан може бути попередньо сформований і здатний розвиватися за певних обставин. Володіючи усталеністю, він дозволяє досягати стабільних результатів у діяльності. Важливість цього моменту в роботі вчителя не потребує спеціального доведення.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури ми спробували систематизувати компоненти готовності до професійної діяльності та їх елементи, які найбільше розглядалися вченими в різні часи.

Систематизація компонентів готовності до професійної діяльності

Компоненти	Елементи
Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> • позитивне ставлення до професії, інтерес до неї (М.Дьяченко, Л.Кандилович 1976; Н.Кічук, 1992, З.Курлянд 1992; А.Линенко, 1995; О.Бойко, 2005; Л.Гусейнова, 2005); • професійно-значущі потреби (К.Дурай-Новакова, 1983; А.Линенко, 1995; О.Бойко, 2005); • стійкі мотиви діяльності (Д.Узнадзе, 1961; Ш.Надірашвілі, 1974; В.Ядов, 1975; В.Мясищев, 1995; О.Бойко, 2005); • особисте ставлення до пізнавально-творчої діяльності школярів; особиста пізнавальна спрямованість; розуміння спонукальних мотивів дій та вчинків учнів (А.Семенова, 2001); • розвиток мотиваційної сфери (Л.Гусейнова, 2005)
Орієнтаційний	<ul style="list-style-type: none"> • уявлення про особливості та умови професійної діяльності, про її вимоги до особистості (М.Дьяченко, Л.Кандилович, 1976; О.Бойко, 2005; Л.Гусейнова, 2005)
Операційний	<ul style="list-style-type: none"> • володіння способами та прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навичками (М.Дьяченко, Л.Кандилович, 1976; К.Дурай-Новакова, 1983; А.Линенко, 1995; Л.Гусейнова, 2005)

Продовження таблиці 1.1.

Емоційно-вольовий	<ul style="list-style-type: none"> • почуття відповідальності за результати діяльності, самоконтроль (К.Дурай-Новакова, 1983; О.Бойко, 2005); • ціннісні орієнтації, моральні принципи (Ш.Надірашвілі, 1974; О.Бойко, 2005); • самоконтроль, уміння управляти собою під час виконання функціональних обов'язків (В.Ядов, 1975; М.Дьяченко, Л.Кандибович, 1976; Я.Коломинський, 1985; О.Бойко, 2005); • вольові якості вчителя; упевненість у собі як учителі; відсутність емоційної напруженості; саморегуляція станів; експресивність (З.Курлянд, 1992); • управління вольовою сферою (Л.Гусейнова, 2005)
Оцінний	<ul style="list-style-type: none"> • самооцінка своєї професійної готовності та відповідність її до оптимальних професійних зразків (М.Дьяченко, Л.Кандибович, 1976; Л.Кондрашова, 1987); • формування стійкої схильності до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій і якостей (А.Линенко, 1995) • формування рефлексивних нормативно-регулятивних механізмів оцінної діяльності (Л.Гусейнова, 2005)
Інформаційний	<ul style="list-style-type: none"> • глибоке й вільне володіння педагогом методами і прийомами розвитку пізнавальної самостійності й активності школярів (Є.Улятовська, 1998)
Комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> • надає інформацію щодо характеру взаємовідносин в умовах самостійної пізнавальної діяльності учнів (Є.Улятовська, 1998); • комунікативність (2001).

Продовження таблиці 1.1.

Конструктивний	передбачає добір і композицію навчально-виховного матеріалу з урахуванням пізнавальних інтересів учнів (Є.Улятовська, 1998)
Організаційний	<ul style="list-style-type: none"> • спрямовує на активне використання проблемного навчання в початковій школі, орієнтує на формування постійної потреби особистості в пошуку й отриманні знань (Є.Улятовська, 1998)
Розвивальний	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечує управління перцептивним, розумовим, вольовим та іншими елементами самостійної пізнавальної діяльності учнів (Є.Улятовська, 1998); • урахування евристичних закономірностей творчої діяльності, успішна організація та управління творчою активністю учнів (А.Семенова, 2001)
Мобілізаційний	<ul style="list-style-type: none"> • знання та уявлення про особливості й умови діяльності, вимоги до особистості (М.Дьяченко, Л.Кандилович, 1976); • мобілізація внутрішніх сил до здійснення діяльності (В.Мясищев, 1995); • система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення (В.Ядов, 1975); • здатність і можливість управляти своїми діями і станами в реальних службових ситуаціях (В.Ядов, 1975; М.Дьяченко, Л.Кандилович, 1976; К.Дурай-Новакова, 1983); • компетентність щодо прийняття рішень; швидкість реакції на поведінку класу та окремих учнів (З.Курлянд, 1992); • спрямованість на актуалізацію знань і життєвого досвіду учнів з метою формування в них пізнавальної самостійності й соціальної активності (Є.Улятовська, 1998)

Продовження таблиці 1.1.

Гностичний	<ul style="list-style-type: none"> • науковий підхід до педагогічних явищ, уміння висувати гіпотезу, спроектувати й провести нескладний педагогічний експеримент, тобто таких умінь, які допоможуть майбутньому вчителю проводити роботу з активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів (Є.Улятовська, 1998)
------------	--

Як бачимо, до структури поняття «готовність до діяльності» вчені включають найрізноманітніші компоненти, що свідчить про неоднорідність і багатогранність зазначеного поняття. Проте найчастіше дослідники виокремлюють мотиваційний, емоційно-вольовий та мобілізаційний компоненти готовності до професійної діяльності.

Відповідно до мети нашого дослідження визначимо сутність і компонентну структуру готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, наші тривалі спостереження, пілотажні дослідження засвідчили, що у практиці фізичного виховання майже не застосовуються методики виховання моральної свідомості і поведінки. Відтак, під час підготовки студентів факультетів фізичного виховання до майбутньої професійної діяльності важливим завданням постає формування в них суспільно значущих мотивів виховної діяльності, які повинні перерости в особистісні.

Однією з головних цілей діяльності вищої школи є формування культури та творчий розвиток особистості майбутнього спеціаліста. Вчитель чи викладач насамперед вихователь, який, організовуючи навчально-виховну роботу, зобов'язаний вміти проектувати розвиток особистості, уявляти, яким повинен стати його вихованець як громадянин незалежної України [111].

У стінах школи вчитель моделює майбутнє суспільство. Досягнення цієї мети безпосередньо пов'язане з його виховною настановою – готовністю

до реалізації потреби у формуванні та вихованні свідомого громадянина. Ця настанова сприяє становленню професійних та індивідуальних рис особистості вихователя. Майбутній вихователь, для якого позиція розуміння, прийняття, визнання стане справжньою професійною цінністю, буде виявляти власну чутливість до своїх вихованців, а провідною емоцією від взаємодії з ними буде задоволення від своєї діяльності. Стратегію своїх взаємин він повинен будувати, орієнтуючись на перспективу розвитку дитини як повноцінно функціонуючої особистості, яка постійно затверджує її через прояви своїх почуттів, намірів, способів сприйняття довкілля [151].

Психолого-педагогічна підготовка майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі спрямована на розвиток педагогічної самосвідомості, яка проявляється у способах аналізу, проектування, моделювання, реалізації і рефлексії педагогічної діяльності. Психолого-педагогічний блок, зокрема, включає дисципліни, які передбачають оволодіння закономірностями психічного розвитку дитини, проектуванням і моделюванням навально-виховного процесу, різними технологіями навчання, виховання й управління, основами педагогічної і психологічної культури [156].

Предметна підготовка містить блок спеціальних знань й орієнтується на галузевий стандарт з фізичного виховання. Так, у «Галузевому стандарті вищої освіти», розробленого Міністерством освіти і науки України, зазначено, що студенти, які навчаються за спеціальністю 010200 «Фізичне виховання», керуючись принципами гуманізму, демократизму, принципами організації процесу фізичного виховання і враховуючи національні засади виховання і регіональні особливості, передовий вітчизняний та світовий досвід, з метою формування системи знань про фізичну культуру, яка відповідає сучасності, і вікові учнів у процесі фізичного виховання, повинні вміти :

- формувати мотивацію до навчальної діяльності, використовуючи різноманітні засоби і методи фізичного виховання при проведенні різних форм фізкультурно-спортивної роботи;
- конкретизувати тематику і зміст різних форм занять фізичними вправами,

- відповідно до освітніх завдань осіб різного віку і статі;
- формувати систему знань про зародження та розвиток фізичної культури у світовій практиці;
 - формувати світоглядні засади щодо розвитку суспільства, культури, національних традицій, в тому числі у фізичній культурі та спорті [46].

Керуючись навчальною програмою, принципами побудови процесу фізичного виховання, враховуючи вікові та індивідуальні особливості, стан здоров'я і рівень фізичної підготовленості тих, кого навчають, з метою навчання конкретній руховій дії, що належать до певного виду фізичних вправ, використовуючи об'єктивні закономірності формування рухової дії і враховуючи її зміст, при навчанні цій руховій дії, вміти: забезпечувати необхідні передумови для ефективного навчання руховій дії; визначити порядок побудови процесу навчання конкретній руховій дії.

Залежно від змісту і складності рухової дії, а також віку і рівня підготовленості тих, кого навчають, з метою забезпечення високої ефективності процесу навчання руховій дії вчителя фізичного виховання повинні вміти:

- формувати образ рухової дії шляхом використання різних методів навчання техніці фізичної вправи, застосовуючи сучасну спортивну термінологію;
- продемонструвати виконання конкретної рухової дії на відповідному технічному рівні;
- розподілити процес навчання руховій дії на етапи і у відповідності до них визначати завдання навчання;
- добирати і застосовувати ефективні методи навчання руховій дії, а також фізичну допомогу, у відповідності до етапу навчання;
- з врахуванням етапу навчання добирати основні і допоміжні засоби навчання руховій дії;
- використовувати різні способи регулювання навантаження у процесі навчання руховій дії;

- визначати і попереджувати помилки у процесі навчання руховій дії, виправляти помилки під час виконання рухової дії;
- застосовувати технічні засоби в процесі навчання руховій дії;
- спостерігаючи за виконанням рухової дії, аналізувати основні кінематичні та динамічні характеристики;
- оцінювати ступінь оволодіння руховою дією тощо [46].

Педагогічна діяльність учителя фізичної культури ґрунтується насамперед на виконанні державних вимог, що закладені в навчальних програмах з фізичного виховання в системі освіти, отже вони повинні бути обізнаними зі стандартами, які визначають мінімальний рівень обов'язкової фізкультурної освіти, вмінь, навичок і рухового режиму учнів. З огляду на зазначене майбутні вчителі фізичного виховання повинні опанувати теоретичні знання, набути вмінь і навичок у плануванні й організації фізкультурної діяльності учнів, навчання їх рухових дій, дотримання здорового образу життя, а також розвитку моральної вихованості особистості школярів. Під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі здійснюється професійна підготовка студентів до майбутньої педагогічної діяльності, що спрямована на засвоєння й закріплення загальних педагогічних і спеціальних фізкультурно-оздоровчих знань, умінь, навичок, які необхідні майбутньому спеціалісту для здійснення навчально-виховного процесу на належному рівні. Результатом такої підготовки виступає готовність учителя до професійної діяльності.

На підставі аналізу психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури ми дійшли висновку, що *готовність майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів* – це інтегрована професійна якість особистості фахівця, що містить мотиви, знання, вміння, навички, настанови та морально-ціннісні орієнтації, які дозволяють продуктивно здійснювати моральне виховання дітей під час занять фізичною культурою. Зауважимо, що підготовку майбутніх учителів до формування моральних якостей молодших школярів ми розглядаємо в

динаміці, а готовність – як результат цієї підготовки.

У структурі загальної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей у молодших школярів нами було виокремлено мотиваційний, емоційно-вольовий, комунікативно-організаційний, когнітивний та контрольний-оцінний компоненти (див. схему 1.1).

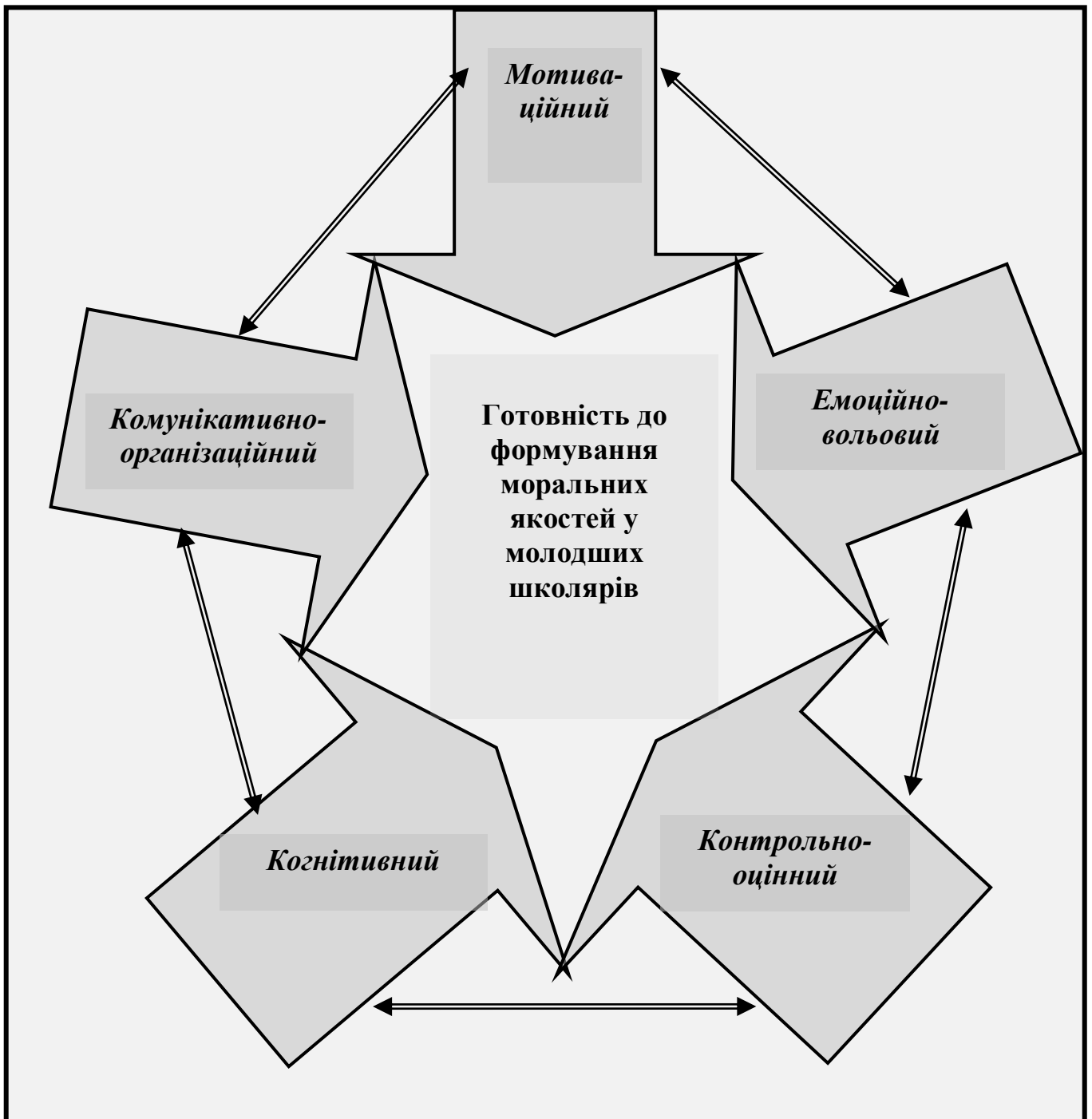
Мотиваційний компонент посідає чільне місце у структурі підготовки, тому що мотиви виступають провідним фактором регуляції активності особистості, її діяльності. Цей компонент передбачає:

- правильне уявлення про спеціальність учителя фізичного виховання, професійну спрямованість й мотивацію діяльності, спрямованої на формування моральних якостей молодших школярів;
- настанову на дотримання загальнолюдських цінностей, принципів загальнолюдської моралі;
- позитивне ставлення студентів до розвитку власних моральних якостей, необхідних у майбутній професії, навчання їх культурі моральної поведінки;
- налаштованість майбутніх учителів фізичної культури на здобуття знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо;
- позитивне ставлення до оволодіння способами та прийомами професійної діяльності вчителя фізичної культури, необхідними знаннями, вміннями, навичками;
- настанову працювати за обраною спеціальністю, інтерес до взаємодії з учасниками педагогічного процесу.

Наявність *емоційно-вольового компонента* визначає активність, позитивне або негативне ставлення до діяльності, продуктивність діяльності. Цей компонент характеризує:

- розвиток уміння регулювати свій емоційний стан (відсутність емоційної напруженості, страху перед дітьми); уміння управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, які передбачають формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою;

Компоненти готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей у молодших школярів

- створення позитивної емоційної налаштованості перед виконанням фізичних вправ і пошук виходу із ситуацій підвищеної складності, особливо тих, що містять елементи ризику, потребують морального вибору, що сприяє формуванню моральних якостей у школярів;

- виховання почуттів у вигляді позитивного емоційного ставлення у відносинах з іншими людьми і самим собою;
- формування позитивної настанови на професійну діяльність, пов'язану з формуванням моральних якостей школярів, наявність інтересу потреби займатися нею;
- формування у студентів моральних почуттів, оцінок, переконань, ставлень і свідомих вчинків;
- позитивне усвідомлення своїх особливостей і можливостей, здібності до саморегуляції.

Вміння налагоджувати особистісні стосунки й організовувати діяльність учнів є невід'ємними складовими професійної діяльності вчителя, тому *комунікативно-організаційний компонент* відіграє важливу роль у процесі підготовки студентів до професійної діяльності. Передусім він пов'язаний зі значним впливом, що здійснює вчитель на учнів, вміння спілкуватися, організовувати єдину систему взаємодії, сприймати й розуміти інших людей, організовувати та керувати діяльністю учнів з розвитку їхніх фізичних і моральних якостей тощо. Зазначений компонент передбачає набуття студентами вмінь:

- налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі фізичного виховання, спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, їхніми батьками;
- залучати учнів до організованої колективної діяльності й у ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки, мужності, співчуття;
- правильно виражати і відстоювати свою думку, сперечатися, вислуховувати думки інших;
- планувати й організовувати свою діяльність на уроках фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів;
- діагностувати рівень розвитку моральних якостей молодших школярів, бути обізнаним про критерії і показники їхньої моральної вихованості;

- організовувати навчально-виховну діяльність як на уроках фізичної культури, так і в позакласних спортивно-масових заходах, що сприяє формуванню моральних якостей молодших школярів.

Когнітивний компонент включає необхідні майбутньому вчителю знання для здійснення адекватної навчально-виховної роботи з учнями молодших класів, спрямованої на формування їхніх моральних якостей під час занять фізичною культурою. Когнітивний компонент готовності до майбутньої педагогічної діяльності передбачає у процесі навчання здобуття студентами факультетів фізичного виховання:

- знання теорії і методики організації занять з фізичного виховання як соціальної системи;
- знання методики розвитку рухових якостей молодших школярів, способів їх діагностики та коригування;
- знання психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку;
- знання основних принципів, методів, форм та засобів формування й корекції моральних якостей молодших школярів засобами рухливих ігор, змагань, організації спільної роботи колективу дітей;
- знання основних норм дозування фізичного навантаження в ході занять фізичною культурою з молодшими школярами;
- знання основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійно-моральні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню моральних якостей молодших школярів.

Контрольно-оцінний компонент виокремлений нами у зв'язку з тим, що значне місце у професійній діяльності будь-якого вчителя посідає вміння аналізувати свою діяльність, оцінювати свою роботу і роботу учнів під час проведення занять фізичною культурою, здійснювати пошуки шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, усувати виявлені недоліки. Зазначений компонент містить:

- вміння правильно оцінювати досягнуті результати з розвитку фізичних

- якостей дітьми, володіння студентами методами психолого-педагогічної діагностики, навичками вербального впливу на формування моральних якостей молодшого школяра на уроках фізичного виховання;
- вміння вносити корективи в педагогічний процес щодо розвитку моральних якостей школярів засобами фізичного виховання;
 - вміння аналізувати педагогічні ситуації, що потребують морального вибору, спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів;
 - вміння використовувати набутий досвід, постійно здійснювати пошук нових форм і методів організації занять з фізичної культури для формування моральних якостей молодших школярів;
 - вміння об'єктивно оцінювати перебіг процесу формування моральної свідомості та самосвідомості, свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності;
 - формування стійкої схильності до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій, пов'язаних з формуванням моральних якостей молодших школярів.

Зауважимо, що всі виокремлені нами компоненти готовності є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Неможливо провести чітку межу їх впливу на формування у студентів факультетів фізичного виховання готовності до формування моральних якостей молодших школярів, тому що кожний з цих компонентів є важливим для вчителя, сприяє розвитку як його професійних, так і особистісних якостей. Тому, на нашу думку, процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів під час навчання у вищому навчальному закладі повинен відбуватися комплексно, з урахуванням зазначених компонентів готовності. Для здійснення такого процесу необхідне впровадження відповідних педагогічних умов.

1.4. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів

С.Ожегов розглядає умову як вимогу, що стає однією із сторін, які домовляються; як усну чи письмову згоду про що-небудь; як правила, що встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; як обставини, за яких відбувається чи залежить будь-що [174]; І.Фролов вважає, що умови виражають ставлення предмета до явищ, які його оточують, без яких він існувати не може [227].

Що стосується поняття «педагогічні умови», воно по-різному тлумачиться вченими. Так, З.Курлянд підкреслює, що в тому разі коли явище викликає інше явище, воно є причиною; коли явище взаємодіє з іншим чи іншими у процесі розвитку цілого, до якого воно належить, воно є чинником; коли явище обумовлює існування іншого, воно є умовою [124]. Л.Яновська визначає педагогічні умови як сукупність обставин, об'єктів та мір, необхідних для здійснення досліджуваного процесу [280].

В.Стасюк розуміє педагогічні умови як обставини, за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [227].

З огляду на вищезазначене, під педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів ми розуміємо обставину, що сприяє розвитку їхніх професійних та особистісних якостей з опорою на соціальні та індивідуальні потреби, які складаються під впливом соціального середовища, і яка є підґрунтям для формування готовності студентів до здійснення зазначеної діяльності.

На підставі теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури, ми дійшли висновку, що такими умовами

під час підготовки у вищому навчальному закладі, є: забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності, сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання, використання активних методів навчання під час підготовки майбутніх учителів фізичного виховання.

1.4.1. Забезпечення позитивної мотивації до професійної діяльності майбутніх учителів фізичного виховання як педагогічна умова їхньої підготовки до формування моральних якостей молодших школярів.

Аналіз наукової літератури переконливо свідчить, що успішність роботи вчителя багато в чому залежить від його позитивного ставлення до своєї професійної діяльності.

Формування позитивної мотивації студентів, зокрема майбутніх учителів фізичного виховання, до здійснення професійної діяльності, а отже, і до навчання у вищому педагогічному навчальному закладі є одним із головних завдань вищої школи. Проте, діяльності без мотиву не існує, адже мотиви визначають діяльність людини і тому вони, на нашу думку, є джерелом активності особистості, а відтак, і умовою ефективного формування позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності.

С.Гончаренко визначає поняття “мотив” як спонукальну причину дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії). Основою мотиву, на його думку, є її різноманітні потреби: первинні (природжені) і вторинні (матеріальні та духовні), внаслідок переживання яких у неї виникають певні спонуки до дії, завдяки яким ці потреби задовольняються. Особливо важливе значення мають моральні мотиви поведінки, але ці мотиви надають морального (або аморального) сенсу діям і вчинкам. Отже, виховання й закріплення в досвіді правильних мотивів поведінки – одне з найважливіших завдань педагога [55, с. 217].

Розглядаючи проблему мотивів, О.Леонт'єв виходить з того, що джерелом активності особистості є потреби, але самі по собі вони не обумовлюють дії, поведінку, спонуканням до дії слугують мотиви [131].

Б.Ломов також наголошував на тому, що поняттям мотиву і мети у психолого-педагогічному аналізі поведінки людей належить найважливіша роль, тому що вони утворюють своєрідний “вектор” діяльності, який визначає її напрям, а також кількісну характеристику зусиль людини. Учений трактує мотив як відображення потреби [138].

У сучасному словнику з педагогіки зазначено, що мотив – це спонукання до діяльності, пов’язані із задоволенням потреб суб’єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що викликають активність суб’єкта й визначають її спрямованість (мотивацію) [223].

О.Сидоренко визначає мотивацію як систему мотивів або систему дій з активізації мотивів конкретної людини [219]. Важливою в аспекті нашого дослідження виступає внутрішня мотивація студентів, яка спонукає їх до дії з метою покращити стан їхньої впевненості і незалежності, на відміну від зовнішньої щодо них мети.

На думку Є.Корчагіна, важливим аспектом забезпечення позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності є врахування потреб студентів. Зокрема він наголошує на тому, що потреби виступають джерелом мотивів, а мотиви є станом внутрішньої напруги, від якої залежить спрямованість діяльності людини [117].

Як зауважує Є.Іванченко, система потреб і мотивів у багатьох випадках визначає не тільки напрям та рівень активності людини, а й своєрідність її особистості. Потреби і мотиви – система, що характеризує цілісну особистість у всіх галузях діяльності, спонукає її ставити проблеми, концентрувати зусилля на їх розв’язанні. Співвідношення різноманітних мотивів обумовлює вибір змісту виховання, конкретних форм та методів навчання, ефективність усього процесу формування активності особистості [82].

С.Рубінштейн, вивчаючи потреби, доходить висновку про їх тісний зв’язок з емоціями. Він акцентує на тому, що емоційні процеси набувають позитивного або негативного характеру залежно від того, чи знаходиться дія, відтворювана людиною, і вплив на неї при цьому в позитивному чи

негативному відношенні до її потреб, інтересів, настанов. Учений зауважує, що в тому разі, якщо людина усвідомлює предмет, від якого залежить задоволення її потреби, то в неї виникає спрямоване на нього бажання, тому що людина відчуває залежність від задоволення чи незадоволення, які спричиняє предмет, у неї формується відносно нього те чи інше почуття [207].

На думку О.Леонтьєва, емоції виконують роль внутрішніх сигналів, тобто вони самі не несуть інформації про зовнішні об'єкти, про їх зв'язки і відношення, про ті об'єктивні ситуації, в яких відбувається діяльність людини. Емоції відбивають безпосередні відношення між мотивами й реалізацією, що відповідає цим мотивам діяльності. На думку вченого, емоції відображають у формі безпосереднього переживання значущість явищ і ситуацій для людини. Відтак, їх можна використовувати як показник для діагностики значущих діяльностей, які є необхідною умовою створення мотиваційного компоненту діяльності з формування в суб'єкта нових знань [131].

С.Рубінштейн наголошує на тому, що емоція – суб'єктивна форма існування мотивації. Це означає, що мотивація відкривається суб'єкту у вигляді емоційних явищ, які сигналізують йому про потребнісну значущість об'єктів і спонукають спрямувати на них діяльність [207].

Позитивне ставлення до навчально-виховного процесу у вищому педагогічному навчальному закладі, на нашу думку, пов'язане з активним прагненням студентів до набуття знань, умінь та навичок, накопиченням досвіду, необхідних для майбутньої професійної діяльності як учителя фізичного виховання (що створюють основу когнітивного компонента), а це, у свою чергу, потребує сформованості позитивної мотивації до професійної діяльності, що пов'язана також з формуванням моральних якостей молодших школярів.

Відтак, ми доходимо висновку, що ефективність процесу підготовки майбутніх учителів фізичної культури значною мірою залежить від сформованості їхньої мотивації. В аспекті нашого дослідження ми розглядаємо мотиви як активні внутрішні сили майбутніх учителів фізичного

виховання, що спонукають їх до постановки мети та її досягнення щодо формування моральних якостей молодших школярів.

Зауважимо, що для майбутнього вчителя важливою є наявність саме позитивної мотивації на здійснення професійної діяльності, формування якої, на нашу думку, найкраще відбувається в колективі. Тому дуже важливу роль під час навчання у вищому навчальному закладі відіграє громадська думка колективу навчальної групи. На думку соціологів, громадська думка – це особливий стан реальної свідомості мас, який виражає домінуюче ставлення, позицію з актуальних суспільно значущих питань. Конкретна громадська думка має внутрішню єдність, монізм. Саме це й дає їй змогу відігравати роль регулятора. Громадська думка складається у процесі зіткнення різних суджень, думок індивідів, соціальних груп. Якщо громадська думка чітка і прогностична, то вона, поєднуючи оцінки, судження, волю колективу (і свою), стає активною впливовою силою [277].

Основними засобами формування позитивної думки колективу щодо майбутньої педагогічної діяльності, яка зокрема передбачає формування моральних якостей молодших школярів, на нашу думку, є колективні та індивідуальні бесіди зі студентами щодо сутності і структури професії вчителя фізичного виховання, його обов'язків і відповідальності, що дозволяють визначити їхнє ставлення до майбутньої діяльності і внести своєчасні корективи в їхній позиції.

У колективній професійно-навчальній діяльності створюються умови для набуття вмінь студента оцінювати себе з різних боків, залежно від місця і функцій цього студента в спільній діяльності. Зважаючи на це, підвищується відповідальність перед іншою людиною, вміння приймати рішення, що стосується не тільки себе, а й інших людей. Зазначене сприяє виробленню в майбутніх учителів фізичного виховання активної життєвої позиції, здатності до саморегуляції і більш адекватної самооцінки, прийомів узгодження своїх дій і координації їх з іншими учасниками діяльності, вміння долати конфлікти під час спілкування. Зауважимо, що така робота сприяє

формуванню комунікативно-організаційного, емоційно-вольового та контрольного-оцінного компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання.

Участь у колективній та груповій роботі поліпшує професійно-навчальну діяльність і підвищує мотивацію суб'єктів пізнання. Через групову роботу викладач може керувати розвитком особистісних взаємовідносин всередині групи і тим самим соціальними мотивами студентів – майбутніх учителів. В умовах спільної діяльності стрімко зростає ініціатива студентів, число контактів і різнобічних форм спілкування з ровесниками у процесі навчання. Це особливо важливим є для студентів факультетів фізичного виховання, особливо тих, які активно займаються спортом. Адже змагальна діяльність часто виховує егоїстичні якості особистості спортсмена, тому що вона спрямована передусім на досягнення власних успіхів у спорті і мало сприяє розвитку колективістських якостей. Отже, засвоєння такими студентами завдань і способів спільної професійно-навчальної роботи виступає важливою передумовою становлення їхньої активної позиції стосовно іншої людини, вміння оцінювати роботу іншого учасника і через його думку – свою власну діяльність. Саме на такій підставі складаються позитивні мотиви до співробітництва, аналізу своєї діяльності з іншою людиною (контрольно-оцінний компонент).

Групова діяльність також сприяє формуванню в майбутніх учителів фізичного виховання позитивного ставлення до необхідності розвитку рівня професійних здібностей і мислення, необхідних для виконання професійно-педагогічної діяльності, пов'язаної не лише з проведенням занять фізичною культурою, але й з формуванням моральних якостей молодших школярів у ході цих занять. А отже, сприяє формуванню мотиваційного компоненту готовності майбутніх учителів фізичного виховання. У свою чергу, така діяльність вимагає від них морально-правової та морально-психологічної стійкості, що визначають їх дії і вчинки, сприяє розвитку суспільно значущих моральних якостей як основних у структурі їхньої особистості, що має

велику значущість для формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей школярів.

О.Чебикін зауважує, що процеси мотивації виконують функцію спонукання суб'єкта до діяльності. Процес навчання починається з розкриття об'єктивної значущості дії, що формується, для значущої діяльності суб'єкта. На думку вченого, якщо при цьому в суб'єкта відбувається трансформація об'єктивної значущості в суб'єктивну, то в нього виникає готовність до включення дії, яка підлягає формуванню, у значущу для нього діяльність. Це свідчить про виникнення мотиваційної готовності до формування дії, що виявляється у вигляді позитивної емоції [260].

Завдання навчання й виховання у вищому навчальному закладі полягає в тому, щоб зблизити структуру індивідуальних і суспільних потреб, тобто забезпечити прийняття студентами суспільно значущих цілей навчання як особистісно значущих цілей навчання (за В.Якуніним [278]).

Н.Кузьміна зауважує, що оскільки загальною кінцевою метою навчання у вищому навчальному закладі є професійна підготовка спеціалістів, то ставлення студентів до своєї майбутньої професії можна розглядати як форму і міру прийняття кінцевих цілей навчання. Найбільш узагальненою формою ставлення людини до професії, на думку вченої, виступає професійна спрямованість, яка визначається як інтерес до професії і схильність займатися нею. За визначенням Н.Кузьміної, поняття “спрямованість” включає в себе уявлення про цілі, мотиви, що спонукають до діяльності, емоційне ставлення до цієї діяльності, задоволеність нею [121].

Ми згодні з думкою В.Якуніна, який зазначає, що професійна спрямованість як узагальнена форма ставлення до професії складається з часткових, локальних оцінок суб'єктом ступеня особистісної значущості (привабливості – непривабливості) різних аспектів професійної діяльності, її змісту й умов здійснення. На думку вченого, загальне позитивне ставлення студентів до професії, тобто до цілей навчання у ВНЗ, його багатозначність наповнюють професійним сенсом і змістом протікання самої навчальної

діяльності, яка виступає відносно професійних цілей навчання засобом їх досягнення. Ставлення до навчання як до засобу досягнення цілей навчання утворює інший рівень мотиваційно-цільової основи навчання – навчальну мотивацію [278].

Навчальна мотивація складається з оцінки студентами різних аспектів навчального процесу, його змісту, форм і способів організації з точки зору їх власних, індивідуальних потреб і цілей, які можуть співпадати або не співпадати з цілями навчання.

В.Якунін наголошує на тому, що сама структура навчальної мотивації багатозначна за змістом і різними формами. Студенти можуть краще чи гірше навчатися, тому що бажають чи не бажають: отримати професію (професійна мотивація); набути нових знань й отримати задоволення від самого процесу пізнання (пізнавальні мотиви); мати більш високий заробіток (прагматичні мотиви); принести користь суспільству (соціальні мотиви); утвердити себе і посісти гідне місце в суспільстві (мотиви соціального й особистісного престижу) тощо [278, с. 238].

Підсумовуючи висловлене вище, ми доходимо висновку, що на процес формування в майбутніх учителів фізичного виховання позитивного ставлення до майбутньої діяльності, яка пов'язана з формуванням моральних якостей молодших школярів під час занять фізичною культурою, впливають формування позитивних мотиваційних настанов на професійну діяльність; формування потреби в освіченості; створення ситуацій, які сприяють усвідомленню значущості професійної діяльності; формування позитивної навчальної мотивації. Відтак, позитивна мотивація є обставиною, що дозволяє сформувати попередньо потенційну готовність майбутнього вчителя фізичного виховання до позитивного сприйняття професійної діяльності, прагнення й бажання виявити себе в ній, а також позитивне ставлення до формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою.

З огляду на вищезазначене, ми дійшли висновку, що забезпечення

позитивної мотивації до професійної діяльності сприяє розвитку виокремлених нами компонентів у структурі готовності майбутніх учителів фізичного виховання. Отже, забезпечення позитивної мотивації в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу є однією з педагогічних умов підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності, пов'язаної з формуванням моральних якостей молодших школярів.

1.4.2. Сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання як педагогічна умова їхньої підготовки до формування моральних якостей молодших школярів.

У програмі орієнтованого змісту національного виховання в Україні визначено шляхи утвердження принципів загальнолюдської моралі. З поміж них: виховання моральної свідомості і моральних переконань, моральних почуттів, що відбивають ставлення до Батьківщини, людей і самих себе; розуміння загальнолюдської і народної моралі; виховання високоморального ставлення до людей, правдивості і скромності, сміливості та мужності, товарищескості і дружби, виховання потреби у формуванні моральних якостей, готовності до морального самовиховання [178, с.12]. Зазначене безпосередньо стосується майбутніх учителів фізичного виховання під час їхнього навчання у вищих педагогічних навчальних закладах.

Проблема морального становлення й розвитку майбутніх фахівців на сучасному етапі модернізації вищої освіти була предметом дослідження філософів (В.Баранівський, В.Князєв, А.Комарова, В.Табачківський та ін.), психологів (Г.Балл, І.Бех, М.Боришевський, С.Максименко, В.Моляко, В.Семиченко та ін.), педагогів (В.Бондар, В.Бутенко, Л.Вовк, М.Євтух, І.Зязюн, О.Мороз, Г.Падалка, Р.Хмелюк, Г.Шевченко тощо) та інших науковців України. Зокрема, проблеми морального вдосконалення вчителя розглядали такі сучасні вчені, як-от: Ю.Азаров, І.Бех, А.Бойко, І.Зязюн, М.Євтух, Н.Кузьміна, Л.Рувінський, О.Сухомлинська, Р.Хмелюк та ін.

Дослідники зазначають, що професійна діяльність учителя за своєю природою, характером і результатами пов'язана з людиною, з формуванням особистості майбутніх громадян, тому значна роль у педагогічній діяльності належить формуванню моральних якостей школярів, встановленню моральних відносин з ними. Отже, педагогічна діяльність вимагає від учителів насамперед чітко визначених моральних якостей – людяності, відповідальності, активної громадянської позиції, терпимості, здатності до співчуття і навіть самопожертви. Коло зазначених якостей детермінується низкою аспектів, серед яких не останнє місце посідає рівень культури майбутнього фахівця.

Під культурою ми розуміємо освоєння особистістю соціального досвіду, накопиченого людством у процесі історичного розвитку. Культура педагогічної праці, на нашу думку, складається із засвоєння не тільки педагогічного досвіду, але й досвіду моральних відносин. Отже, для здійснення успішної педагогічної діяльності необхідним є набуття студентами педагогічних вищих навчальних закладів професійно-морального досвіду.

В.Мусієнко-Репська зауважує, що моральний досвід – це сукупність одержаних на практиці (різні види ігрової, навчальної, трудової і громадської діяльності, спілкування шляхом вправ у моральній поведінці) навичок і звичок моральної поведінки. Вона також підкреслює, що моральний досвід особистості – це результат не тільки зовнішніх впливів, а й власної внутрішньої роботи людини, переживання своїх вчинків, особливо їх наслідків, при цьому не тільки особистісних, безпосередньо близьких, але й більш відчужених [161, с.46]. На нашу думку, для морального розвитку особистості майбутнього вчителя важливими є наявність стійких моральних якостей, особистісна моральна позиція і моральне самовиховання.

Безумовно, професійна діяльність майбутніх учителів фізичного виховання, що передбачає формування моральних якостей молодших школярів під час занять фізичною культурою, вимагає наявності моральних

якостей насамперед у вчителів. Отже, спрямованість на формування морального досвіду, усталеної поведінки в ситуаціях, які потребують морального вибору, повинна посідати одне з головних місць під час навчання студентів, майбутніх учителів фізичного виховання, у вищому педагогічному навчальному закладі.

Відтак, моральна культура студентів, на нашу думку, - це обставина, за якої відбувається створення ними свого внутрішнього світу через прийняття суспільних норм. Початок студентського життя пов'язаний із проявом проблемних ситуацій, розв'язати які можливо лише в тому разі, якщо сама особистість є законодавцем свого морального життя.

І.Тимощук зазначає, що студенти, особливо на початковому етапі навчання, зазнають певних труднощів, які суттєво впливають на формування їх моральних якостей: змінюється звичний спосіб життя, багатьом доводиться звикати до нових нормативних і соціально-побутових умов, докорінно перебудовувати власні стереотипи. Юнаки та дівчата включаються в якісно нове мікросередовище, в іншу систему міжособистісних стосунків, що призводить до зміни поглядів на життя, поведінку й ціннісні орієнтації. Відсутність життєвого досвіду, тісного контакту зі старшими, випадки аморальних дій тих, хто оточує, нерідко призводять до того, що студентська молодь починає розчаровуватися в моральних цінностях, у їх особистісній значущості [238, с.6].

Зважаючи на це, проблема розвитку моральної культури майбутнього вчителя є однією з пріоритетних, що потребує пильної уваги викладачів вищого педагогічного навчального закладу до вивчення проблем формування у студентів моральної культури, яка є одним з найважливіших аспектів їхньої майбутньої професійної діяльності.

На думку О.Платонова, процес формування моральної культури особистості складається з трьох взаємопов'язаних елементів:

- 1) впливу соціального середовища;
- 2) цілеспрямованого впливу суспільства на особистість через усі його

соціальні інститути;

3) свідомого впливу особистості на саму себе, спрямованого на вдосконалення або зміну її якостей відповідно до соціальних, природних та індивідуальних потреб, цінностей, інтересів, які складаються під впливом її діяльності та виховання.

Учений зазначає, що перші два елементи мають об'єктивний характер, третій – суб'єктивний, який містить у собі ті потреби зовнішніх впливів, що складають основу світогляду, ідеали, віру [195, с.208].

Отже, одним із важливих завдань вищої школи постає розширення й поглиблення знань студентів щодо загальнолюдських та професійних норм моралі (що сприяє формуванню когнітивного й мотиваційного компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів), формування вмінь вирішення моральних проблем, що можуть статися в ході їхньої майбутньої діяльності (комунікативно-організаційний, емоційно-вольовий компоненти), становлення стійкої системи поведінки й уміння її оцінювати (контрольно-оцінний компонент). Зазначене є підґрунтям професійно-моральної культури вчителя.

Р.Хмелюк зауважує, що професійно-моральна культура вчителя, є одночасно якісною характеристикою особистості педагога і способом його творчої перетворювальної діяльності. Вона виявляється як міра засвоєння та використання вчителем у своїй професійній діяльності педагогічного досвіду. До змісту цього досвіду входять професійно значущі моральні якості особистості, знання та вміння розв'язання ситуацій, що потребують морального вибору, спрямованість на моральне самовиховання [257].

Під *професійно-моральною культурою вчителя* ми розуміємо сукупність професійних та моральних знань, умінь та настанов педагога, яка використовується у професійній діяльності, спрямованої на формування й розвиток моральних якостей учнів, і передбачає єдність професійної та моральної культури, що сприяє встановленню моральних взаємовідносин у

колективі учнів і колег.

На підставі вищезазначеного, *формування й розвиток професійно-моральної культури особистості майбутнього вчителя фізичного виховання* під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі насамперед передбачає їхній моральний розвиток, тобто оволодіння ними загальнолюдськими нормами моралі, формування внутрішньої системи моральної поведінки, здатності робити моральний вибір, вимірювати моральними критеріями свої вчинки і поведінку у професійній діяльності з формування моральних якостей молодших школярів під час проведення занять з фізичного виховання.

Відтак, процес формування професійно-моральної культури майбутнього вчителя фізичного виховання являє собою цілісну сукупність дій, операцій і процедур, що забезпечують його динамічність і результативність, а також сприяє формуванню виокремлених нами компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Натомість без власного самовизначення особистість не може аналізувати свій моральний досвід, моральну зрілість своїх життєвих цінностей та орієнтирів, вибірковість відносин. Значущою у студентські роки є освітня діяльність, тому що освіта зберігає, відтворює і примножує соціальну значущість моральних якостей, сприяє становленню моральної позиції майбутніх учителів фізичного виховання.

Ми цілком розподіляємо думку Р.Хмелюк, яка акцентує на тому, що під час аналізу моральної позиції студентів слід виокремити: ставлення до іншого як до рівного; ставлення до своєї майбутньої діяльності як соціально значущої, що вимагає зусиль в організації освітнього середовища; ставлення до себе як до самостійної, вільної й справедливої особистості; ставлення до саморозвитку як підґрунтя морального вдосконалення та росту. Показником особистісного росту і сформованості рівня моральної позиції студента є його готовність коригувати свою поведінку, відповідно до моральних вимог, що

ставити майбутню професійну діяльність [257].

З огляду на зазначене, під *морально-педагогічною позицією студентів, майбутніх учителів фізичного виховання* ми будемо розуміти складне базове утворення особистості, що відображає її вибірково-ціннісне ставлення до себе та інших і яке виявляється в інтегративних якостях (продуктивне узагальнення: соціальні очікування, моральні досягнення), що забезпечують орієнтацію на вільний позитивний вибір дії.

Формування професійно-моральної культури у значному ступені передбачає самовиховання студентів, яке може забезпечити перехід моральних якостей із суспільних в особистісно-цінні. Тому організація самовиховної роботи виступає важливим підґрунтям формування професійно-моральної культури в контексті провідних вимог сучасного суспільства до рівня морального розвитку взагалі й особистості педагога зокрема.

О.Кучерявий [126, с.170-171], досліджуючи зміст динамічної моделі зростання активності майбутнього педагога в моральному самовихованні, зауважує, що він зводиться до таких формул:

а) різні ступені усвідомлення студентом предмета потреби в моральній готовності до професійно-педагогічної діяльності як найважливішої цілісної властивості особистості за певних умов відбиваються в його свідомості на якісних рівнях у ролі особистісної цінності та смислотвірного мотиву активності в моральному самовихованні (що сприяє формуванню й розвитку мотиваційного компонента);

б) діалектичний взаємозв'язок між активністю суб'єктів морального самовиховання та їхньою готовністю до самостійної педагогічної діяльності забезпечується цілеспрямованою організацією у ВНЗ системи професійно-морального самовиховання студентів (комунікативно-організаційний компонент);

в) цілісною сукупністю взаємопов'язаних дій викладачів щодо організації морального самовиховання студентів слід вважати чітке

визначення цілей самовиховання; використання засобів професійного виховання, які сприяють перетворенню у свідомості особистості студента моральних цінностей в особистісно значущі, а потім у смислотвірні мотиви роботи над собою; розробка ефективних засобів, спрямованих на оволодіння студентами досвідом самовиховання моральних якостей (когнітивний компонент), безпосередня організація процесу цілепокладання, планування й реалізації студентами особистісних планів морального самовиховання (контрольно-оцінний компонент); стимулювання активності (емоційно-вольовий) майбутніх педагогів у виконанні завдань-самозобов'язань у сфері морального самовдосконалення; корекція педагогічних засобів на підставі оцінки результатів впливу самовиховання на готовність студентів до педагогічної діяльності. Повністю погоджуючись з автором, зауважимо, що зазначене сприяє формуванню й розвитку всіх виокремлених нами компонентів у структурі готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури в аспекті нашого дослідження засвідчив, що процес формування професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання має свою специфіку, яка передбачає засвоєння особистістю системи моральних знань, формування вмінь, спрямованих на моральне виховання учнів молодших класів, а також професійно-моральне самовиховання, становлення моральної позиції та наявність особистісних моральних якостей і властивостей, які відповідають вимогам педагогічної діяльності.

З огляду на вищезазначене, ми дійшли висновку, що формування професійно-моральної культури в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу є однією з педагогічних умов підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності, пов'язаної з формуванням моральних якостей молодших школярів.

1.4.3. Використання активних методів навчання як педагогічна умова підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Сьогодні в педагогіці інтенсивно розроблюється проблема інтегративності формування особистісних моральних якостей майбутнього вчителя. На нашу думку, їх формування передбачає: розвиток потреби у виробленні певних моральних якостей; включення тих, хто навчається, в активну пізнавальну діяльність з оволодіння знаннями про сутність моральних якостей і формування на цій підставі відповідних почуттів, поглядів, переконань; практичне формування вмінь, навичок і звичок моральної поведінки, які дозволять майбутнім учителям фізичного виховання формувати моральні якості молодших школярів.

Загальновизнано, що будь-які якості особистості найкраще виявляються і формуються в діяльності. Включення студентів у різноманітні види діяльності сприяє розвитку їхніх особистісних якостей, а реалізація фахового аспекту діяльності і насичення його моральною спрямованістю є передумовою формування професійно важливих та моральних якостей особистості майбутніх учителів. Тому система формування професійних і моральних якостей студентів – майбутніх учителів фізичного виховання - обумовлена такою організацією навчання, яке забезпечуватиме трансформацію одного типу діяльності (пізнавальної) в інший тип (професійний) з відповідною зміною цілей, мотивів, дій, результатів (за А.Вербицьким [39]), що ґрунтуються насамперед на моральних засадах цієї діяльності.

Ми згодні з думкою Р.Іванова, який зазначає, що пізнавальна активність є основною рушійною силою навчального процесу. Вона загострює увагу тих, хто навчається, робить їх сприйняття більш цілеспрямованим, спонукає напружено мислити, шукати шляхи застосування моральних знань на практиці, тому що тільки активний мисленнєвий процес сприяє осмисленому й глибокому засвоєнню моральних знань учнів [81].

Відомі українські вчені (І.Бех, А.Богущ, М.Євтух, І.Зязюн, М.Нечаєв, Н.Ничкало, О.Сухомлинська та ін.) зауважують, що підвищення якості професійної підготовки майбутнього спеціаліста, успішність формування професійної спрямованості його особистості залежить не лише від вияву нових засобів і підходів до визначення цілей і змісту вищої освіти, але й від суттєвої перебудови вже існуючих способів організації навчально-виховного процесу вищої школи.

Так, Ж.Таланова наголошує на тому, що студенти повинні бути постійно включеними в ситуації професійно зорієнтованої діяльності, що викликають необхідність концентрації їхньої інтелектуально-мовленнєвої, емоційно-вольової та пошуково-творчої активності. Вона наголошує на тому, що така діяльність повинна ґрунтуватися як мінімум, на трьох полюсах: розширенні обізнаності у сфері майбутньої професійної діяльності і спілкування; укріпленні усталено-позитивного ставлення до професії; посиленні потреби у професійному саморозвитку та самовихованні [232].

Для того, щоб цей процес відбувався більш ефективно, на думку вченої, під час підготовки майбутніх учителів слід звертати увагу на:

- діалогізацію навчального процесу, яким передбачається забезпечення рівності позицій усіх його учасників, незалежно від вікових особливостей, набутого досвіду та статусних ролей, право кожного на власну думку, можливість висловити її і захистити;
- проблематизацію навчального матеріалу й середовища педагогічного спілкування, що передбачає збереження за всіма учасниками взаємодії активної дослідницької позиції, право й обов'язок кожного підвергати рефлексивно-критичному аналізу та конструктивному обговоренню будь-якого фіксованого у змісті морального знання, положення, тези, судження;
- персоналізацію, яка передбачає закріплення за кожним учасником педагогічного процесу власної відповідальності й авторства в будь-якому висловлюванні, виступі, вчинку, дії, що здійснюються в межах навчальних ситуацій, а також визнання унікальності та неповторності своєї

особистості [232, с.51].

На нашу думку, розвитку моральних якостей майбутніх учителів фізичного виховання значною мірою сприятимуть активні методи навчання, які обумовлені педагогічною спрямованістю і передбачають: знання про світ та засоби діяльності з розвитку моральних якостей; досвід здійснення такої діяльності; досвід ставлення людей до моральних якостей. Цінність системи використання активних методів навчання полягає в тому, що саме за їх допомогою вдається створювати вільний обмін думками, добирати найкращі прийоми навчання й виховання, формувати здібності системного мислення, уяви тощо.

Активні методи навчання розподіляються на імітаційні (ділові, рольові ігри, тренінги, ігрове проектування, аналіз моральних ситуацій та ін.) і неімітаційні (написання рефератів, проектів, участь у науково-практичних конференціях, семінарах, дискусіях, проблемних уроках тощо). У навчально-виховному процесі вищого навчального закладу важливу роль відіграють і імітаційні і неімітаційні активні методи навчання.

Так, у педагогічному «банку досвіду» зібрані різноманітні ігри, які користуються особливою популярністю. Це ігри рольові (учасники беруть на себе роль з різноманітними функціональними обов'язками, в нашому випадку моральної спрямованості); імітаційні (імітується моральний аспект професійної діяльності, потім проводиться аналіз її якості); організаційно-діяльнісні (з моральної тематики, програми моделюється зміст діяльності, насамперед з моральних проблем); дослідницькі (розуміється методика організації наукового осмислення моральної проблеми); ігровий тренінг (форма вправи й закріплення умінь та навичок морального вибору, наприклад урегулювання конфліктних ситуацій, захист прав людини при їх порушенні) [2].

З метою формування в майбутніх учителів фізичного виховання нового мислення використовуються варіативні ігри, які містять педагогічні завдання («Як поступити вчителю в певній ситуації, що потребує морального

вибору?»). У процесі гри виробляються певні навички роботи на заняттях з фізичної культури, спрямованої на формування моральних якостей учнів, які необхідні для майбутнього вчителя фізичного виховання: позитивно ставитися до своєї діяльності щодо формування фізичних та моральних якостей молодших школярів (що сприяє формуванню мотиваційного компонента структури готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів); уміння використовувати набуті знання й моральний досвід під час занять фізичною культурою (когнітивний компонент); уміння швидко реагувати на непередбачені педагогічні ситуації і приймати в них правильне рішення; педагогічний такт, почуття міри у використанні будь-якого прийому педагогічного впливу на учнів; здатність у мовленнєвому, емоційному впливі на учнів (емоційно-вольовий компонент); уміння правильно організувати навчальний процес, налагоджувати відповідні взаємовідносини з учнями; вміння бачити клас в цілому та кожного учня окремо (комунікативно-організаційний компонент); уміння керувати своїми жестами, мімікою; уміння правильно оцінювати ситуацію і свої дії, здатність перевтілюватися, "відчувати партнера"; здатність діяти в тих обставинах, що склалися, (контрольно-оцінний компонент). Відтак, застосування активних методів навчання в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, на нашу думку, є тією обставиною, яка сприятиме й формуванню та розвитку всіх виокремлених нами компонентів у структурі готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Отже, ми доходимо висновку, що під час підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів саме використання активних методів навчання є надзвичайно важливим. Адже лише в ході програвання певних педагогічних ситуацій, що потребують морального вибору, застосування ділових та рольових ігор, що мають за мету прояв моральної позиції, відбувається розвиток моральних

якостей самих студентів, і водночас вони сприяють становленню їхньої готовності до формування моральних якостей молодших школярів.

Вивчаючи досвід спеціалістів з фізичного виховання, О.Ємець дійшов висновку, що одним з важливих показників професійної діяльності вчителя фізичної культури є здатність оптимально розв'язувати педагогічні ситуації, які постійно виникають в навчально-виховному процесі. Якщо ж врахувати, що вся педагогічна діяльність складається з ланцюга педагогічних ситуацій, у тому числі й розв'язання моральних дилем, то виникає питання про важливість формування вмінь розв'язувати їх ще в навчальному закладі [74].

На думку вченого, педагогічна ситуація – це фрагмент педагогічної діяльності, яка містить суперечності між тим, що сталося і тим, що очікувалося в ході навчально-виховного процесу. Причому ситуації створюються як учнями, так і самим учителем. Вони можуть мати місце в різних педагогічних проявах, під час виконання найрізноманітніших завдань. Часто ситуації виникають раптово і це може призвести до зриву навчально-виховного процесу [74].

Відтак, навчити майбутніх учителів фізичного виховання використовувати набуті знання, вміння й навички під час проведення занять з фізичного виховання, відстоювати власну моральну позицію, вирішувати моральні дилеми є одним із важливих завдань вищої школи. Це означає, що застосування активних методів навчання в студентські роки передбачає, з одного боку, розвиток професійного мислення, набуття вмінь та навичок аналізу педагогічних явищ, з іншого – оволодіння алгоритмом розв'язання ситуацій, що спрямовані на підготовку майбутніх учителів до формування моральних якостей молодших школярів.

Все це, на нашу думку, позитивно впливатиме на розвиток професійного мислення майбутнього вчителя фізичної культури, якісним показником якого є насамперед зміст самого аналізу тієї чи іншої ситуації. Цей зміст поступово змінюється від поверхової оцінки та традиційно відомих способів до пошуку особистих шляхів розв'язання моральних ситуацій.

Використання завдань, що передбачають розв'язання професійних ситуацій, моральних дилем, не обмежується лише рамками вивчення предмета, вони також мають широкі можливості в індивідуальній та самостійній роботі вчителів фізичної культури з набуття знань щодо формування моральних якостей молодших школярів.

Під час підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у процесі навчання у вищій школі значну роль, на нашу думку, відіграє використання морально-виховного арсеналу таких форм організації навчання, як лекційно-практичні заняття, рольові ігри, інсценізація, педагогічні задачі та вправи, тренінг, дискусії тощо.

Ми погоджуємося з Ж.Болотіною [30], яка зазначає, що одним із головних методів роботи в підготовці майбутніх учителів є дискусійне обговорення в групі. Інформаційну базу для дискусій складають лекційно-практичні заняття, на яких з'ясовуються питання ролі особистості педагога в освітньому процесі, проблеми сутності й змісту професійно-моральної культури педагога, значення етичних норм і принципів для діяльності педагога, особливості взаємовідносин суб'єктів педагогічного спілкування, спеціально організовуються ситуації, в яких виявляються як професійно значущі, так і моральні якості особистості педагога, а педагогічні проблеми вирішуються оптимальним шляхом. Така робота передбачає висунення й постановки завдання, його розв'язання в малих групах, обговорення результатів у загальній дискусії, оформлення результатів. Метою є засвоєння студентами моральних цінностей педагогічної діяльності в емоційно-пізнавальній формі, формування в них моральних знань і педагогічно орієнтованих рефлексивних умінь. Зазначені методи підготовки допомагають формуванню виокремлених нами компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

На нашу думку, розвитку моральних якостей майбутніх учителів фізичного виховання також сприяє становлення стійких моральних переконань упродовж отримання моральних знань та формування моральних

потреб. Так, Ж.Болотіна відзначає, що найбільш ефективно активізація процесу морального виховання майбутніх учителів відбувається засобами використання різноманітних форм занять: уроків-диспутів, які пробуджують глибоку особистісну зацікавленість учнів до моральних проблем; семінарських занять, які дають можливість учителю виявити рівень вміння учнів переконливо аргументувати та відстоювати свою точку зору з обговорюваних моральних питань [30, с.12].

Розглядаючи проблему використання активних методів навчання у вищій школі, М.Євтух акцентує на тому, що важливою формою викладання теоретичного змісту спецкурсу є лекції проблемного характеру, що дозволяють за допомогою відповідних методичних прийомів (постановка проблемних запитань, висування гіпотез та їх підтвердження чи відхилення, звертання до студентів «за допомогою» та ін.) заохочувати студентів до спільного міркування, дискусії з моральних тем, самостійних висновків, знаходження шляхів вирішення суперечностей, створених викладачем-експериментатором. Практичні ж заняття є логічним продовженням роботи, започаткованої у процесі лекцій, і передбачають такі форми роботи: семінарські заняття (семінар-дослідження, семінар-дискусія, семінар-обговорення), практикуми (круглі столи, драматизація, розв'язання педагогічних ситуацій і задач, рольові ігри, вправи), самостійну навчальну й науково-дослідну роботу студентів (підготовка інсценівок, презентація тез доповідей і повідомлень тощо) [72, с.172].

Погоджуючись з М.Євтухом, ми доходимо висновку, що важливими у формуванні професійно значущих якостей майбутніх учителів є правильне використання на заняттях рольових ігор, які розвивають не тільки знання в майбутніх фахівців, активізують і загострюють сприймання матеріалу, дають можливість програвати конкретні педагогічні ситуації, формують вміння встановлювати контакти, проявляти ставлення до вихованців, але й дозволяють вивчати й узагальнювати досягнення педагогічної науки та шкільної практики, поновлювати, поглиблювати зміст і технології професійного навчання студентів, спрямованого на формування моральних

якостей школярів. Відтак, рольові ігри сприяють розвитку творчого аналітичного мислення студентів, вмінню переконливо викладати свою думку, дискутувати, відстоювати свою точку зору.

Значно активізують інтелектуальну та емоційну діяльність студентів в оцінці ситуації, що потребує морального вибору, й уроки-диспути з моральних тем. Форма дискусії розкриває перед студентами картину почуттів, світосприймання. У такий спосіб знання перетворюються на переконання.

Не менш важлива роль у процесі навчальної діяльності, на думку Ж.Болотіної, повинна надаватися проведенню семінарських занять, що потребують від студентів мобілізації моральних та інтелектуальних сил для того, щоб брати участь в їх роботі, які спонукають студентів до осмислення важливих морально-етичних проблем, усвідомлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій [30, с.9-10]. Адже, достатньо згадати, що соціальні почуття і норми моральної поведінки – товариство, взаємодопомога, дисциплінованість, подолання егоїстичних інстинктів, чесність, справедливість тощо – найбільш інтенсивно закріплюються саме в ігровій діяльності, тому що її супутником є розбір конфліктів, зіткнень і суперечностей, пов'язаних з дотриманням умов ігрової моралі, а також поява громадської (групової) думки.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що застосування у навчально-виховному процесі вищої школи активних методів навчання є однією з педагогічних умов, що сприяє підготовці майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Висновки з 1 розділу

У педагогіці й психології набуто значний теоретичний і практичний матеріал з професійної підготовки майбутнього педагога, формування його готовності до професійної діяльності. У численних психолого-педагогічних дослідженнях сформульовано поняття підготовки та готовності до

професійної діяльності, визначено їх зміст і структуру, виявлено основні параметри й умови, що впливають на ефективність підготовки, динаміку, тривалість та усталеність. В умовах політичних, економічних та соціальних перетворень, які відбуваються на сучасному етапі в Україні, значно підвищуються вимоги до підготовки педагогічних працівників, основним завданням яких є навчання й виховання підростаючого покоління, яке повинно бути не лише високоосвіченим і вихованим, але й мати морально-усталені якості.

З огляду на зазначене, ми доходимо висновку, що процес підготовки майбутніх учителів в умовах сьогодення вимагає модернізації, який, в аспекті нашого дослідження, ми вбачаємо у формуванні готовності до професійної діяльності. Тобто підготовку майбутніх учителів під час навчання у вищому навчальному закладі ми розглядаємо як процес, результатом якого є сформована готовність до здійснення педагогічної діяльності.

Необхідно підкреслити, що в сучасній психолого-педагогічній науці готовність до певного виду діяльності визначається як цілеспрямоване вираження особистості, яке включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови. Готовність майбутнього вчителя фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів можливо сформувати моральною, психологічною, професійною та фізичною підготовкою, результатом якої є всебічний особистісний розвиток студента з урахуванням вимог, обумовлених особливостями діяльності, професії.

Аналіз наукових робіт дозволив визначити, що професійно-педагогічна підготовка безпосередньо вчителів фізкультури – це сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати вчителем у школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя фізичного виховання, важливих для визначення характеру мети і завдань його педагогічної діяльності. Професійна діяльність учителя фізичної культури спрямована насамперед на формування фізично досконалих, соціально активних, морально усталених, відданих Україні громадян.

Моральну вихованість особистості, на нашу думку, становить наявність сукупності сформованих моральних якостей особистості, що обумовлюють її поведінку, розкривають ставлення людини до суспільства, праці, людей та самої себе. Під моральними якостями ми розуміємо усталені риси характеру особистості, що визначають її відносини з людьми, характеризують ставлення до себе й довкілля, а також є усвідомленими і внутрішньо прийнятими нею правилами поведінки в суспільному житті. Моральні якості формуються на ґрунті та у зв'язку з іншими результатами дій особистості, які розкривають ставлення людини до суспільства, праці, відбивають гуманне ставлення до самої себе. Вступаючи у взаємодію, вони породжують нові властивості, які уособлюються з вихованістю особистості. Звідси випливає, що моральна вихованість особистості визначається не окремими якостями, а їх сукупністю, моральним змістом, спрямованістю, рівнем розвитку.

У молодшому шкільному віці, зважаючи на те, що дитина тільки вчиться орієнтуватися в новому для себе оточенні, умовах навчання, доцільно формувати насамперед такі моральні якості, як: колективізм, дисциплінованість, воля, мужність, чесність, чутливість як під час під час уроків взагалі, так і в ході уроків фізичної культури зокрема. Відтак, одним із завдань вищої школи є підготовка майбутніх учителів до формування зазначених якостей у школярів.

Унаслідок теоретичного дослідження ми дійшли висновку, що підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів відбувається в динаміці, а готовність є результатом цієї підготовки. З огляду на це, готовність майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів ми розглядаємо як інтегровану професійну якість особистості фахівця, що містить мотиви, знання, вміння, навички, настанови та морально-ціннісні орієнтації, які дозволяють продуктивно здійснювати моральне виховання дітей під час занять фізичною культурою.

На підставі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури

ми дійшли висновку, що формування й розвиток професійно-моральної культури особистості майбутнього вчителя фізичного виховання під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі насамперед передбачає їхній моральний розвиток, тобто оволодіння ними загальнолюдськими нормами моралі, формування внутрішньої системи моральної поведінки, здатності робити моральний вибір, вимірювати моральними критеріями свої вчинки і поведінку у професійній діяльності з формування моральних якостей молодших школярів під час проведення занять з фізичного виховання.

У структурі загальної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей у молодших школярів нами було виокремлено такі компоненти, як-от: мотиваційний, емоційно-вольовий, комунікативний, когнітивний, організаційно-прогностичний та контрольно-оцінний.

На підставі теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури, ми дійшли висновку, що педагогічними умовами, які сприяють підготовці майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів є: забезпечення їхньої позитивної мотивації до професійної діяльності, сформованість професійно-моральної культури, а також використання активних методів навчання під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі. Зазначені педагогічні умови є взаємообумовленими і взаємозалежними, що значною мірою впливають на формування та розвиток виокремлених нами компонентів структури готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів і які необхідно впроваджувати в комплексі.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Діагностика рівнів професійної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів

На підставі аналізу психолого-педагогічної та науково-методичної літератури нами було визначено структуру загальної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей у молодших школярів, що містить п'ять взаємопов'язаних компонентів. Наявність у структурі професійної діяльності вчителя фізичної культури того чи іншого компонента вважалось критерієм сформованості рівня готовності до формування моральних якостей молодших школярів.

Відтак, критеріями рівня сформованості та їх ознаками нами було обрано:

Мотиваційний критерій: наявність об'єктивного уявлення про спеціальність учителя фізичного виховання, професійну спрямованість й мотивацію діяльності, що спрямована на формування моральних якостей молодших школярів; настанови на дотримання загальнолюдських цінностей, принципів загальнолюдської моралі; позитивного ставлення до розвитку власних моральних якостей, необхідних у майбутній професії, навчання їх культури моральної поведінки; налаштованості майбутніх учителів фізичної культури на здобуття знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо; позитивного ставлення до оволодіння способами та прийомами професійної діяльності вчителя фізичної культури, необхідними знаннями, вміннями, навичками; настанови працювати за обраною спеціальністю, інтерес до взаємодії з учасниками педагогічного процесу.

Емоційно-вольовий критерій: уміння регулювати свій емоційний стан (відсутність емоційної напруженості, страху перед дітьми); управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, які передбачають формування моральних якостей молодших школярів під час занять фізичною культурою; наявність позитивної емоційної налаштованості перед виконанням фізичних вправ і пошук виходу із ситуацій підвищеної складності, особливо тих, що містять елементи ризику, потребують морального вибору, що сприяє формуванню моральних якостей у школярів; позитивного емоційного ставлення у відносинах з іншими людьми і самим собою; позитивної настанови на професійну діяльність, пов'язану з формуванням моральних якостей школярів, наявність інтересу, потреби займатися нею; наявність у студентів моральних почуттів, оцінок, переконань, ставлень і свідомих вчинків; позитивного усвідомлення своїх особливостей і можливостей, здібності до саморегуляції.

Комунікативно-організаційний критерій: уміння налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі професійної діяльності, спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, їхніми батьками; залучати учнів до організованої колективної діяльності й у ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки, мужності, співчуття; правильно виражати і відстоювати свою думку, сперечатися, вислуховувати думки інших; планувати й організовувати свою діяльність на уроках фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів; діагностувати рівень розвитку моральних якостей молодших школярів, організацію навчально-виховної діяльності як на уроках фізичної культури, так і в позакласних спортивно-масових заходах, що сприяє формуванню моральних якостей молодших школярів.

Когнітивний критерій: наявність знань з теорії і методики організації занять з фізичного виховання як соціальної системи; методики розвитку рухових якостей молодших школярів, способів їх діагностики та коригування; психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів

молодшого шкільного віку; форм та засобів формування й корекції моральних якостей молодших школярів засобами рухливих ігор, змагань, організації спільної роботи колективу дітей; наявність знань про критерії і показники їхньої моральної вихованості; основних норм дозування фізичного навантаження в ході занять фізичною культурою з молодшими школярами; основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійно-моральні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню моральних якостей молодших школярів.

Контрольно-оцінний критерій: уміння правильно визначати й оцінювати досягнуті результати щодо рівня розвитку фізичних та моральних якостей дітьми, володіння студентами методами психолого-педагогічної оцінки, навичками вербального впливу на особистість молодшого школяра на уроках фізичного виховання; вміння контролювати, оцінювати і вносити корективи в педагогічний процес щодо розвитку моральних якостей школярів засобами фізичного виховання; аналізувати педагогічні ситуації, що потребують морального вибору, які спрямовані на формування моральних якостей молодших школярів; об'єктивно оцінювати перебіг процесу формування моральної свідомості та самосвідомості, свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності; наявність стійкої схильності до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій, пов'язаних з формуванням моральних якостей молодших школярів.

Для діагностики рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів нами було розроблено бальні показники ознак зазначеної готовності: 5 балів – ознака виражена яскраво; 4 бали – ознака виражена достатньо; 3 бали – ознака виражена середньо; 2 бали – ознака виражена слабо; 1 бал – ознака виражена надзвичайно слабо.

Зазначимо, що при цьому використовувався метод експертної оцінки. Експертами виступали викладачі кафедр Інституту фізичної культури та реабілітації, учителі фізичного виховання зі стажем роботи понад 10 років.

Спостереження відбувалися з інтервалом у часі, що надало змоги говорити про репрезентативність результатів вибірки. Середній бал за сукупністю ознак визначав рівень сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Відповідно до цього нами було виявлено 4 рівні сформованості зазначеної готовності:

- 1 – 2,4 бали – низький рівень;
- 2,5 – 3,4 бали – середній рівень;
- 3,5 – 4,4 бали – достатній рівень;
- 4,5 – 5 балів – високий рівень.

Подамо змістову характеристику рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Низький рівень. Притаманний студентам з переважно негативним ставленням до зазначеної діяльності. Склад мотивації є бідним. Мають необ'єктивне уявлення про спеціальність учителя фізкультури, яке виявляється в недостатньому розумінні значення та ролі формування моральних якостей у процесі занять фізичною культурою молодшого школяра. Знання особливостей дітей молодшого шкільного віку, а також проблем діяльності учнів молодших класів щодо формування власних моральних якостей є поверховими. Не вбачають необхідності в розвитку власних моральних якостей. Погано розвинені вміння управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, які передбачають формування моральних якостей молодших школярів. Мають здебільшого негативне емоційне ставлення у відносинах з іншими людьми. Здібність до саморегуляції дуже низька. Можливі часті зміни настрою, основним станом якого є апатія. Не вміють налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі фізичного виховання. Мовлення монотонне, без емоційного забарвлення. Не вміють правильно виражати і відстоювати свою думку, не вислуховують думки інших людей. Знання щодо планування й

організації власної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів на уроках фізичного виховання поверхові. Мають слабкі знання щодо основних принципів, методів, форм і засобів формування й корекції моральних якостей молодших школярів засобами рухливих ігор, змагань тощо. Не можуть знайти правильного рішення у професійно-моральній ситуації. Не схильні до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій. Готовність до педагогічної діяльності щодо розвитку моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури майже не виражена.

Середній рівень. Характеризує групу студентів з пасивним ставленням до майбутньої професійної діяльності з формування й розвитку моральних якостей молодших школярів. До участі в цій сфері діяльності їх збуджують мотиви переважно ситуаційного плану (типу “вимагають – отже треба”). Робота з формування й розвитку моральних якостей учнів молодших класів фактично має споглядальний характер та здійснюється на “рівні присутності”. Для таких студентів характерна відсутність ініціативи в навчанні, спрямованого на формування зазначених якостей як особистісно значущих. Знання сутності та специфіки формування та розвитку моральних якостей у молодших школярів, змісту, форм, методів роботи з організації та проведення цієї діяльності учнів епізодичні. Має місце неузгодженість знань з їх мобільним використанням на практиці. Студенти здатні розпізнавати дії за зразком, однак виконувати дії за аналогією утруднюються, внаслідок чого не вміють використовувати знання у вирішенні професійно-моральних проблем та ситуацій. Навички формування й розвитку моральних якостей молодших школярів не опрацьовують, прагнуть до шаблонних дій. Пошук шляхів підвищення ефективності навчального процесу в початковій школі з розвитку моральних якостей школярів позначений відтінком короткочасності та ситуативності. Рухливість процесів нервової системи недостатня, студенти зазнають утруднення щодо швидкого та нового вирішення поставлених завдань, знання про закономірності цієї діяльності є поверховими. При включенні в діяльність, не вміють урахувати знання про характер

взаємовідносин з учнями, їхні психологічні та вікові особливості. Висловлення своїх думок, переконань має слабо виражене емоційне забарвлення. Схильність до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій виявляється епізодично. Готовність до педагогічної діяльності щодо розвитку моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури виражена слабо.

Достатній рівень. Об'єднує студентів переважно з позитивним ставленням до майбутньої діяльності, пов'язаної з формуванням моральних якостей учнів молодших класів. Цьому сприяє характерне усвідомлення необхідності такої роботи, а також те, що мотиви включення цієї діяльності до навчального процесу, як правило, мають суспільно-значущий характер. Їхня діяльність має пошуковий характер. Такі студенти й самі прагнуть використовувати різні форми роботи, виявляючи при цьому глибокі та мобільні знання сутності справи та особливостей процесу формування й розвитку моральних якостей молодших школярів. Однак, вони ще відчують утруднення під час застосування набутих знань у своїй професійній діяльності при виникненні професійно-моральних ситуацій реального навчально-виховного процесу. Діяльність їхня відбувається на тлі позитивної спрямованості на отримання результату. Спостерігається врівноваженість, гнучкість мислення. Загалом у них відзначається свідомий науковий підхід до формування і розвитку моральних якостей учнів молодших класів, наявність уміння висувати гіпотезу, розподіляти увагу. Взагалі, в них наявні, розвинені комунікативні, інформаційно-пояснювальні й організаторські вміння та навички. Такі студенти володіють професійними навичками активізації діяльності школярів з формування та розвитку їхніх моральних якостей. Визначається професійна впевненість у собі, що виявляється в реалізації внутрішніх можливостей у зазначеному напрямку. На тлі позитивних переживань емоційна напруженість спадає. Такі студенти можуть створювати довільно-потрібний настрій. Мовлення є виразним, вони вміють яскраво висловлювати почуття, переконання, знання та думки. У

кожного з них, готовність до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів виявлена достатньо.

Високий рівень. Студентів зазначеного рівня умовно об'єднує максимальний ступінь сформованості готовності до цієї діяльності. Визначається їхня власна пізнавальна спрямованість, високе розуміння моральних мотивів дій та вчинків як своїх власних, так і учнів молодших класів. Вони приймають ефективні рішення щодо швидкого включення учнів до пізнавальної діяльності, спрямованої на розвиток моральних якостей, уміють урахувувати вікові та психологічні особливості молодших школярів, правильно знаходять рішення у професійно-моральних проблемах та ситуаціях, уміють регулювати динаміку проявів властивостей власної нервової системи. Вони виступають ініціаторами нових, більш сучасних шляхів та засобів реалізації завдань з формування та розвитку моральних якостей молодших школярів. Таких студентів відрізняє обсяг, міцність та мобільність знань змісту та сутності цієї діяльності, точність та складність дій. Вони активні, енергійні, їхні думки, почуття та емоції спрямовані на досягнення поставлених цілей виконання, завдань навчання та виховання, можуть довго зберігати зосередженість уваги, упорядковувати діяльність як усього колективу, так і кожного учня окремо, вміють керувати зацікавленістю учнів, концентрувати їхню увагу, добирати та komponувати навчально-виховний матеріал з урахуванням пізнавальних інтересів учнів, передбачати результати своєї діяльності. Взагалі, для студентів цієї групи характерний високий рівень володіння комунікативними, інформаційно-пояснювальними і організаторськими вміннями та навичками, здатність використовувати знання в нештатних педагогічних ситуаціях, що потребують морального вибору. Відзначаються задоволенням діяльністю, відсутністю емоційної напруженості в роботі. Можна стверджувати, що в таких студентів готовність до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів виражена яскраво.

Для діагностики рівнів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів нами було використано низку методик, як-от: розроблені нами анкети з метою встановлення того, що студенти розуміють під поняттями «моральна людина», «моральні якості» (див. Додаток Б-1, Б-2); діагностика рівня прояву професійних і психологічних моральних якостей майбутніх учителів фізичного виховання (за модифікованою оцінною шкалою, розробленою Н.Кузьміною [123]); діагностика рівня володіння студентами знаннями та навичками морального виховання (когнітивний компонент) (модифікована картка оцінки моральної вихованості [58]; див. Додаток В-1); КОЗ-1 для визначення комунікативних та організаторських здібностей студентів (комунікативно-організаційний компонент) (за методикою В.Синявського, В.Федоришина [19]; див. Додаток В-2); оцінка мотивації ставлення майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів (мотиваційний компонент) (модифікована шкала оцінки потреби досягнення готовності за А.Кареліним [202]; див. Додаток В-3); оцінка наявності вольових якостей (емоційно-оцінний компонент) (за О.Востриковим [249]; див. Додаток В-4); визначення рівня самооцінки студентів (контрольно-оцінний компонент) (за методикою В.Тернопільської [237]; див. Додаток В-5).

Крім того, нами були використані довготривалі власні спостереження за поведінкою і взаємовідносинами студентів, методика незалежних характеристик викладачів Інституту фізичного виховання та реабілітації, опитування, бесіди, аналіз звітів з педагогічної практики, самоаналізу, а також на підставі спостережень за діями студентів під час проведення рольових ігор, вирішення моральних педагогічних ситуацій, дискусій, диспутів їм було запропоновано оцінити як свій рівень прояву моральних якостей, так і кожного зі студентів своєї групи.

На початку дослідження нами було проведено анкетування зі студентами 2-го і 3-го курсу Інституту фізичної культури та реабілітації

Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського для того, щоб з'ясувати, що вони розуміють під поняттями «моральна людина», «моральні якості» (див. додаток Б-1).

Так, на перше запитання «Що Ви розумієте під поняттям «моральна людина»? відповіді студентів були дуже схожими. 53% респондентів зазначили, що «моральна людина – це така, що спроможна дотримуватися загальноприйнятих правил, традицій, поважати інших людей»; 27% студентів вважають, що моральна людина «повинна дотримуватися десяти християнських заповідей (не вбий, не вкради тощо)»; 13% визначають моральну людину як «духовну людину з багатим внутрішнім світом, що не здатна на погані, підлі вчинки»; 7% студентів зауважують, що «це поняття не нашого часу».

На друге запитання «Які саме моральні якості Ви цінуєте в людях?» 73% респондентів на перше місце поставили таку моральну якість, як «чесність»; 13% визначили такі якості, як «справедливість», «повага до людей», «доброта»; 9% відзначили «відкритість» і «людяність»; 5% цінують в людях «порядність», «відповідальність», «ввічливість» «вірність». Зазначимо, що жоден студент не відзначив такі моральні якості, як «дисциплінованість», «мужність», «колективізм».

На третє запитання «На Вашу думку, які моральні якості розвинені у Вас недостатньо?» 17% респондентів відповіли, що в них усі якості розвинені; 43% студентів вважають, що в них недостатньо розвинені такі якості, як «чесність», «доброта», «справедливість»; 31% зазначають, що їм необхідно розвивати такі якості, як «любов до Батьківщини, патріотизм» і 9% вважають, що в них не розвинені «співчуття», «людяність», «вірність».

Четверте запитання «На Вашу думку, якими засобами можна виховувати моральні якості особистості?» у 37% студентів викликало утруднення і вони відповіли, що не знають. 14% респондентів вважають, що виховувати моральні якості потрібно засобами мистецтва (читання художньої літератури, казок, перегляд художніх фільмів, телевізійних передач). 42%

зауважили, що моральні якості важливо виховувати з дитинства власним прикладом батьків, вихователів. 7% зазначили, що виховувати моральні якості може тільки сама людина, тобто все залежить тільки від людини та її бажання самовдосконалюватись.

Зважаючи на те, що для того, щоб ефективно виконувати професійні обов'язки, які спрямовано на формування моральних якостей молодших школярів, майбутнім учителям фізичної культури було запропоновано оцінити прояв своїх професійних і психологічних моральних якостей, за модифікованою оцінною шкалою, розробленою Н.Кузьміною [123]. Запропонована шкала дозволяє діагностувати прояв 6 якостей особистості за двома основними групами якостей: професійно-моральні, морально-психологічні. Відповіді по шкалі розташовані в порядку зростання: від 1 – числа, що відповідає оцінці «дуже погано», до 5 – оцінки «відмінно» (див. Додаток В-1). Відповідно на низькому рівні знаходилися студенти, які отримали від 1,0 до 1,9 балів; на середньому – від 2,0 до 2,9 балів; на достатньому – від 3,0 до 3,9 балів; на високому рівні – від 4,0 до 5,0 балів.

Зауважимо, що показники груп більш-менш однакові, тому для порівняння з результатами експериментальних груп (ЕГ) ми розглядали відповідні середні бали по контрольних групах (КГ). Середні оцінки одержаних результатів подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Оцінна шкала прояву професійних і психологічних моральних якостей майбутніх учителів фізичного виховання (за результатами самооцінки студентів)

(в балах)

Якості	Показники прояву якостей	Самооцінка	
		ЕГ	КГ
<i>I. Професійно-моральні якості</i>			
А. Усвідомлення професії	1. Зовсім не замислююся про професію	2,8	2,5
	2. Інколи замислююся про професію	3,3	2,9

Продовження таблиці 2.1.

	3. Задумуюсь про професію лише в момент підвищеного інтересу	1,9	2,3
	4. Уявляю цілі професійної діяльності, але не бачу свого місця в ній	2,9	2,8
	5. Усвідомлюю цілі та зміст діяльності і свою роль у ній	1,3	1,4
Б. Ставлення до майбутньої професії	1. Ніщо не приваблює в майбутній професії	1,9	2,0
	2. Приваблюють в основному переваги майбутньої професії	1,6	1,4
	3. Приваблює можливість займатися науковою діяльністю	1,3	1,3
	4. Приваблює суспільна значущість професії	2,1	2,0
	5. Приваблює можливість професійної творчості й суспільна важливість професії	1,9	1,8
В. Участь у навчальній діяльності	1. Навчання не викликає інтересу	1,7	1,8
	2. Цікавлять окремі проблеми	2,4	2,1
	3. Викликають інтерес лише окремі предмети	3,1	2,8
	4. Розумію необхідність вивчення всіх дисциплін	2,8	2,6
	5. З інтересом відвідую всі лекції та практичні заняття	1,3	1,2
II. Морально-психологічні якості			
А. Моральна самосвідомість	1. Не задумуюсь над своїми проступками	3,7	3,3

Продовження таблиці 2.1.

	2. Задумуюсь лише після критики	2,7	2,9
	3. Іноді аналізую свої вчинки за власною ініціативою	1,6	1,9
	4. Майже завжди аналізую свою поведінку	1,5	1,8
	5. Постійно аналізую свою поведінку	1,3	1,6
Б. Ставлення до товаришів	1. Негативне ставлення до всіх членів групи	-	-
	2. Байдужий до товаришів по групі	1,4	1,2
	3. Позитивне ставлення лише до тих, у чиєму гарному ставленні зацікавлений	2,7	2,8
	4. Уважний і чутливий відносно більшості	2,0	2,3
	5. Уважність і чутливість відносно товаришів поєднуються з вимогливістю до них	1,8	1,6
В. Участь у справах товаришів	1. Ніколи нікому не допомагаю	-	-
	2. Іноді допомагаю тим, хто подобається	1,7	1,9
	3. Постійно допомагаю тим, хто подобається	2,7	2,4
	4. Іноді допомагаю будь-кому	3,0	2,8
	5. Завжди допомагаю будь-кому	1,6	1,9

Як бачимо з таблиці, показники одержаних після діагностування результатів здебільшого знаходяться на низькому рівні (від 1 до 1,9 балів). У першій групі «Професійно-моральні якості» за якістю «А. Усвідомлення професії» було отримано такі бали: за показником «усвідомлюю цілі та зміст

діяльності і свою роль у ній» – 1,3 в ЕГ та 1,4 в КГ (найнижчий результат); «задумуюсь про професію лише в момент підвищеного інтересу» – 1,9 ЕГ і 2,3 КГ; «зовсім не замислююся про професію» – 2,8 ЕГ та 2,5 КГ; «уявляю цілі професійної діяльності, але не бачу свого місця в ній» – 2,9 ЕГ і 2,8 КГ; найвищі результати (3,3 в ЕГ та 2,9 в КГ) було одержано за показником «інколи задумуюся про професію». На нашу думку, такі результати свідчать про те, що безпосередньо професійна діяльність ще не стала значущою для майбутніх учителів фізичного виховання, проте, вони вже починають замислюватися над своєю подальшою діяльністю.

Дещо нижчі результати було одержано за якістю «Б. Ставлення до майбутньої професії»: у зв'язку з тим, що останнім часом спостерігається тенденція покращення суспільного ставлення до професії вчителя найбільші бали студенти виставили показнику «приваблює суспільна значущість професії» – 2,1 ЕГ та 2,0 КГ; на другому місці – «приваблює можливість професійної творчості й суспільна важливість професії» (1,9 ЕГ і 1,8 КГ); на третьому – «ніщо не приваблює в майбутній професії» (1,9 ЕГ та 2,0 КГ). На нашу думку, це пов'язано з тим, що багато хто зі студентів вступили до вищого навчального закладу не за покликанням, а через те, що вони займаються спортом і мають намір пов'язати свою майбутню діяльність саме зі спортом; показник «приваблюють в основному переваги майбутньої професії» – 1,6 ЕГ та 1,4 КГ; найнижчі бали були отримані за показником «приваблює можливість займатися науковою діяльністю» (по 1,3 в ЕГ та КГ), що свідчить про те, що студенти не вважають за доцільне займатися в майбутньому науковою діяльністю.

За якістю «В. Участь у навчальній діяльності» було одержано такі бали: найнижчі оцінки було виставлено показнику «з інтересом відвідую всі лекції та практичні заняття» – 1,3 ЕГ та 1,2 КГ; найвищі оцінки – такому показнику, як «викликають інтерес лише окремі предмети» (3,1 ЕГ і 2,8 КГ); інші результати такі: «навчання не викликає інтересу» – 1,7 ЕГ та 1,8 КГ; «цікавлять окремі проблеми» – 2,4 ЕГ та 2,1 КГ; «розумію необхідність

вивчення всіх дисциплін» – 2,8 ЕГ і 2,6 КГ. Зазначені результати ми можемо пояснити тим, що багато студентів займаються за індивідуальним графіком, часто знаходячись на змаганнях, не відвідують усіх занять, тому в них не сформована позитивна мотивація до навчання.

У другій групі «Морально-психологічні якості» за якістю «А. Моральна самосвідомість» найнижчі бали одержав показник «постійно аналізую свою поведінку» – 1,3 ЕГ і 1,6 КГ; найбільший бал у показника «не задумуюсь над своїми проступками» – 3,7 ЕГ та 3,3 КГ; інші результати: «майже завжди аналізую свою поведінку» – 1,5 ЕГ та 1,8 КГ; «іноді аналізую свої вчинки за власною ініціативою» – 1,6 ЕГ і 1,9 КГ; «задумуюсь лише після критики» – 2,7 ЕГ та 2,9 КГ. Одержані результати свідчать про те, що зі студентами не проводиться цілеспрямована робота з формування навичок щодо аналізу своєї діяльності, моральна самосвідомість розвинена дуже слабо.

Морально-психологічну якість «Б. Ставлення до товаришів» студенти оцінили в такий спосіб: «позитивне ставлення лише до тих, у чиєму гарному ставленні зацікавлений» – 2,7 ЕГ і 2,8 КГ; «уважний і чутливий відносно більшості» – 2,0 ЕГ та 2,3 КГ; «уважність і чутливість відносно товаришів поєднуються з вимогливістю до них» – 1,8 ЕГ і 1,6 КГ; «байдужий до товаришів по групі» – 1,4 ЕГ та 1,2 КГ; жоден студент не виставив бали за показником «негативне ставлення до всіх членів групи». Зазначене виявляє, що загалом студенті мають певні колективістські якості, надають великого значення тим товаришам по групі, до яких вони не байдужі. Проте, певна частка студентів байдужа до товаришів, що свідчить про те, що вони не надають ролі групи у своєму житті.

Якість «В. Участь у справах товаришів» студентами оцінена так: «іноді допомагаю тим, хто подобається» – 1,7 ЕГ та 1,9 КГ; «постійно допомагаю тим, хто подобається» – 2,7 ЕГ і 2,4 КГ; «іноді допомагаю будь-кому» – 3,0 ЕГ та 2,8 КГ; «завжди допомагаю будь-кому» – 1,6 ЕГ і 1,9 КГ; показник «ніколи нікому не допомагаю» не одержав жодного бала, що свідчить про те,

що студенти допомагають один одному у групі, мають уявлення про взаємодопомогу та взаємовиручку.

За результатами проведеної методики ми дійшли висновку, що рівень сформованості професійно-моральних і морально-психологічних якостей майбутніх учителів фізичного виховання досить низький. Це може бути пояснене тим, що під час навчання у вищому навчальному закладі не проводилася цілеспрямована робота щодо розвитку моральних якостей студентів й усвідомлення їх значущості у майбутній професійній діяльності.

Діагностику наявності й рівня сформованості когнітивного компоненту готовності майбутніх учителів фізичного виховання було проведено за допомогою картки оцінки рівня володіння студентами знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей молодших школярів (див. Додаток В-1). Студентам було запропоновано оцінити свій рівень володіння відповідними знаннями й уміннями, виставивши оцінки від 1 (не володію) до 5 (володію добре). Відповідно на низькому рівні знаходилися студенти, які отримали від 1,0 до 1,9 балів; на середньому – від 2,0 до 2,9 балів; на достатньому – від 3,0 до 3,9 балів; на високому рівні – від 4,0 до 5,0 балів. Результати проведеної діагностики подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати оцінки рівня володіння знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей у молодших школярів за самооцінкою майбутніх учителів фізичного виховання на констатувальному етапі (у %)

Рівні	ЕГ	КГ
Високий	1,6	3,5
Достатній	11,2	14,5
Середній	34,4	33,5
Низький	52,8	48,5

Як видно з таблиці і в експериментальній, і в контрольній групах загалом рівень володіння знаннями та вміннями щодо формування

моральних якостей молодших школярів майбутні вчителі фізичного виховання оцінили переважно на середньому і низькому рівнях. Так, на високому рівні знаходиться 1,6 % студентів ЕГ та 3,5 КГ, достатній рівень зафіксовано в 11,2 респондентів КГ і 14,5 % ЕГ, на середньому рівні знаходяться 34,4 % студентів ЕГ та 33,5 % КГ, на низькому рівні зафіксовано найбільшу кількість студентів – 52,8 % студентів в ЕГ і 48,5 % у КГ.

На нашу думку, такі результати було одержано тому, що студенти більш-менш обізнані зі спеціальними дисциплінами, проте не вважають, що моральне виховання є важливим під час проведення занять з фізичної культури. Зважаючи на те, що студенти навчаються лише на 2-му курсі, то все ж таки вони адекватно оцінили свої знання, усвідомлюючи, що вони знаходяться на низькому рівні.

Щодо необхідності надання знань й оволодіння вміннями морального виховання школярів у ході занять фізичною культурою, то ми доходимо висновку, що цій роботі не надається належної уваги під час вивчення спеціальних дисциплін.

З огляду на те, що професійна діяльність учителя за своїм змістом пов'язана з організацією навчального процесу, а також із взаємодією з учнями, колегами, батьками, де вагомими виступають комунікативні й організаційні здібності, ми провели визначення рівнів сформованості зазначених здібностей за методикою В.Синявського і В.Федоришина (див. Додаток В-2 [19]).

При цьому, зважаючи на наш розподіл, на низькому рівні сформованості комунікативних і організаторських здібностей знаходилися ті студенти, величина оціночного коефіцієнта яких становила від 0,20 до 0,45; на середньому рівні – від 0,46 до 0,65; на достатньому рівні – від 0,66 до 0,85; на високому рівні – від 0,86 до 1,0. Одержані після проведення діагностики результати подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівень сформованості у студентів комунікативних та організаторських здібностей на констатувальному етапі (у %)

Рівні	Комунікативні здібності		Організаторські здібності	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	1,6	2,5	3,2	3
Достатній	5,6	6,5	8	8,5
Середній	18,4	17	20	17,5
Низький	20	23,5	23,2	21,5

Як бачимо з таблиці, показники рівня сформованості комунікативних і організаторських здібностей в контрольній та експериментальній групах майже не відрізняються. Так, на низькому рівні комунікативні здібності оцінили 20% студентів в ЕГ і 23,5% у КГ, а організаторські – 23,2% в ЕГ та 21,5% у КГ, що свідчить про те, що студенти рідко спілкуються, надають перевагу проведенню часу наодинці, обмежують свої знайомства. На нашу думку, це пов'язано з тим, що студенти більшу частину часу проводять на тренуваннях або на змаганнях, що не сприяє розвитку як комунікативних, так і організаторських здібностей.

На середньому рівні визначили розвиток комунікативних здібностей 18,4% студентів в ЕГ та 17% у КГ, організаторських здібностей – 20% респондентів в ЕГ та 17,5% у КГ. Більший відсоток одержали організаційні здібності. Ми можемо пояснити це тим, що займаючись спортом, студенти все ж таки більше розвивають свої організаторські здібності, тому що повинні організовувати свою роботу, проте вони не намагаються відстоювати свою думку, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, про що свідчить невисокий відсоток розвитку комунікативних здібностей.

Для респондентів, які визначили розвиток своїх здібностей на достатньому рівні (комунікативні – 5,6% в ЕГ і 6,5% у КГ, організаторські – 8% в ЕГ та 8,5% у КГ), характерним є прагнення до контактів з людьми, вони не обмежують коло своїх знайомств, уміють планувати свою роботу. Натомість ці здібності не відзначаються усталеністю, що потребує подальшої цілеспрямованої роботи щодо їх розвитку.

На високому рівні оцінили розвиток комунікативних і організаторських здібностей (відповідно 1,6% в ЕГ, 2,5% у КГ та 3,2% в ЕГ, 3% у КГ) студенти, які не розгублюються в незнайомій ситуації, займаються громадською діяльністю, із задоволенням беруть участь в організації різноманітної діяльності, здатні прийняти самостійне рішення, здебільшого цей рівень притаманний студентам, що займаються командними видами спорту, постійно спілкуються один з одним.

Для визначення рівня мотивації ставлення майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів нами було модифіковано методику мотивації ставлення до професійної діяльності за А.А.Кареліним [210] (див. додаток В-3). Всі пункти шкали оцінені в балах від 1 до 5 та виражають позитивне або негативне ставлення до формування моральних якостей. Загальна оцінка складається з балів за рядками. Варіанти відповідей на судження можуть бути “так”, “скоріше так, чим ні”, “не можу відповісти”, “скоріше ні, чим так”, “ні”, відповідно до кваліметрично розробленої шкали, де на низькому рівні знаходилися студенти, які отримали від 15 до 29 балів, на середньому – від 30 до 44 балів, на достатньому 45-59 балів і на високому – 60-75 балів. Одержані дані, внаслідок проведення зазначеної методики, подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати оцінки рівня мотивації ставлення майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів на констатувальному етапі (у%)

Рівні	ЕГ	КГ
Високий	3,2	3,5
Достатній	12,8	14,5
Середній	36	33,5
Низький	48	48,5

Наведені дані свідчать, що на високому рівні мотивації ставлення до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів знаходяться 3,2% студентів в ЕГ та 3,5% у КГ, на достатньому рівні зазначена мотивація розвинена у 12,8% студентів в ЕГ та 14,5% у КГ; на середньому рівні визначили свою мотивацію до формування моральних якостей молодших школярів 36% респондентів в ЕГ та 33,5% у КГ, на низькому рівні її оцінили 48% студентів в ЕГ та 48,5% у КГ.

Одержані результати свідчать про те, що студенти усвідомлюють важливість формування моральних якостей і вважають, що їх потрібно формувати саме в молодшому шкільному віці (це підтверджують й відповіді студентів на запитання анкети), проте не вважають, що це повинно відбуватися безпосередньо на уроках фізичної культури. Отже, необхідно проводити цілеспрямовану роботу серед майбутніх учителів фізичного виховання для підвищення мотивації щодо професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів.

Для визначення рівня сформованості вольових якостей студентів нами було використано методику оцінки наявності вольових якостей за О.Востриковим (див. Додаток В-4 [249, с. 30-36]). Провідними вольовими якостями тут вважаються: цілеспрямованість, рішучість, сміливість, витриманість, самовладання, наполегливість, упертість, самостійність та

ініціативність. Кожна з перерахованих якостей характеризується певними особливостями, що оцінюються за методом полярних шкал від -3 балів до 3 балів. Відповідно, на низькому рівні знаходилися студенти, що отримали від -3 до -2 балів, на середньому – від -1 до 0 балів, на достатньому – від 0 до 1 балів, на високому рівні – від 2 до 3 балів. Загальна оцінка волі, як властивості особистості, здійснювалася на підставі кожної якості волі як середнє арифметичне кількості балів за кожен вольову якість. Одержані результати наведено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Результати оцінки наявності вольових якостей на констатувальному етапі експерименту (у%)

Рівні	ЕГ	КГ
Високий	6,4	7
Достатній	16,8	16
Середній	40	35,5
Низький	36,8	41,5

Як видно з таблиці 2.6, на низькому рівні оцінили вольові якості 36,8% студентів в ЕГ та 41,5% у КГ, на середньому рівні показники вольових якостей значно більші – 40% в ЕГ і 35,5% у КГ, на достатньому рівні вольові якості визначили 16,8% респондентів в ЕГ і 16% у КГ, на високому рівні оцінили розвиток вольових якостей 6,4% студентів в ЕГ та 7% у КГ.

Дані таблиці свідчать, що майбутні вчителі фізичного виховання в основному визначили прояв вольових якостей на середньому та низькому рівнях. Ми можемо це пояснити тим, що хоча студенти і звикли контролювати свій емоційний стан, продовжувати свою діяльність не зважаючи на довготривалу напруженість і втому, долати перешкоди, що виникають, однак, викладачам вищого навчального закладу необхідно спрямовувати їхні вольові якості на здійснення своєї майбутньої професійної діяльності.

Нами було також діагностовано рівень самооцінки майбутніх учителів фізичного виховання за методикою, запропонованою В.Тернопільською (див. Додаток В-5 [237]). Відповідно до кваліметрично розробленої нами шкали на високому рівні знаходилися студенти, самооцінка яких мала результати від 0 до 25 балів, на достатньому рівні - від 26 до 45 балів, на середньому рівні - від 46 до 65 балів, на низькому рівні - від 66 до 128 балів. Одержані дані подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Результати визначення рівня самооцінки студентів на констатувальному етапі (у%)

Рівні	ЕГ	КГ
Високий	4	5
Достатній	14,6	15,5
Середній	35,2	35
Низький	46,2	44,5

Як свідчать дані таблиці, на високому рівні визначили самооцінку 4% респондентів в ЕГ та 5% у КГ, зауважимо, що зазначені правильно реагують на зауваження інших і рідко сумніваються у своїх діях. На достатньому рівні знаходяться 14,6% респондентів в ЕГ і 15,5% у КГ, які рідко страждають від «комплексу неповноцінності» і лише час від часу намагаються підлаштуватися під думку інших. На середньому рівні знаходиться 35,2% студентів в ЕГ та 35% у КГ, вони інколи страждають від «комплексу неповноцінності», реагують на критичні зауваження з боку інших і часто зважають на їх думку. На низькому рівні знаходиться 46,2% студентів в ЕГ і 44,5% у КГ, вони хворобливо переносять критичні зауваження на свою адресу, намагаються завжди рахуватися з думками інших і часто страждають від «комплексу неповноцінності». Отже, необхідна цілеспрямована робота з підвищення самооцінки студентів.

Внаслідок проведеного діагностичного експерименту було з'ясовано, що за більшістю компонентів готовність майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів знаходиться переважно на низькому і середньому рівнях (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Результати рівнів прояву компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів за результатами констатувального етапу

(у %)

Компоненти	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Когнітивний	1,6	3,5	11,2	14,5	34,4	33,5	52,8	48,5
Комунікативно-організаційний	4,8	5,5	13,6	15	38,4	34,5	43,2	45
Мотиваційний	3,2	4	12,8	14	36	36,5	48	45,5
Емоційно-вольовий	6,4	7	16,8	16	40	35,5	36,8	41,5
Контрольно-оцінний	4	5	14,6	15,5	35,2	35	46,2	44,5

Як бачимо з таблиці на високому рівні найбільший показник визначено за емоційно-вольовим компонентом – 6,4% в ЕГ і 7,0% у КГ, контрольно-оцінний компонент розвинений у 4% студентів в ЕГ та 5% у КГ, комунікативно-організаційний компонент – у 4,8% студентів в ЕГ і 5,5% у КГ, мотиваційний компонент розвинено в 3,2% респондентів ЕГ та 4% у КГ, найнижчий показник має когнітивний компонент – 1,6% в ЕГ і 3,5% у КГ.

На достатньому рівні було одержано такі результати: найбільший показник визначено за емоційно-вольовим компонентом – 16,8% в ЕГ та 16% у КГ, за мотиваційним компонентом визначено 12,8% студентів в ЕГ і

14% у КГ, за контрольньо-оцінним – 14,6% в ЕГ та 15,5% у КГ, комунікативно-організаційний компонент розвинено у 13,6% студентів в ЕГ і 15% у КГ і когнітивний компонент визначили на достатньому рівні 11,2% респондентів в ЕГ і 14,5% у КГ.

На середньому рівні результати виявилися такими: контрольньо-оцінний компонент розвинено у 35,2% студентів в ЕГ та 35% у КГ, мотиваційний – у 36% в ЕГ і 36,5% у КГ, емоційно-вольовий – у 40% в ЕГ та 33,5% у КГ, когнітивний – у 34,4% в ЕГ і 33,5% у КГ, комунікативно-організаційний – у 38,4% в ЕГ і 34,5% у КГ.

На низькому рівні компоненти розподілилися в такий спосіб: когнітивний компонент розвинено у 52,8% респондентів в ЕГ та 48,5% у КГ, комунікативно-організаційний – у 43,2% в ЕГ та 40,5% у КГ, мотиваційний – у 48% в ЕГ і 45,0% у КГ, контрольньо-оцінний – у 46,2% в ЕГ та 44,5% у КГ, емоційно-вольовий – у 36,8% в ЕГ та 41,5% у КГ.

Як ми бачимо, показники компонентів за їх сформованістю студентами визначено майже рівномірно. Розрахуємо середньоарифметичні дані за рівнями сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів за результатами констатувального етапу експерименту (Див. таблицю 2.8).

Таблиця 2.8.

Середньоарифметичні показники рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів за результатами констатувального етапу експерименту

Групи	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.
ЕГ (125 осіб)	4	5	13,8	17	36,8	46	45,4	57
КГ (200 осіб)	5	10	15	30	35	70	45	90

За результатами констатувального етапу експерименту для визначення достовірності розподілу студентів у контрольних та експериментальних групах нами було використано λ – критерій Колмагорова-Смирнова, що

призначений для зіставлення двох розподілів одного емпіричного розподілу з іншими емпіричними розподілами. Зазначений критерій дозволяє знайти точку, в якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, й оцінити достовірність цієї розбіжності.

Нами було висунуто статистичну гіпотезу H_0 : різниця між двома розподілами недостовірна (зважаючи на точку максимально накопиченої розбіжності між ними), тобто емпіричний розподіл рівнів досліджуваної готовності в контрольній та експериментальній групах не відрізняється, тобто значення критерію λ не є значущим. Повністю алгоритм розрахунку λ при зіставленні розподілів контрольної та експериментальної групи на констатувальному етапі наведено в Додатку Л-1.

Розрахунки критерію λ здійснювалися за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (2.1)$$

де n_1 - кількість спостережень у виборці контрольної групи,

n_2 – кількість спостережень в експериментальній групі,

d_{\max} - найбільша абсолютна різниця.

За результатами проведених розрахунків ми одержали:

$$\lambda = 0,024 \cdot \sqrt{\frac{125 \cdot 200}{125 + 200}} = 0,21$$

Розрахунки засвідчили, що для рівня статистичної значущості (див. таблицю рівнів значущості розбіжностей між двома розподілами [218, с.329] з $p = 0,999$, $\lambda_{\text{кр}} = 1,12$. Ми одержали $\lambda_{\text{емп}}$, що дорівнює 0,21. Отже, $\lambda_{\text{кр}} > \lambda_{\text{емп}}$, що підтверджує гіпотезу H_0 .

У зв'язку з тим, що розподіл студентів за рівнями готовності в КГ та ЕГ на констатувальному етапі співпадає, ми доходимо висновку щодо правильності розподілу груп на контрольні та експериментальні.

Відтак, за результатами діагностичного експерименту ми дійшли висновку, що студентами загалом усвідомлюється значущість обраної педагогічної професії, вони мають певні знання і визнають необхідність

вивчення спеціальних та психолого-педагогічних дисциплін, водночас, вони не вбачають необхідності формування моральних якостей молодших школярів під час занять фізкультурою. Отже, необхідна цілеспрямована, спеціально організована робота щодо формування готовності в майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою.

2.2. Модель підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів

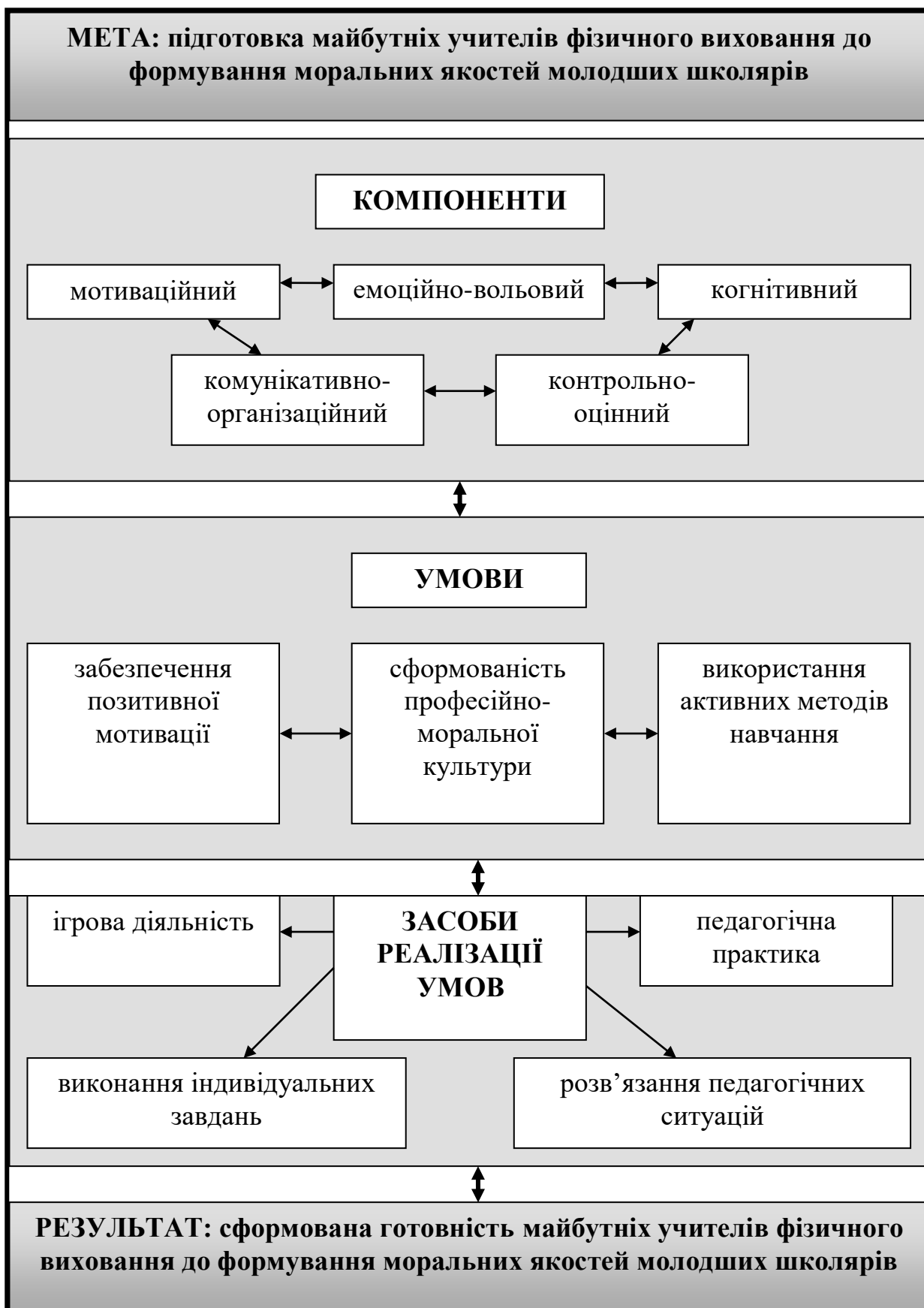
Результати констатувального експерименту дозволили нам побудувати модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів (див. схему 2.1.).

Модель (франц. *modele*, від лат. *modulus* - зображення) означає схему, графік будь-якого об'єкта, процесу або явища, що використовується як спрощена його заміна. Моделювання – це дослідження будь-яких явищ, процесів або системи об'єктів шляхом побудови та вивчення їх складових. Н.Бордовська й А.Реан під моделюванням розуміють процес будування і дослідження моделей [31]. Моделі використовуються для визначення або уточнення характеристик та раціоналізації побудови об'єктів. Слідом за З.Курлянд під «моделлю» ми будемо розуміти систему знаків, яка відтворює певні істотні властивості системи-оригіналу [124]. На підставі аналізу визначення вченими поняття «модель» нами було виокремлено такі її ознаки:

- 1) модель – це система, що реалізується матеріально або є умовно уявленою;
- 2) модель віддзеркалює об'єкт дослідження;
- 3) модель спроможна замінити об'єкт за певних обставин;
- 4) вивчення моделі дає нову інформацію про об'єкт [15; 82].

Модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів було розроблено нами з метою проведення експериментального дослідження. Вона складається з: мети, компонентів, педагогічних умов, засобів їх реалізації та результату.

**Модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до
формування моральних якостей молодших школярів**

Метою є підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, що досягається за рахунок розвитку окремих її компонентів, якими, на нашу думку, є такі:

1. Мотиваційний (об'єктивне уявлення про спеціальність учителя фізичного виховання, професійну спрямованість й мотивацію діяльності, що спрямована на формування моральних якостей молодших школярів; настанова на дотримання загальнолюдських цінностей, принципів загальнолюдської моралі; позитивне ставлення до розвитку власних моральних якостей, необхідних у майбутній професії, навчання їх культурі моральної поведінки; налаштованість на здобуття знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо; позитивне ставлення до оволодіння способами та прийомами професійної діяльності вчителя фізичної культури, необхідними знаннями, вміннями, навичками; настанова працювати за обраною спеціальністю, інтерес до взаємодії з учасниками педагогічного процесу).

2. Емоційно-вольовий (уміння регулювати свій емоційний стан (відсутність емоційної напруженості, страху перед дітьми); управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, які передбачають формування моральних якостей молодших школярів під час занять фізичною культурою; наявність позитивної емоційної налаштованості перед виконанням фізичних вправ і пошук виходу із ситуацій підвищеної складності, особливо тих, що містять елементи ризику, потребують морального вибору, що сприяє формуванню моральних якостей у школярів; позитивне емоційне ставлення у відносинах з іншими людьми і самим собою; позитивна настанова на професійну діяльність, пов'язану з формуванням моральних якостей школярів, наявність інтересу, потреби займатися нею; наявність у студентів моральних почуттів, оцінок, переконань, ставлень і свідомих вчинків; позитивне усвідомлення своїх особливостей і можливостей, здібності до саморегуляції).

3. Комуникативно-організаційний (уміння налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі професійної діяльності, спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, їхніми батьками; залучати учнів до організованої колективної діяльності й у ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки, мужності, співчуття; правильно виражати і відстоювати свою думку, сперечатися, вислуховувати думки інших; планувати й організовувати свою діяльність на уроках фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів; діагностувати рівень розвитку моральних якостей молодших школярів, організацію навчально-виховної діяльності як на уроках фізичної культури, так і в позакласних спортивно-масових заходах, що сприяє формуванню моральних якостей молодших школярів).

4. Когнітивний (знання з теорії і методики організації занять з фізичного виховання як соціальної системи; методики розвитку рухових якостей молодших школярів, способів їх діагностики та коригування; психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку; форм та засобів формування й корекції моральних якостей молодших школярів засобами рухливих ігор, змагань, організації спільної роботи колективу дітей; наявність знань про критерії і показники їхньої моральної вихованості; основних норм дозування фізичного навантаження в ході занять фізичною культурою з молодшими школярами; основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійно-моральні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню моральних якостей молодших школярів).

5. Контрольно-оцінний (уміння правильно визначати й оцінювати досягнуті результати щодо рівня розвитку фізичних та моральних якостей дітьми, володіння студентами методами психолого-педагогічної оцінки, навичками вербального впливу на особистість молодшого школяра на уроках фізичного виховання; вміння контролювати, оцінювати і вносити корективи в педагогічний процес щодо розвитку моральних якостей школярів засобами

фізичного виховання; аналізувати педагогічні ситуації, що потребують морального вибору, які спрямовані на формування моральних якостей молодших школярів; об'єктивно оцінювати перебіг процесу формування моральної свідомості та самосвідомості, свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності; наявність стійкої схильності до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій, пов'язаних з формуванням моральних якостей молодших школярів).

З метою формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у вищому педагогічному навчальному закладі, на нашу думку, необхідно впровадити певні педагогічні умови, які ми розглядаємо в комплексі, тому що вони є взаємозалежними і взаємообумовленими.

Так, однією з педагогічних умов нами визначено забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів (див. п. 1.4.1). Як справедливо зауважує Н.Тализіна, «мотив спонукає людину ставити і досягати різні цілі, виконувати відповідні дії. Мотив дає змогу дати відповідь на запитання: чому ми виконуємо ті чи інші дії, чому ми здійснюємо ті чи інші вчинки» [234, с. 59]. Моральні настанови особистості майбутнього вчителя є своєрідним утворювальним началом моральності, адже саме від їх становлення й розвитку залежить його світоглядна позиція, багатогранне ставлення до свого професійного обов'язку. Проте, проблема моральної настанови не може бути вирішена без внутрішнього її сприйняття й осмислення студентами її значущості, впливу на подальше життя молодшого школяра. Врахування специфіки мотивації студентів дає змогу коригувати навчальний процес для того, щоб надати йому особистісного змісту. Мотив, його спрямованість і характер обумовлюються різноманітними потребами майбутніх учителів фізичного виховання. Внутрішня позитивна мотивація зіставляється з обставинами відповідно до пізнавальних інтересів і потреб, професійних настанов та моральних орієнтацій, і в такий спосіб

перетворюється в особистісно значущу. Без цього, на нашу думку, майбутні вчителі фізичної культури не зможуть формувати відповідні моральні якості в учнів молодших класів. Відтак, забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів є однією з педагогічних умов підготовки студентів фізкультурних спеціальностей до виконання такої роботи.

Іншою педагогічною умовою нами виокремлено сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання (див. п. 1.4.2.). Звісно, що виховати моральну особистість може лише вчитель, який сам є високоморальною людиною. Відтак, на нашу думку, у процесі навчання у вищому педагогічному навчальному закладі майбутні вчителі фізичного виховання повинні опанувати загальнолюдські норми моралі, сформувати внутрішню систему моральних регуляторів поведінки як особистості (совість, честь, власне достоїнство тощо), так і суто професійні (відповідальність, тактовність, повага до дитини, почуття обов'язку та ін.), що є основою професійно-моральної культури особистості педагога. Р.Хмелюк [257] зазначає, під час формування професійно-моральної культури студентів викладачі вищої школи повинні дотримуватися таких напрямів, як-от: діагностика та корекція професійно-моральної позиції студентів як основи становлення моральної культури майбутніх спеціалістів; включення студентів у діяльність, що забезпечує постановку та вирішення професійно-моральних проблем, засвоєння професійно-моральних норм, принципів, зразків поведінки, моральних цінностей педагогічної діяльності; створення оптимального психологічного клімату в студентському колективі, який забезпечує формування в кожного студента почуття відповідальності за виконання своїх професійно-моральних обов'язків; формування настанови на професійно-моральне самовиховання.

Наступною педагогічною умовою ефективної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, на нашу думку, є використання активних методів навчання,

застосування яких робить студентів активними учасниками процесу навчання (див. п. 1.4.3). Активні методи навчання дають змогу задіяти кожного студента, всіх учасників у таких ситуаціях, що виховують динамізм, зміну педагогічних дій та їх нестабільність, а нестабільність вимагає від особистості постійного вибору, потреби в самотворенні, самобудуванні, у зміні самої себе. Головною метою проведення занять із застосуванням активних методів навчання є розвиток уміння у студентів системно аналізувати навчально-виховний процес, оволодіння зразками вирішення професійних ситуацій або моральних дилем. Побудований у такий спосіб навчально-виховний процес вимагає від студентів застосування більш широкого кола знань порівняно з відповіддю на конкретні запитання, в них складається більш предметна уява про зміст та характер тих навчально-виховних завдань, які необхідно буде розв'язувати майбутнім учителям фізичної культури в умовах школи.

Реалізація цих педагогічних умов відбувається в комплексі, тому що вони є взаємообумовленими і взаємопов'язаними. У першому розділі (див. п. 1.4.) нами було доведено, що впровадження в навчально-виховний процес зазначених педагогічних умов сприяє формуванню й розвитку всіх виокремлених нами компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Саме тому педагогічні умови в моделі розташовані під компонентами.

Засобами реалізації визначених педагогічних умов ефективною підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів виступають рольові та ділові ігри, дискусії, диспути, вирішення педагогічних ситуацій і моральних дилем, педагогічна практика студентів.

Провідною, переважаючою діяльністю студентів є навчально-пізнавальна, яка містить в собі елементи всіх інших видів діяльності – трудової, художньої, природоохоронної, спортивної, патріотичної тощо. Саме в процесах діяльності і спілкування необхідно створювати такі умови,

які стимулювали б переживання студентами внутрішніх суперечностей між наявним та необхідним рівнем морального розвитку, стимулювали моральну активність студентів, покращували їхню навчально-пізнавальну діяльність, сприяли моральному самовдосконаленню.

Ми вважаємо, що впровадження ігрової діяльності (рольові, ділові ігри) значно впливають на підготовку майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Гра перетворює студента в суб'єкта педагогічного процесу, забезпечує формування принципів майбутньої діяльності, вольових якостей, морального досвіду, необхідного в майбутній професії. Особливо ефективним засобом рольові ігри є для неконтактних студентів, з недостатньо розвиненим мовленням, тривожних (участь у діяльності від імені персонажу зменшує страх помилки, тому що помилок нібито припускається персонаж, а не учасник гри). Рольові ігри здійснюють значно впливають на учасників емоційно, розвивають уміння приймати рішення в ситуації спілкування з однолітками, сприяють засвоєнню норм професійної поведінки.

Ділова гра є формою відтворення предметного й соціального змісту майбутньої професійної діяльності вчителя, моделювання тих систем відносин, які є типовими саме для цієї діяльності, імітування професійних проблем, реальних суперечностей, труднощів у типових професійних проблемних ситуаціях. Основна мета ділових ігор – формування й удосконалення конкретних умінь діяти в чітко виражених ситуаціях. У процесі проведення ділових ігор майбутні вчителі фізичного виховання в спеціально змодельованих ситуаціях навчаються оперативно аналізувати професійні або моральні обставини та приймати оптимальні рішення.

Особливе місце в організації виховного процесу вищої школи, на нашу думку, належить розв'язанню педагогічних ситуацій, метою яких є формування у студентів поваги до обраної спеціальності, вироблення необхідних для неї рис, умінь і навичок, розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця. О.Ємець [74] зауважує, що педагогічна ситуація – це

фрагмент педагогічної діяльності, яка містить суперечності між тим, що сталося, і тим, що очікувалось у ході навчально-виховного процесу. Отже, під час занять викладачі повинні не тільки і не стільки передавати відому інформацію, але й створювати системи завдань, побудованих на реальних або наближених до реальних ситуаціях у діяльності шкільного вчителя фізичної культури.

Значне місце в підготовці майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, на нашу думку, посідає педагогічна практика. Залучення студентів до безпосереднього контакту з учнями, їх батьками та вчителями сприяє вдосконаленню їх професійно-моральних умінь, подальшому формуванню моральних якостей, необхідних для реалізації ефективного спілкування з учнями і колегами на гуманістичній основі. Ми вважаємо, що під час практики студенти, безпосередньо працюючи з учнями молодших класів, мають можливість визначити як рівень розвитку їхніх фізичних якостей, так і рівень сформованості моральних якостей, з'ясувати психологічний клімат у класі, можуть навчитися вирішувати реальні професійні завдання, здобути власний моральний досвід, поповнити свої професійні знання, навички, вміння з формування моральних якостей у молодших школярів засобами фізичної культури. Водночас практика допомагає студентам визначити позитивні і негативні боки майбутньої професії, глибше усвідомити значущість розвитку своїх професійних та моральних якостей.

Зауважимо, що зазначеними засобами ми реалізуємо виокремлені нами педагогічні умови, які сприяють формуванню й розвитку визначених компонентів готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.

Запропонована модель стала основою для педагогічного експерименту. Як ми бачимо зі схеми 2.1 всі елементи моделі тісно пов'язані між собою і тільки в такому поєднанні, на нашу думку, підготовка майбутніх учителів

фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів відбудуватиметься найбільш ефективно.

2.3. Реалізація моделі підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів

Експериментальна робота проводилася протягом 3-років зі студентами 2-х та 3-х курсів Інституту фізичної культури та реабілітації Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського денної та заочної форми навчання. У дослідженні взяли участь 325 майбутніх учителів фізичного виховання, у формувальному експерименті – 125 студентів.

Нами було розроблено програму спецкурсу «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури», яка впроваджувалася в межах дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання» для студентів експериментальної групи на 2-х курсах. У контрольних групах заняття проводилися за традиційною – лекційною формою навчання, спецкурс не викладався.

Метою спецкурсу була підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Завдання курсу полягало в ознайомленні студентів з поняттям про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, ставлення до народу, Вітчизни, самих себе; відповідальність за свої вчинки перед усім людством, про моральні якості особистості людини; культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру вчителя фізичного виховання; професійні та моральні знання педагога, що використовуються у професійній діяльності, спрямованої на формування й розвиток моральних якостей учнів; віковий підхід в організації виховного процесу на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час, спрямованого на формування

моральних якостей молодших школярів; урахування особливостей молодшого шкільного віку під час виховної роботи засобами фізичної культури, що сприяють формуванню в учнів моральних якостей; набутті вмінь і навичок з планування, підготовки й проведення організації різноманітних рухливих ігор, спортивних змагань, спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів.

Програма курсу розрахована на 27 годин, з них: 6 годин – лекції; 12 годин – практичні заняття; 1 година – самостійна робота студентів, 8 годин індивідуальна робота студентів.

Перша лекція була присвячена розгляду загальнолюдських цінностей як основи формування моральних якостей особистості. Зокрема, обговорювалися питання про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, ставлення до народу, Вітчизни, самих себе; про відповідальність за свої вчинки перед усім людством, про моральні якості особистості людини.

Наступна лекція мала за мету з'ясувати проблему формування й розвитку професійно-моральної культури вчителя фізичного виховання. Основна увага приділялася визначенню понять про культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру вчителя фізичного виховання; професійні та моральні знання педагога, що використовуються у професійній діяльності, спрямованої на формування й розвиток моральних якостей учнів

Третя лекція була спрямована на визначення особливостей формування моральних якостей молодших школярів на уроках з фізичної культури, враховуючи віковий підхід в організації виховного процесу на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час, спрямованого на формування моральних якостей молодших школярів; завдання вчителя фізичного виховання під час роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Зауважимо, що лекції будувалися на принципі полілогу. Ми прагнули того, щоб студенти не лише записували матеріал лекції, а й намагалися самі визначити запропоновані поняття і категорії моралі, зробити спробу виявити

їх сутність. На нашу думку, це значно сприяло активізації пізнавальної діяльності студентів, усвідомленню ними значущості формування й розвитку моральних якостей, розвитку позитивної мотивації до формування моральних якостей у молодших школярів засобами фізичної культури.

Також значний інтерес викликали практичні заняття, на яких студенти мали можливість поставити й обговорити ті питання, що їх хвилюють, застосувати на практиці одержані теоретичні знання щодо формування моральних якостей як своїх власних, так і учнів.

Зі студентами було проведено диспут «Моральна людина – яка вона?». Перед його проведенням їм було запропоновано підготуватися до обговорення зазначеної проблеми, визначити для себе, які моральні якості є важливими для особистості. У ході проведення диспуту ставилися запитання, наприклад: «Під час спортивних змагань для того, щоб твоя команда виграла, ти нечесно поставився до виконання вправи. Твоя команда виграла. Чи правильно ти вчинив?», «Ти постійно запізнюєшся. Коли твої товариші роблять тобі зауваження, ти зневажаєш їхню думку, вважаючи, що ти кращий за них. Що ти будеш робити, якщо вони відвернуться від тебе?» та ін. Такі запитання мали не абстрактний характер, а стосувалися життєвих ситуацій, які могли статися в житті кожного зі студентів, а тому знайшли значний відклик і жваве обговорення студентами. Під час проведення диспуту ми дійшли висновку, що питання моралі турбують студентів, хоча, як було визначено, у повсякденному житті вони не особливо замислювалися про наявність чи відсутність у них тих якостей, які вони вважають значущими для будь-якої особистості. Зважаючи на те, що більшість студентів Інституту фізичної культури та реабілітації є спортсменами, то для них найбільш характерними є відчуття самоствердження, прагнення завоювати особисту першість, прагнення бути першим серед товаришів, отримати похвалу і визнання, мати перспективи в особистому просуненні. Проведений диспут допоміг їм дещо інакше подивитися на ті моральні якості, що важливі як для спортсмена, так і для будь-якої іншої людини, зокрема такі, як-от: чесність,

колективізм, совість, доброта, повага до інших людей, гордість за свою команду, співчуття тощо.

На другому практичному занятті нами було проведено рольову гру «Прес-конференція з відомими вченими-педагогами». Студентам було запропоновано ознайомитися з працями Г.Ващенко, П.Лесгафта, А.Макаренка, В.Сухомлинського, які розглядали особистість учителя та його роль у становленні особистості дитини.

Метою гри було узагальнити знань з теми «Особистість учителя фізичного виховання», розвиток уміння точно висловлювати свої думки, аргументовано захищати їх, виділяти головне в інформації, спілкуватися.

Рольова гра містила такі етапи:

1. Вступне слово ведучого (5 хвилин).
2. Лаконічні виступи «вчених-педагогів», що запрошені прес-конференцію (20 хвилин).
3. Відповіді «вчених-педагогів» на запитання кореспондентів (40 хвилин).
4. Оцінка роботи учасників гри (15 хвилин).

У процесі гри четверо студентів виконували ролі видатних учених (педагогів), які запрошені на прес-конференцію. Вони викладали «свої» основні погляди на роль учителя у вихованні дитини, основні якості, якими повинен володіти будь-який учитель загалом і вчитель фізичної культури зокрема, відповідали на запитання «кореспондентів» (які попередньо також ознайомилися з працями цих учених-педагогів). Один учасник гри виконував обов'язки ведучого прес-конференції. Інші студенти виконували ролі кореспондентів ЗМІ, які ставили запитання видатним «ученим-педагогам».

У вступному слові ведучий прес-конференції представив педагогів, що прибули на прес-конференцію. Потім надав слово кожному з них для короткого (3-5 хв.) викладу «своїх» поглядів на проблему, яка розглядалася. По закінченні гри під керівництвом ведучого проводилася оцінка виступів та відповідей «науковців». Критеріями оцінки роботи учасників гри були: інформаційна ємність виступу, вільна орієнтація у працях зазначених учених-

педагогів; доказовість, аргументованість, переконливість висловлювань; лаконічність, уміння виділяти головне. Наприкінці заняття викладач висловив свої оцінки та пропозиції, відзначив активність, підготовленість, самостійність мислення учасників рольової гри.

Третє практичне заняття було присвячено дискусії «Чи можливо формувати моральні якості молодших школярів засобами фізичної культури?» Дискусія давала змогу глибше усвідомлювати студентами значущість формування моральних якостей у молодшому віці, адекватно оцінювати свої власні вчинки, сприяло виробленню вміння вислуховувати думку товаришів, взаємодіяти з ними, розвивати вербальні та невербальні комунікативні вміння, оволодівати культурою спілкування. У ході дискусії майбутні вчителі фізичного виховання дійшли висновку, що поряд з розвитком основних фізичних якостей (сили, швидкості, гнучкості, витривалості, спритності), які є основним завданням уроків фізичної культури в молодших класах, вчителю фізичної культури необхідно весь процес фізичного виховання спрямовувати на виховання в дітей таких моральних якостей, як сміливість, дисциплінованість, колективізм, почуття дружби й товаришкості. Студентами було відзначено, що на формування моральних якостей молодших школярів також можуть значно впливати такі фізкультурні заходи, як фізкультхвилинки, веселі перерви, змагання, походи тощо. Вони дійшли висновку, що на заняттях фізичної культури в молодших класах не лише можливо, а й необхідно цілеспрямовано проводити роботу з формування й розвитку моральних якостей дітей, тому що за висловленням Катерини Д. «від того, як ми зможемо навчити дітей у молодшому віці поводитися, ставитися до інших, дотримуватися певних правил поведінки, буде залежати, якими вони будуть у старшому віці». Для того, щоб це завдання виконати, вчителю необхідно перед виконанням нової справи або під час пояснення правил гри акцентувати увагу учнів на тому, розвитку яких фізичних і моральних якостей сприятиме їх опанування.

На четвертому практичному занятті студентам було запропоновано

вирішити педагогічні ситуації та моральні дилеми. Рекомендовані ситуації і дилеми подано в додатках (Див. додатки Ж, З). Ми наведемо приклад лише однієї педагогічної ситуації.

Студентам було запропоновано таку ситуацію:

У класі хворий хлопчик (з порушенням дикції, з порушенням ходи – накульгуванням). На уроках фізичної культури він почувається ніяково, тому що не може виконати елементарних вправ. Як бути вчителю фізкультури:

- а) у момент відсутності дитини поговорити з дітьми, і переконати вести себе делікатно й обачливо;
- б) створити ситуацію успіху цьому хлопчику, щоб діти класу по-іншому побачили його (виконати доручення з наступним відзначенням успіху наприкінці заняття);
- в) поговорити з хлопчиком віч-на-віч і в розмові спиратися на історії з життя дітей з подібними вадами, розповісти про відомі акції “Повір у себе”;
- г) порадити батькам перевести хлопчика до іншої школи.

Зазначимо, що студенти не були однозначними у вирішенні цієї ситуації. Одні з них вважали за доцільне перевести дитину до іншої, спеціальної, школи, їм заперечували інші, тому що «якщо дитину постійно переводити зі школи до школи, то вона зневіриться в собі, буде відчувати себе неповноцінною, тому їй можна ще більше нашкодити». Деякі студенти схилилися до думки, що необхідно поговорити з дитиною й створити їй ситуацію успіху. Більшість же студентів відзначали, що в тому разі, якщо клас гарний, то найкращий засіб – це поговорити з ними і переконати поводитися делікатно стосовно цього хлопчика. Деякі студенти зауважили, що будучи на місці вчителя фізичної культури, вони не тільки поговорили б з дітьми бути делікатними, але й найбільш вправних і сильних хлопчиків попросили б допомогти своєму товаришу впоратися з виконанням фізичних вправ. У такий спосіб, на думку студентів, у дітей формуватимуться такі моральні якості, як колективізм, співчуття, взаємовиручка, бажання допомогти іншому, а хлопчик виховуватиме в собі мужність для подолання

страху у виконанні фізичних вправ. Під час вирішення запропонованої педагогічної ситуації студенти усвідомлювали значущість моральних якостей, мали можливість поставити себе на місце дітей, хворого хлопчика і вчителя, визначити для себе необхідність формування професійно-моральної культури вчителя фізичної культури, що сприяло також розвитку позитивної мотивації до майбутньої педагогічної діяльності і до формування моральних якостей молодших школярів.

Останнє заняття було присвячене оволодінню студентами методикою організації та проведення рухливих ігор, спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів. Рухливі ігри є засобами розвитку фізичних якостей на уроках і входять до змісту шкільної програми з фізичної культури. Їх вивчення є необхідним у процесі підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до професійної педагогічної діяльності. Проте, як нами було виявлено, цілеспрямована робота з підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів не проводиться. Тому в експериментальній групі в ході занять ми навчали студентів не лише того, як правильно організувати і проводити рухливі ігри на уроках фізкультури, а й спрямовували їх увагу на виокремленні цілей морального виховання, вчили визначати, формуванню яких саме моральних якостей сприятиме та чи інша рухлива гра, що застосовується на уроках з фізичного виховання в початковій школі. Ми акцентували увагу студентів на тому, що в рухливих іграх створюються найсприятливіші умови для розвитку фізичних якостей, водночас, правила ігор регулюють поведінку гравців, сприяють виробленню таких моральних якостей, як колективізм, взаємодопомога, чесність, дисциплінованість, відповідальність, сприяють вихованню витримки, сміливості, рішучості.

З урахуванням того, що відведений на спецкурс час дуже обмежений, студентам пропонувалося за допомогою рекомендованої літератури самостійно розглянути вікові та психофізіологічні особливості розвитку школярів молодшого шкільного віку, виконати творчі роботи (написання

творів, есе, тез доповідей з морального виховання дітей), скласти картотеку ігор, спрямованих на формування моральних цінностей молодших школярів, визначити, які якості розвиваються під час проведення таких ігор (Див. додаток К), продумати сценарії проведення спортивного свята чи змагань.

Практичному застосуванню набутих в ході викладання спецкурсу знань сприяла педагогічна практика на 3-му курсі, яка проходила саме в початковій школі. Ми акцентували увагу на тому, що під час проходження педагогічної практики студенти мають не тільки оволодіти навичками організації навчального процесу початкової школи, але й намагатися вирішувати завдання з формування моральних якостей молодших школярів в ході проведення уроків фізичної культури, а також у позанавчальній фізкультурній діяльності.

Студентам було запропоновано вести щоденник педагогічної практики, в якому вони повинні були подати педагогічну характеристику класу, конспекти уроків фізичної культури, самоаналіз педагогічної практики.

Педагогічна характеристика класу містила дані про кількість хлопчиків та дівчаток; кількість учнів, які не виконують програму з фізичного виховання, які мають відставання у рівні розвитку основних фізичних якостей (сила, швидкість, витривалість), які мають відхилення у фізичному розвитку (постава); відповідно до характеристики класу визначення заходів щодо корекції постави (вправи, індивідуальні завдання), розвитку рухових якостей (сила, швидкість, витривалість); як сформовані моральні якості молодших школярів (дисциплінованість, колективізм, взаємодопомога) і за допомогою яких засобів можливо їх розвивати. Особлива увага повинна була звертатися на міжособистісні стосунки, що існують в дитячому колективі, як діти ставляться один до одного. Педагогічна характеристика допомагала зробити певні висновки щодо подальшої роботи з цими дітьми (специфічні завдання для подальшої реалізації на уроках фізичної культури: на кого звернути особливу увагу, які методи застосувати в роботі з дітьми, які заходи можна провести з цими дітьми тощо).

У щоденнику записувалися план-конспекти уроків, що є найважливішим у роботі вчителя. В ньому визначаються зміст, послідовність виконання і дозування вправ, організаційні та методичні особливості уроку, з урахуванням віку, рівня фізичного розвитку і фізичної підготовленості, стану здоров'я, рівня сформованості моральних якостей молодших школярів, наявності необхідного інвентарю й обладнання. Нами було рекомендовано використовувати студентам структуру план-конспекту уроків з фізичної культури, запропоновану М.Воробйовим і Т.Круцевич [43].

1. Структура уроку включає підготовчу, основну і заключну частину. Ми пояснили студентам-практикантам, що така побудова уроку зумовлена об'єктивними змінами функціонування організму під час виконання фізичної роботи і вирішення педагогічних завдань навчально-виховного процесу.

У підготовчій частині уроку вирішуються завдання організації учнів; загальної функціональної підготовки організму.

В основній частині уроку вирішуються завдання: спеціальної підготовки; розвитку рухових якостей; формування рухових умінь та навичок; уміння застосовувати набуті навички в умовах, що змінюються.

У заключній частині уроку вирішуються завдання: зниження функціонального напруження; приведення організму до оптимального стану відповідно до подальшої діяльності.

2. Конкретизація завдань уроку.

При визначенні виховних завдань уроку, необхідно було вказати напрям процесу, засоби, за допомогою яких будуть вирішені завдання; наприклад, сприяти вихованню колективізму під час проведення рухливих ігор «Захист фортеці», «М'яч ловцю»; сприяти вихованню дисциплінованості у процесі виконання стройових вправ та ін.

Крім набуття вмінь і навичок аналізу класу початкової школи, написання конспектів уроків фізичної культури, проведеної студентами роботи в позанавчальний час, велика увага приділялася рефлексії самих студентів, тобто вмінню здійснювати самоаналіз педагогічної практики, під

час якого вони робили спробу проаналізувати саме свою роботу, свої досягнення й успіхи, недоліки своєї праці, своє ставлення до професії вчителя фізичного виховання, емоційні переживання, психологічний стан тощо. Наприклад, ми запропонували відповісти їм на такі запитання: чого набули Ви під час проходження педагогічної практики (яких знань, умінь, навичок з формування й розвитку фізичних і моральних якостей молодших школярів Ви набули; як розвилися Ваші професійні та моральні якості); які взаємовідносини склалися у Вас з молодшими школярами, їхніми батьками, педагогічним колективом школи тощо. А також зробити висновок, чи була необхідною педагогічна практика для формування їхніх професійних та моральних якостей як майбутніх учителів фізичного виховання.

Після проведення спецкурсу і проходження педагогічної практики в початковій школі студентам було запропоновано відповісти на запитання анкети (Див. додаток Б-2).

На перше запитання «Після проходження педагогічної практики, чи вважаєте Ви, що у Вас розвинені професійні і моральні якості, необхідні вчителю фізичного виховання? Що потрібно для їх удосконалення?» практично всі студенти (97%) відповіли ствердно, відзначаючи, що на практиці вони змогли застосувати набуті знання, 3% респондентів відповіли, що не можуть однозначно відповісти на це запитання. Однак всі студенти зазначили, що їм потрібно ще багато працювати, щоб стати гарним учителем фізичної культури і виконувати ті завдання, що на нього покладені. Для цього потрібно більше уваги приділяти навчанню, щоб здобути необхідні професійні знання, а також постійно працювати над формуванням своїх моральних якостей.

На друге запитання «Чи змінилися Ваші уявлення щодо можливості формування моральних якостей у дітей молодшого шкільного віку засобами фізичного виховання?» відповіді були різними. Більшість студентів – 83% відповіли, що дійсно під час уроків фізичної культури та в позанавчальних спортивних заходах учитель фізичної культури має значну можливість щодо

вдосконалення моральних якостей школярів і що саме в молодшому шкільному віці необхідно цілеспрямовано здійснювати таку роботу, тому що молодший шкільний вік для цього найбільш сприятливий. 17% респондентів вважають, що формуванням моральних якостей більше повинні займатися класний керівник і батьки, а завданням учителя фізичної культури є розвиток фізичних якостей і збереження стану здоров'я, хоча зовсім і не відкидають можливості формувати моральні якості школярів під час занять спортом і фізичною культурою.

На третє запитання «Чи вважаєте Ви корисним впровадження у навчально-виховний процес запропонованого спецкурсу? Чому?» 100% студентів дали позитивну відповідь, зазначаючи, що спецкурс допоміг їм замислитися над тим, якою повинна бути моральна людина, визначити для себе: «Чи є я моральною людиною? Над розвитком яких якостей мені необхідно працювати? Яких негативних звичок позбутися?»; зокрема вони відзначали, що «будь-який учитель повинен знати яким чином він може допомогти дитині стати моральною особистістю засобами свого предмету»; «раніше я не міг припустити, що на уроках фізичної культури і на заняттях зі спорту крім розвитку фізичних якостей необхідно звертати увагу ще й на розвиток моральних якостей».

На підставі аналізу анкетування ми дійшли висновку, що запропонований спецкурс «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури» і цілеспрямована робота під час проходження педагогічної практики в початковій школі не лише надавали можливість майбутнім учителям фізичного виховання застосувати на практиці здобуті знання, а й сприяли підвищенню позитивної мотивації студентів щодо формування моральних якостей молодших школярів, формуванню їхньої професійно-моральної культури.

2.4. Результати формувального експерименту та їх аналіз

Після проведення спецкурсу «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури» та проходження студентами педагогічної практики в початкових класах було проведено другий зріз за методиками, що використовувалися на констатувальному етапі експерименту.

У таблиці 2.9 наведено дані, одержані внаслідок самооцінки студентами рівня прояву професійних і психологічних моральних якостей після проведення формувального експерименту.

Таблиця 2.9.

Оцінна шкала прояву професійних і психологічних моральних якостей майбутніх учителів фізичного виховання (за результатами самооцінки студентів після формувального експерименту)

(в балах)

Якості	Показники прояву якостей	Самооцінка	
		ЕГ	КГ
<i>I. Професійно-моральні якості</i>		ЕГ	КГ
А. Усвідомлення професії	1. Зовсім не замислююсь про професію	–	1,3
	2. Інколи замислююсь про професію	1,8	2,3
	3. Задумуюсь про професію лише в момент підвищеного інтересу	2,6	3,1
	4. Уявляю цілі професійної діяльності, але не бачу свого місця в ній	1,2	2,4
	5. Усвідомлюю цілі та зміст діяльності і свою роль у ній	2,7	1,2

Продовження таблиці 2.9

Б. Ставлення до майбутньої професії	1. Ніщо не приваблює в майбутній професії	1,1	1,7
	2. Приваблюють в основному переваги майбутньої професії	2,4	2,1
	3. Приваблює можливість займатися науковою діяльністю	3,0	1,6
	4. Приваблює суспільна значущість професії	3,8	2,4
	5. Приваблює можливість професійної творчості й суспільна важливість професії	4,3	2,7
В. Участь у навчальній діяльності	1. Навчання не викликає інтересу	1,1	2,5
	2. Цікавлять окремі проблеми	3,2	2,4
	3. Викликають інтерес лише окремі предмети	3,8	3,0
	4. Розумію необхідність вивчення всіх дисциплін	4,7	3,4
	5. З інтересом відвідую всі лекції та практичні заняття	3,2	2,4
II. Морально-психологічні якості			
А. Моральна самосвідомість	1. Не задумуюсь над своїми проступками	1,3	1,9
	2. Задумуюсь лише після критики	3,8	3,2
	3. Іноді аналізую свої вчинки за власною ініціативою	4,5	2,4
	4. Майже завжди аналізую свою поведінку	3,8	2,3
	5. Постійно аналізую свою поведінку	3,1	2,2
Б. Ставлення до товаришів	1. Негативне ставлення до всіх членів групи	–	–

Продовження таблиці 2.9

	2. Байдушій до товаришів по групі	–	–
	3. Позитивне ставлення лише до тих, у чиєму гарному ставленні зацікавлений	1,2	1,9
	4. Уважний і чутливий відносно більшості	4,3	2,9
	5. Уважність і чутливість відносно товаришів поєднуються з вимогливістю до них	4,8	3,2
В. Участь у справах товаришів	1. Ніколи нікому не допомагаю	–	–
	2. Іноді допомагаю тим, хто подобається	3,6	2,4
	3. Постійно допомагаю тим, хто подобається	4,8	3,1
	4. Іноді допомагаю будь-кому	3,8	3,2
	5. Завжди допомагаю будь-кому	2,9	2,1

Як бачимо з таблиці, показники одержаних після формувального експерименту змінилися як в експериментальній (ЕГ), так і в контрольній (КГ) групах. Проте в ЕГ зазначені показники значно вище. Так, у першій групі «Професійно-моральні якості» за якістю «А. Усвідомлення професії» було отримано такі бали: за показником «усвідомлюю цілі та зміст діяльності і свою роль у ній» – 2,7 в ЕГ та 1,2 в КГ (на констатувальному етапі відповідно 1,3 і 1,4); «задумуюся про професію лише в момент підвищеного інтересу» – 2,6 в ЕГ і 3,1 в КГ (на констатувальному етапі в 1,9 ЕГ та 3,1 в КГ); «зовсім не замислююся про професію» – не було відзначено жодним зі студентів ЕГ (на констатувальному етапі – 2,8), у КГ – 1,3 (на констатувальному етапі 2,5); «уявляю цілі професійної діяльності, але не

бачу свого місця в ній» – 1,2 в ЕГ і 2,4 в КГ (на констатувальному етапі відповідно 2,9 і 2,8); за показником «інколи задумуюся про професію» було одержано в ЕГ – 1,8 (на констатувальному етапі 3,3), в КГ – 2,3 (на констатувальному етапі – 2,9). На нашу думку такі зміни в обох групах відбулися внаслідок того, що студенти пройшли педагогічну практику і мали можливість ближче ознайомитися з майбутньою професією в умовах школи. В експериментальній групі, на відміну від контрольної, додатково обігрувалися педагогічні ситуації та рольові ігри, що сприяли більшому розумінню студентами специфіки педагогічної діяльності вчителя фізичного виховання, а отже й показники в цій групі вищі.

За якістю «Б. Ставлення до майбутньої професії» студенти виставили такі бали: «приваблює суспільна значущість професії» – 3,8 в ЕГ та 2,4 в КГ (на констатувальному етапі 2,1 в ЕГ і 2,0 в КГ); «приваблює можливість професійної творчості й суспільна важливість професії» – 4,3 в ЕГ і 2,7 у КГ (на констатувальному етапі відповідно 1,9 і 1,8); «ніщо не приваблює в майбутній професії» в ЕГ не було виставлено жодного бала (на констатувальному етапі – 1,9), у КГ – показник зменшився до 1,2 (на констатувальному етапі – 2,0); «приваблюють в основному переваги майбутньої професії» – 2,4 в ЕГ та 2,1 у КГ (на констатувальному етапі відповідно 1,6 і 1,4); «приваблює можливість займатися науковою діяльністю» в ЕГ – 3,0, в КГ – 1,6 (на констатувальному етапі по 1,3 в ЕГ і КГ). На нашу думку, підвищення показників у цій групі пов'язане з тим, що майбутні вчителі фізичного виховання вже почали займатися дослідницькою роботою (підготовка тез доповідей, написання рефератів, курсових робіт), збагачуючи свої знання стосовно професії з наукових публікацій, статей з досвіду роботи вчителя фізичного виховання, що сприяло зміні в них ставлення до майбутньої професійної діяльності. Особливо це стосується студентів експериментальної групи, які брали участь у диспутах та дискусіях, пов'язаних з роллю вчителя фізичного виховання у фізичному розвитку і

формуванні моральних якостей молодших школярів під час занять фізичною культурою.

За якістю «В. Участь у навчальній діяльності» було зафіксовано значні позитивні зрушення. Підвищилися результати за показниками: «з інтересом відвідую всі лекції та практичні заняття» – 3,2 в ЕГ та 2,4 в ЕГ (на констатувальному етапі було – 1,3 в ЕГ та 1,7 у КГ); «викликають інтерес лише окремі предмети» – 3,8 в ЕГ і 3,0 в ЕГ (на констатувальному етапі 3,1 в ЕГ і 2,8 в КГ); «цікавлять окремі проблеми» – 3,2 в ЕГ та 2,4 в КГ (на констатувальному етапі – 2,4 ЕГ та 2,1 КГ); «розумію необхідність вивчення всіх дисциплін» – 4,7 в ЕГ і 3,4 в КГ (на констатувальному етапі – 2,8 ЕГ і 2,6 КГ); дещо зменшилися результати за такими показниками, як-от: «навчання не викликає інтересу» результати зменшилися до 1,1 в ЕГ та 1,5 в КГ (на констатувальному етапі було 1,4 в ЕГ та 1,8 у КГ); Одержані бали свідчать про те, що після спецкурсу й особливо після проходження педагогічної практики в початковій школі у студентів обох груп змінилося на краще розуміння необхідності вивчення як психолого-педагогічних, так і спеціальних дисциплін, підвищилася позитивна мотивація до навчання. Проте, як свідчать наведені дані у студентів експериментальної групи було одержано кращі результати.

У другій групі «Морально-психологічні якості» також змінилися бали, що були виставлені студентами після проведення експериментальної роботи. Так, за якістю «А. Моральна самосвідомість» було одержано такі результати: «не задумуюся над своїми проступками» – 1,3 в ЕГ та 1,9 в КГ (на констатувальному етапі відповідно 3,7 і 3,3); «задумуюся лише після критики» – 3,8 в ЕГ та 3,2 в КГ (на констатувальному етапі 2,7 в ЕГ та 3,2 в КГ); «іноді аналізую свої вчинки за власною ініціативою» – 4,5 в ЕГ і 2,4 в КГ (на констатувальному етапі 1,6 в ЕГ і 1,9 у КГ); «майже завжди аналізую свою поведінку» – 3,8 в ЕГ та 2,3 в КГ (на констатувальному етапі відповідно 1,5 і 1,8); «постійно аналізую свою поведінку» – 3,1 в ЕГ та 2,2 в КГ (на констатувальному етапі 1,3 в ЕГ і 1,6 у КГ). Одержані результати свідчать

про те, що в експериментальній групі значно підвищилася моральна самосвідомість, порівняно зі студентами контрольної групи. На нашу думку, це пов'язано з тим, що в ЕГ проводилася цілеспрямована робота яка мала за мету розуміння студентами необхідності аналізувати свою поведінку, робити певні висновки і настанови. Цьому сприяли як практичні заняття з вирішення моральних дилем та педагогічних ситуацій, так і педагогічна практика. В контрольній групі також змінилися ці показники, проте вони дещо менші за результати експериментальної групи.

Морально-психологічну якість «Б. Ставлення до товаришів» після проведення формувального експерименту студенти оцінили в такий спосіб: «позитивне ставлення лише до тих, у чиєму гарному ставленні зацікавлений» – 1,2 в ЕГ та 1,9 у КГ (на констатувальному етапі 2,7 в ЕГ і 2,8 у КГ); «уважний і чутливий відносно більшості» – 4,3 в ЕГ та 2,9 у КГ (на констатувальному етапі 2,0 і 2,3 відповідно); «уважність і чутливість відносно товаришів поєднуються з вимогливістю до них» – 4,8 в ЕГ та 3,2 в КГ (на констатувальному етапі 1,8 в ЕГ і 1,6 у КГ); в обох групах жоден студент не виставив бали за показниками: «байдужий до товаришів по групі» (на констатувальному етапі 1,4 в ЕГ та 1,2 в КГ); «негативне ставлення до всіх членів групи».

Якість «В. Участь у справах товаришів» після проведення експериментальної роботи студентами оцінена так: «іноді допомагаю тим, хто подобається» – 3,7 в ЕГ та 2,4 в КГ (на констатувальному етапі 1,7 в ЕГ та 1,9 у КГ); «постійно допомагаю тим, хто подобається» – 4,8 в ЕГ та 3,1 в КГ (на констатувальному етапі 2,7 і 2,4 відповідно); «іноді допомагаю будь-кому» – 3,8 в ЕГ та 3,2 в КГ (на констатувальному етапі 3,0 в ЕГ та 2,8 у КГ); «завжди допомагаю будь-кому» – 2,9 в ЕГ та 2,1 у КГ (на констатувальному етапі 1,6 в ЕГ і 1,9 у КГ); показник «ніколи нікому не допомагаю» як і на констатувальному етапі експерименту не одержав жодного бала.

Зазначене виявляє, що студенти багато часу проводять разом, а отже в них певним чином змінилося ставлення до своїх товаришів. Натомість в експериментальній групі ставлення до своїх товаришів значно покращилося. Ми вважаємо, що це відбулося завдяки проведенню під час спецкурсу творчих завдань, рольових та ділових ігор, що сприяло покращенню колективістських якостей студентів, вмінню спільно вирішувати завдання, з повагою ставитися до думки інших.

Відтак, унаслідок аналізу одержаних результатів за оцінною шкалою, ми дійшли висновку, що показники рівнів сформованості професійно-моральних і морально-психологічних якостей майбутніх учителів фізичного виховання після формувального експерименту значно підвищилися, що свідчить про доцільність впровадження в навчально-виховний процес вищого педагогічного навчального закладу розроблений нами спецкурс «Формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури» і постановки перед студентами, які мають проходити педагогічну практику в початковій школі на 3-му курсу, цілеспрямованих завдань щодо формування моральних якостей у молодших школярів під час проведення уроків фізичної культури та позаурочних спортивних справ.

Аналізуючи показники рівня сформованості когнітивного компонента готовності майбутніх учителів фізичного виховання після формувального експерименту, ми визначили, що вони також змінилися і в експериментальній і в контрольній групах порівняно з констатувальним етапом(Див. таблицю 2.10).

Як видно з таблиці, показники когнітивного компонента після проведення формувального експерименту змінилися і в експериментальній, і в контрольній групах. Натомість в експериментальній групі, де проводилася цілеспрямована робота щодо набуття знань та вмінь з морального виховання молодших школярів під час занять фізичною культурою, ці показники значно вищі.

Таблиця 2.10

Результати оцінки рівня володіння знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей у молодших школярів за самооцінкою майбутніх учителів фізичного виховання після формувального експерименту (у%)

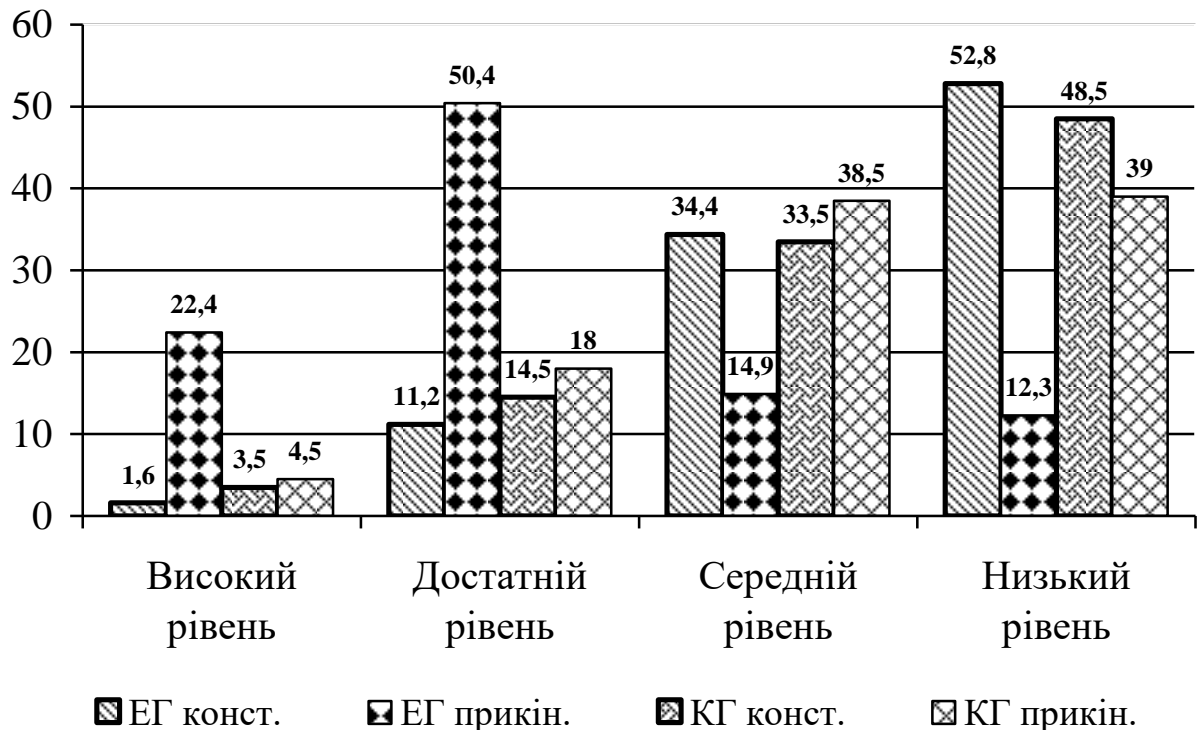
Рівні	ЕГ	КГ
Високий	22,4	4,5
Достатній	50,4	18
Середній	14,9	38,5
Низький	12,3	39

Так, на високому рівні когнітивний компонент розвинено у 22,4% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – у 1,6%) та 4,5% в КГ (на констатувальному етапі – 3,5%); на середньому рівні цей показник становить 50,4% у респондентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 11,2%) і 18% в КГ (на констатувальному етапі – 14,5%); на середньому рівні зазначений показник знизився до 14,9% у студентів в ЕК (на констатувальному етапі – 34,4%) і збільшився у студентів КГ до 38,5% (на констатувальному етапі – 33,5%); на низькому рівні сформованості когнітивного компоненту залишилося 12,3% респондентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 52,8%) і 39% в КГ (на констатувальному етапі – 48,5%).

Наочно порівняльні дані зміни показників прояву когнітивного компоненту в майбутніх учителів фізичного виховання після проведення формувального експерименту наведено на діаграмі 2.1.

Як видно з діаграми 2.1. після формувального експерименту значно змінилися показники когнітивного компонента готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 20,8 % (у контрольній групі лише на 1 %), на достатньому рівні показники збільшилися на 39,2 % (у контрольній групі на 3,5 %), на

середньому рівні показники зменшилися на 29,4 % (у контрольній групі вони збільшилися на 5 %) і на низькому рівні показники зменшилися на 40,5 % (у контрольній групі вони зменшилися лише на 9,5 %).

Діаграма 2.1. Порівняльні дані прояву когнітивного компонента після формувального експерименту (у %)

Отже, на підставі аналізу результатів самооцінки майбутніх учителів фізичного виховання своїх знань та вмінь щодо формування моральних якостей молодших школярів нами було з'ясовано, що і в експериментальній і в контрольній групах результати значно змінилися за показниками, що стосуються психолого-педагогічних і спеціальних дисциплін з організації занять фізичною культурою, що мають важливе значення для майбутньої професійної діяльності майбутнього вчителя фізичного виховання. Це пов'язано з тим, що прикінцевий зріз проводився на третьому курсі і після проходження студентами педагогічної практики, де вони мали можливість на практиці застосувати одержані в університеті знання й уміння.

Щодо знань з морального виховання учнів початкової школи, то в експериментальній групі ці показники значно відрізняються від результатів контрольної групи. Студенти експериментальної групи, за результатами формувального експерименту знаходяться переважно на достатньому та високому рівнях, що свідчить про доцільність використання розробленого нами спецкурсу і цілеспрямованої роботи щодо формування моральних якостей молодших школярів під час проходження педагогічної практики в початковій школі.

Наступний зріз був спрямований на визначення рівнів сформованості комунікативних та організаційних здібностей майбутніх учителів фізичного виховання (комунікативно-організаційний компонент). Одержані дані подано в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11.

Результати рівнів сформованості у студентів комунікативних та організаторських здібностей після формувального експерименту
(у%)

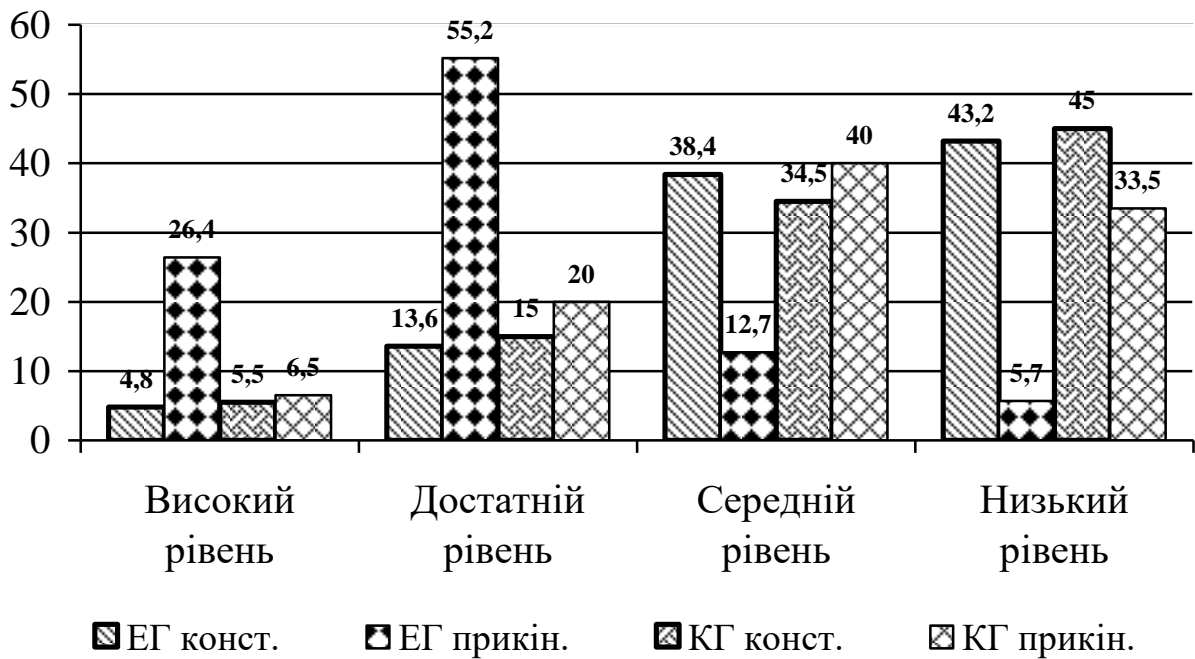
Рівні	Комунікативні здібності		Організаторські здібності	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	13,6	4	12,8	2,5
Достатній	29,6	11,5	25,6	8,5
Середній	7,2	22	5,6	18
Низький	2,4	17,5	3,2	16

Як засвідчують дані таблиці 2.11, показники в експериментальній і контрольній групах відрізняються. Так, в експериментальній групі показники комунікативних здібностей на високому рівні визначено у 13,6% студентів (на констатувальному етапі – 1,6%), організаторських здібностей – у 12,8% респондентів (на констатувальному етапі – 3,2%); достатній рівень

комунікативних здібностей мають 29,6% (на констатувальному етапі 5,6%) і організаторських – 25,6% (на констатувальному етапі – 8%) студентів; середній рівень комунікативних здібностей виявлено у 7,2% студентів (на констатувальному етапі – 18,4%) та організаторських здібностей у 5,6% (на констатувальному етапі 20%), на низькому рівні комунікативні здібності залишилися у 2,4% респондентів (на констатувальному етапі – 20%), організаторські здібності у 3,2% (на констатувальному етапі – 23,2%).

В контрольній групі результати розвитку комунікативних та організаторських здібностей також змінилися на краще, проте, порівняно з результатами в експериментальній групі, вони не значні. Так, на високому рівні сформованість комунікативних здібностей визначено у 4% студентів (на констатувальному етапі – 2,5%), організаторських – у 2,5% (на констатувальному етапі – 3,0%), на достатньому рівні комунікативні здібності мають 11,5% (на констатувальному етапі – 6,5%), показники організаторських здібностей не змінилися – 8,5% респондентів (на констатувальному етапі – 8,5%), на середньому рівні комунікативні здібності розвинено у 22% респондентів (на констатувальному етапі – 17%), організаторські здібності – у 18% (на констатувальному етапі – 17,5%), на низькому рівні комунікативні здібності залишилися у 17,5% студентів (на констатувальному етапі – 23,5%), організаторські здібності – у 16% (на констатувальному етапі – 21,5%). Такі незначні зміни в контрольній групі, на нашу думку, були зумовлені тим, студентам не було надано можливості застосувати на практиці здобуті знання, не створювалися спеціальні ситуації, на яких вони могли б розвивати як комунікативні, так і організаторські здібності.

Наочно порівняльні дані зміни показників прояву комунікативно-організаційного компонента в майбутніх учителів фізичного виховання після проведення формувального експерименту наведено на діаграмі 2.2.

Діаграма 2.2. Порівняльні дані прояву комунікативно-організаційного компонента після формувального експерименту (у %)

Як видно з діаграми 2.2. після формувального експерименту показники комунікативно-організаційного компонента готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів також значно змінилися. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 21,6% (у контрольній групі лише на 1%), на достатньому рівні показники збільшилися на 41,6% (у контрольній групі на 5%), на середньому рівні показники зменшилися на 25,7% (у контрольній групі вони збільшилися на 5,5%) і на низькому рівні показники зменшилися на 37,5% (у контрольній групі вони зменшилися на 11,5%).

На нашу думку, такі значні зміни в експериментальній групі відбулися завдяки тому, що студенти під час проведення спецкурсу мали можливість розвивати свої комунікативні та організаторські здібності. Розвитку комунікативних здібностей сприяли диспути й дискусії, розв'язання моральних дилем і вирішення педагогічних ситуацій, які потребували від студентів уміння не лише правильно висловлювати свою думку стосовно тієї

чи іншої проблеми, але й вимагали вміння вислуховувати інших, з повагою ставитися до них, не перебивати тощо. На практичних заняттях (проведення рольових та ділових ігор, організація і проведення рухливих ігор тощо) студенти мали можливість розвивати свої організаторські здібності. Під час проведення такої цілеспрямованої роботи майбутні учителі фізичного виховання теоретично вивчали і ще до проходження педагогічної практики могли застосувати здобуті знання на практиці, що надавало можливості своєчасно виправити помилки, яких вони припускалися, звернути увагу на те, яких вмінь їм бракує, навчитися правильно приймати рішення, відстоювати свою власну позицію в ситуаціях, що виникали.

Аналізуючи показники, одержані після проведення методики визначення рівня мотивації ставлення майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів (мотиваційний компонент) ми встановили, що вони також змінилися і в експериментальній, і в контрольній групах порівняно з констатувальним етапом експерименту. Одержані дані, внаслідок проведення зазначеної методики, подано в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12.

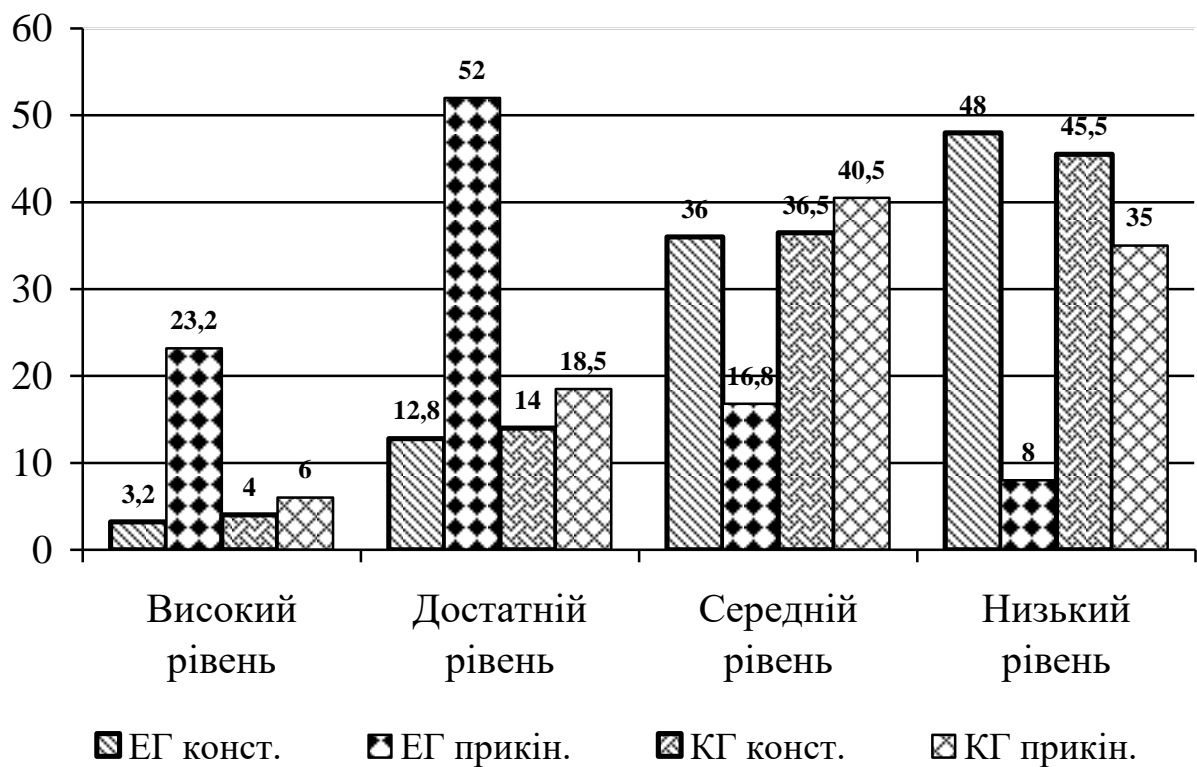
Результати оцінки рівня мотивації ставлення майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів після формувального експерименту (у%)

Рівні	ЕГ	КГ
Високий	23,2	6
Достатній	52	18,5
Середній	16,8	40,5
Низький	8	35

Наведені дані свідчать, що на високому рівні мотивації ставлення до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів знаходяться 23,2% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 3,2%) та 6% у КГ (на констатувальному етапі – 4%); на достатньому рівні зазначена

мотивація розвинена у 52% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 12,8%) та 18,5% у КГ (на констатувальному етапі – 14%); на середньому рівні визначили свою мотивацію до формування моральних якостей молодших школярів 16,8% респондентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 36%) та 40,5% у КГ (на констатувальному етапі – 36,5%), на низькому рівні її оцінили 8% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 48%) та 35,0% в КГ (на констатувальному етапі – 45,5%).

Наочно порівняльні дані зміни показників прояву мотиваційного компонента в майбутніх учителів фізичного виховання після проведення формувального експерименту наведено на діаграмі 2.3.

Діаграма 2.3. Порівняльні дані прояву мотиваційного компонента після формувального експерименту (у %)

Як видно з діаграми 2.3. після формувального експерименту показники мотиваційного компонента готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів також

змінилися. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 20% (у контрольній групі на 2%), на достатньому рівні показники збільшилися на 39,2% (у контрольній групі на 4,5%), на середньому рівні показники зменшилися на 19,2% (у контрольній групі вони збільшилися на 4%) і на низькому рівні показники зменшилися на 40% (у контрольній групі вони зменшилися на 10,5%).

Одержані результати свідчать про те, що проведення цілеспрямованої роботи зі студентами експериментальної групи значно сприяє усвідомленню студентами важливості формування моральних якостей на уроках фізичної культури, а отже й підвищує мотивацію щодо професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів.

Рівень сформованості вольових якостей студентів після проведення формувального експерименту також змінився. Одержані результати наведено в таблиці 2.13.

Таблиця 2.13.

Результати оцінки наявності вольових якостей після формувального експерименту (у%)

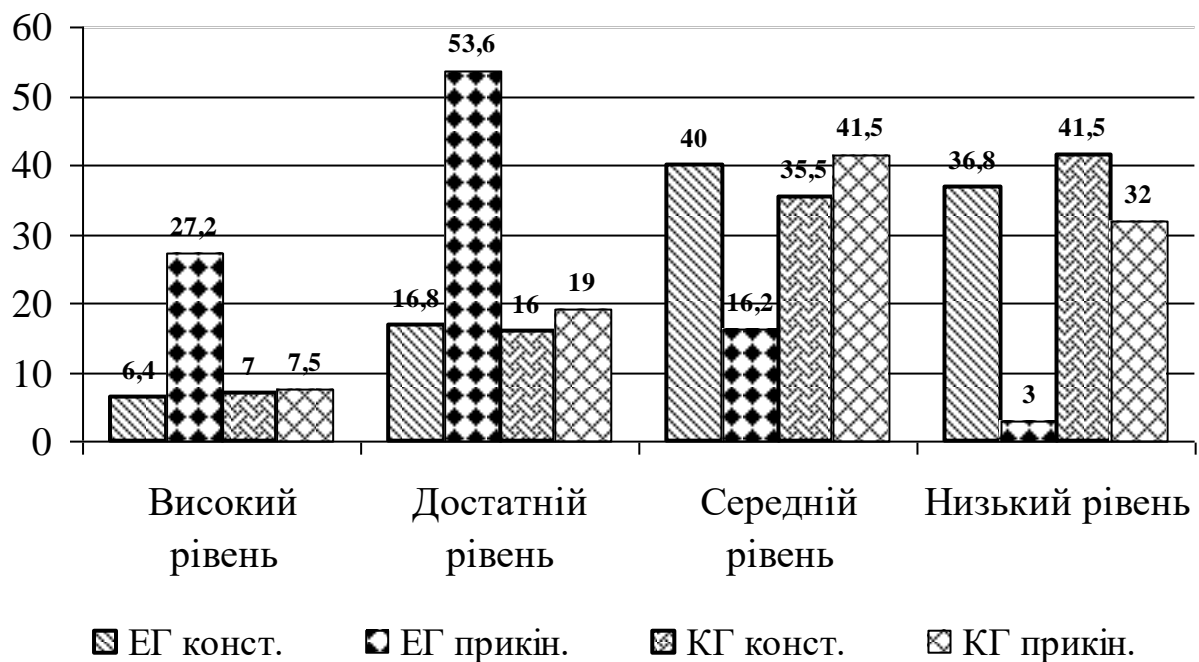
Рівні	ЕГ	КГ
Високий	27,2	7,5
Достатній	53,6	19
Середній	16,2	41,5
Низький	3	32

Як видно з таблиці 2.12, після формувального експерименту на низькому рівні оцінили вольові якості 3,0% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 36,8%) та 32% у КГ (на констатувальному етапі – 41,5%), на середньому рівні показники вольових якостей – 16,2% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 40%) і 41,5% у КГ (на констатувальному етапі – 35,5%), на достатньому рівні вольові якості визначили 53,6%

респондентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 16,8%) і 19% у КГ (на констатувальному етапі – 16%), на високому рівні оцінили розвиток вольових якостей 27% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 6,4%) та 7,5 %КГ (на констатувальному етапі – 7%).

Дані таблиці свідчать, що майбутні вчителі фізичного виховання в експериментальній групі визначили прояв вольових якостей здебільшого на високому та достатньому рівнях, тоді як в контрольній групі більшість студентів залишилося на середньому та низькому рівнях прояву вольових якостей.

Наочно порівняльні дані зміни показників прояву емоційно-вольового компонента в майбутніх учителів фізичного виховання після проведення формувального експерименту наведено на діаграмі 2.4.

Діаграма 2.4. Порівняльні дані прояву емоційно-вольового компонента після формувального експерименту (у %)

Як видно з діаграми 2.4. після формувального експерименту показники емоційно-вольового компонента готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів змінилися

на краще. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 20,8% (у контрольній групі лише на 0,5%), на достатньому рівні показники збільшилися на 36,8% (у контрольній групі на 3%), на середньому рівні показники зменшилися на 23,8% (у контрольній групі вони збільшилися на 6%) і на низькому рівні показники зменшилися на 33,8% (у контрольній групі вони зменшилися на 9,5%).

Ми вважаємо, що в експериментальній групі, на відміну від контрольної групи, у процесі викладання розробленого нами спецкурсу студенти краще навчилися контролювати свій емоційний стан під час розв'язання педагогічних ситуацій і проблем, що потребують морального вибору, контролювати свої емоції й мати витримку в ході практичних занять (дискусії, диспути), а тому краще могли реалізувати це вміння на практиці під час проведення занять з учнями молодших класів.

За результатами діагностики рівня самооцінки майбутніх учителів фізичного виховання (контрольно-оцінний компонент) після проведення формувального експерименту було одержано дані, які подано в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14.

Результати визначення рівня самооцінки студентів після формувального експерименту (у%)

	ЕГ	КГ
Високий	24,8	5,5
Достатній	52,8	19,5
Середній	11,4	39,5
Низький	11	35,5

Як свідчать дані таблиці, кількість студентів, що правильно реагують на зауваження інших і рідко сумніваються у своїх діях (самооцінка на високому рівні) збільшилася – 24,8% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 4%) та 5,5% у КГ (на констатувальному етапі – 5%). На достатньому рівні знаходяться

52,8% респондентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 14,6%) і 19,5% у КГ (на констатувальному етапі – 15,5%), тобто це ті студенти, які рідко страждають від «комплексу неповноцінності» і лише час від часу намагаються підлаштуватися під думку інших.

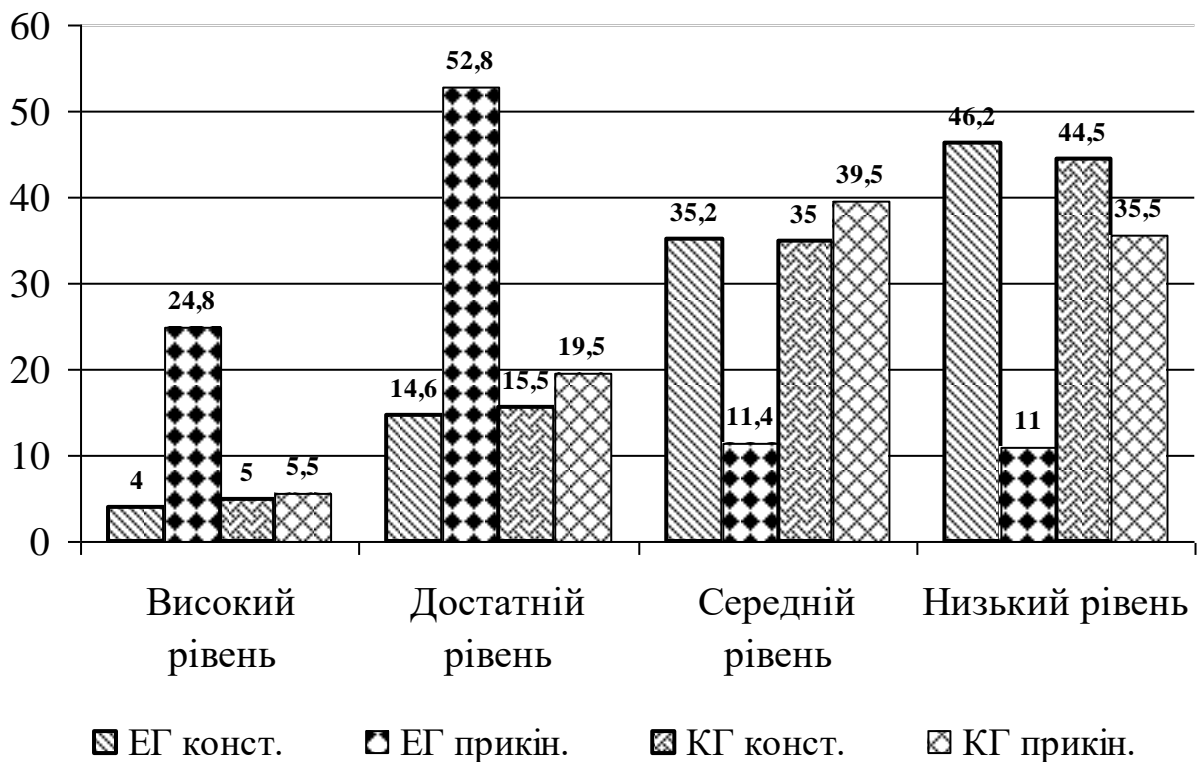
Кількість студентів, що реагують на критичні зауваження з боку інших і часто зважають на їх думку, тобто знаходиться середньому рівні, склала 11,4% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 35,2%) та 39,5% у КГ (на констатувальному етапі – 35%).

На низькому рівні залишилося 11% студентів в ЕГ (на констатувальному етапі – 46,2%) і 35,5% у КГ (на констатувальному етапі – 44,5%).

Як бачимо, в експериментальній групі після проведення формувального експерименту значно зменшилася кількість студентів, які хворобливо переносять критичні зауваження на свою адресу, намагаються завжди зважати на думки інших і часто страждають від «комплексу неповноцінності», отже, проведена робота сприяла підвищенню самооцінки майбутніх учителів фізичного виховання.

Наочно порівняльні дані зміни показників прояву контрольно-оцінного компонента в майбутніх учителів фізичного виховання після проведення формувального експерименту наведено на діаграмі 2.5.

Як видно з діаграми 2.5. після формувального експерименту також змінилися і показники контрольно-оцінного компонента готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 20,8% (у контрольній групі лише на 0,5%), на достатньому рівні показники збільшилися на 38,2% (у контрольній групі на 4%), на середньому рівні показники зменшилися на 23,6% (у контрольній групі вони збільшилися на 4,5%) і на низькому рівні показники зменшилися на 35,2% (у контрольній групі вони зменшилися на 9%).

Діаграма 2.5. Порівняльні дані прояву контрольньо-оцінного компонента після формувального експерименту (у %)

Аналізуючи одержані результати внаслідок проведення експериментальної роботи, ми дійшли висновку що показники за всіма визначеними нами компонентами значно змінилися в експериментальній групі, де проводилася цілеспрямована робота щодо формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Щодо показників рівнів сформованості зазначених компонентів готовності студентів до формування моральних якостей учнів молодших класів у контрольних групах, в яких така робота не проводилася, то зазначимо, що вони також змінилися на краще, проте ці зміни, на відміну від показників експериментальної групи, не дуже значні (див. табл. 2.15).

Таблиця 2.15

*Порівняльні результати рівнів прояву компонентів готовності
майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних
якостей молодших школярів за результатами формувального
експерименту (у %)*

Компоненти Етапи		Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Когнітивний	конст.	1,6	3,5	11,2	14,5	34,4	33,5	52,8	48,5
	прикін.	22,4	4,5	50,4	18	14,9	38,5	12,3	39
Комунікативно- організаційний	конст.	4,8	5,5	13,6	15	38,4	34,5	43,2	45
	прикін.	26,4	6,5	55,2	20	12,7	40	5,7	33,5
Мотиваційний	конст.	3,2	4	12,8	14	36	36,5	48	45,5
	прикін.	23,2	6	52,0	18,5	16,8	40,5	8	35
Емоційно- вольовий	конст.	6,4	7	16,8	16	40	35,5	36,8	41,5
	прикін.	27,2	7,5	53,6	19	16,2	41,5	3	32
Контрольно- оцінний	конст.	4	5	14,6	15,5	35,2	35	46,2	44,5
	прикін.	24,8	5,5	52,8	19,5	11,4	39,5	11	35,5

Як бачимо з таблиці, на високому рівні показник за когнітивним компонентом становить 22,4% в ЕГ і 4,5 %у КГ (на констатувальному етапі – 1,6% ЕГ і 3,5% КГ), за комунікативно-організаційним компонентом – 26,4% в ЕГ та 6,5% у КГ (на констатувальному етапі – 4,8% студентів ЕГ і 5,5% КГ), за мотиваційним компонентом 23,2% в ЕГ і 6% в КГ (на констатувальному етапі – 3,2% ЕГ та 4% КГ), за емоційно-вольовим

компонентом 27,2% в ЕГ та 7,5% в КГ (на констатувальному етапі – 6,4% ЕГ і 7% КГ), за контрольньо-оцінним компонентом 24,8% в ЕГ та 5,5% у КГ (на констатувальному етапі – 4% студентів ЕГ та 5% КГ).

На достатньому рівні було одержано такі результати: когнітивний компонент визначено у 50,4% в ЕГ та 18% у КГ (на констатувальному етапі – 11,2% ЕГ і 14,5% КГ), комунікативно-організаційний компонент розвинено у 55,2% студентів ЕГ і 20% КГ (на констатувальному етапі – 13,6% ЕГ і 15% КГ), за мотиваційним компонентом виявили 52% респондентів ЕГ та 18,5% КГ (на констатувальному етапі – 12,8% ЕГ та 14% КГ), за емоційно-вольовим компонентом визначено 53,6% студентів ЕГ і 19% КГ (на констатувальному етапі – 16,8% ЕГ та 16% КГ), за контрольньо-оцінним компонентом одержано – 52,8% в ЕГ і 19,5% в КГ (на констатувальному етапі – 14,6% ЕГ та 15,5% КГ).

На середньому рівні результати за когнітивним компонентом становлять 14,9% у студентів ЕГ та 38,5% у КГ (на констатувальному етапі – 34,4% ЕГ і 33,5% КГ), за комунікативно-організаційним компонентом – 12,7% в ЕГ і 40% у КГ (на констатувальному етапі – 38,4% студентів ЕГ і 34,5% КГ), за мотиваційним компонентом 16,8% в ЕГ та 40,5% у КГ (на констатувальному етапі – 36% респондентів ЕГ та 36,5% КГ), за емоційно-вольовим компонентом – 16,2% в ЕГ і 41,5% у КГ (на констатувальному етапі – 40% ЕГ і 35,5% КГ), за контрольньо-оцінним компонентом – 11,4% в ЕГ та 39,5% у КГ (на констатувальному етапі – 35,2% ЕГ та 35% КГ).

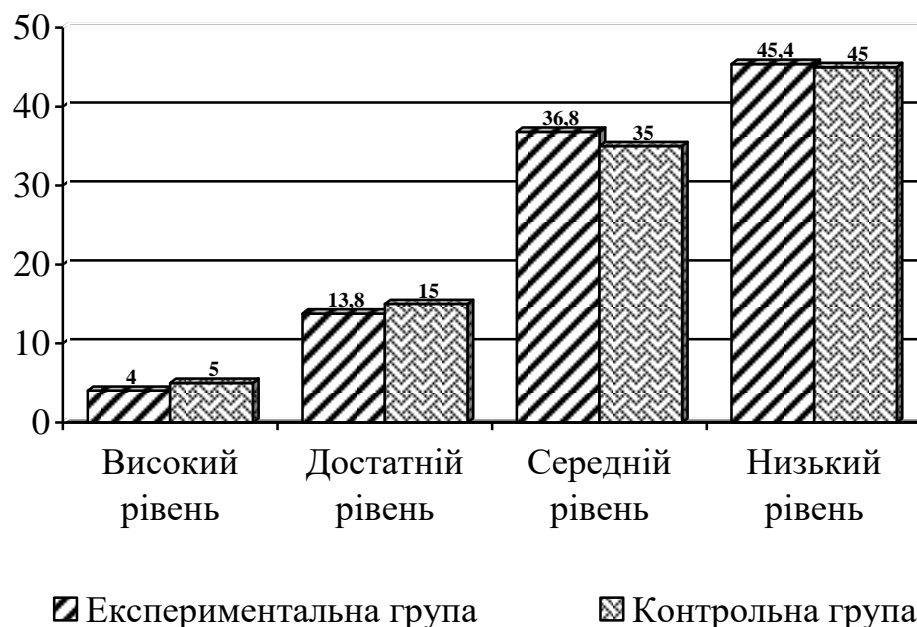
На низькому рівні компоненти розподілилися в такий спосіб: за когнітивним компонентом результати становлять 12,3% в ЕГ та 39% у КГ (на констатувальному етапі – 52,8% ЕГ і 48,5% КГ), за комунікативно-організаційним компонентом – 5,7% в ЕГ та 48,5% у КГ (на констатувальному етапі – 43,2% студентів ЕГ і 45% КГ), за мотиваційним компонентом – 8% в ЕГ та 35% у КГ (на констатувальному етапі – 48% респондентів ЕГ та 45,5% КГ), за емоційно-вольовим компонентом – 3% в ЕГ та 32% у КГ (на констатувальному етапі – 36,8% ЕГ і 41,5% КГ), за контрольньо-оцінним компонентом – 11% в ЕГ та 35,5% у КГ (на констатувальному етапі – 46,2% студентів ЕГ та 44,5% КГ).

Аналізуючи середньоарифметичні дані за результатами формувального експерименту, ми дійшли висновку, що після проведення експериментальної роботи з майбутніми учителя фізичного виховання щодо формування в них готовності до формування моральних якостей молодших школярів, відбулися значні зміни. Порівняльні середньоарифметичні дані подано в таблиці 2.16 та наочно представлено на діаграмах (див. діаграми 2.6 і 2.7).

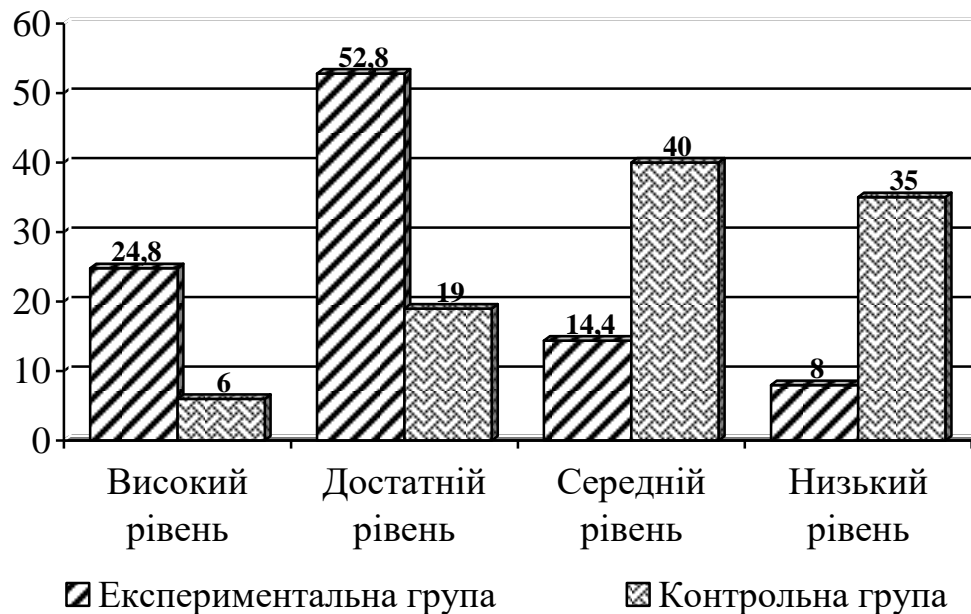
Таблиця 2.16

Порівняльні середньоарифметичні показники сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів за результатами формувального експерименту

Групи	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.
ЕГ (125 осіб)	24,8	31	52,8	66	14,4	18	8	10
КГ (200 осіб)	6	12	19	38	40	80	35	70

Діаграма 2.6. Показники рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів на констатувальному етапі експерименту (у %)

Діаграма 2.7. Показники рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів на прикінцевому етапі експерименту (у %)

Як видно з таблиці 2.16 та діаграм 2.6 і 2,7, показники рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту змінилися. Зауважимо, що в експериментальній групі, де здійснювалася цілеспрямована робота з формування зазначеної готовності, показники значно вищі, ніж в контрольній групі, в якій така робота не проводилася. Так, показники на високому рівні в ЕГ збільшилися на 20,8% (у КГ – на 1%), на достатньому рівні в ЕГ показники збільшилися на 39% (у КГ – на 4%), на середньому рівні показники в ЕГ зменшилися на 22,4% (у КГ вони збільшилися на 5%) і на низькому рівні показники в ЕГ зменшилися на 37,4% (у КГ вони зменшилися на 10 %).

З огляду на зазначене, ми дійшли висновку, що цілеспрямована, спеціально організована робота зі студентами під час вивчення спецкурсу «Основи формування моральних якостей у молодших школярів засобами фізичної культури» та проходження педагогічної практики в початковій

школі значно впливає на формування готовності в майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою.

Для більш якісного аналізу одержаних внаслідок дослідження даних ми повторно визначили λ – критерій Колмагорова-Смирнова. Нами було висунуто статистичну гіпотезу H_1 : різниця між розподілами контрольної та експериментальної груп достовірна (зважаючи на точку максимально накопиченої розбіжності між ними), тобто емпіричний розподіл рівнів досліджуваної готовності суттєво відрізняється. Повністю алгоритм розрахунку λ при зіставленні розподілів контрольної та експериментальної групи після формувального експерименту наведено в Додатку Л-2.

Розрахунки критерію λ здійснювалися за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (2.2)$$

де n_1 - кількість спостережень у виборці контрольної групи,

n_2 – кількість спостережень в експериментальній групі,

d_{\max} - найбільша абсолютна різниця.

За результатами проведених розрахунків ми одержали:

$$\lambda = 0,526 \cdot \sqrt{\frac{125 \cdot 200}{125 + 200}} = 4,613$$

Розрахунки засвідчили, що для рівня статистичної значущості (див. таблицю рівнів значущості розбіжностей між двома розподілами [210, с.329]) з $p = 0,999$, $\lambda_{\text{кр}} = 2,4$. Ми одержали $\lambda_{\text{емп}}$, що дорівнює 4,613. Отже, $\lambda_{\text{емп}} > \lambda_{\text{кр}}$, що підтверджує гіпотезу H_1 . Емпіричний розподіл більший за $\lambda_{\text{кр}}$, отже, одержані результати після формувального експерименту є статистично значущими.

Відтак, впровадження у навчально-виховний процес спецкурсу «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури» і постановка цілеспрямованих завдань під час проходження педагогічної практики в початковій школі значно сприяють

підвищенню рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

З огляду на зазначене, ми дійшли висновку, що процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів буде більш ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів; сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання; використання активних методів навчання.

Висновки з 2 розділу

У другому розділі розроблено, науково обґрунтовано й експериментально апробовано методика діагностування рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів; визначено критерії, показники та рівні сформованості зазначеної готовності; подано результати констатувального і формувального етапів дослідження.

У структурі загальної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей у молодших школярів нами було виокремлено мотиваційний, емоційно-вольовий, комунікативно-організаційний, когнітивний та контрольний-оцінний компоненти. Наявність у структурі професійної діяльності вчителя фізичної культури того чи іншого компонента вважалось критерієм сформованості рівня готовності до формування моральних якостей молодших школярів. Відтак, критеріями рівня сформованості та їх ознаками нами було обрано:

Мотиваційний критерій: наявність об'єктивного уявлення про спеціальність учителя фізичного виховання, професійну спрямованість й мотивацію діяльності, що спрямована на формування моральних якостей молодших школярів; настанови на дотримання загальнолюдських цінностей,

принципів загальнолюдської моралі; позитивного ставлення до розвитку власних моральних якостей, необхідних у майбутній професії, навчання їх культурі моральної поведінки; налаштованості майбутніх учителів фізичної культури на здобуття знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо; позитивного ставлення до оволодіння способами та прийомами професійної діяльності вчителя фізичної культури, необхідними знаннями, вміннями, навичками; настанови працювати за обраною спеціальністю, інтерес до взаємодії з учасниками педагогічного процесу.

Емоційно-вольовий критерій: уміння регулювати свій емоційний стан (відсутність емоційної напруженості, страху перед дітьми); управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, які передбачають формування моральних якостей молодших школярів під час занять фізичною культурою; наявність позитивної емоційної налаштованості перед виконанням фізичних вправ і пошук виходу із ситуацій підвищеної складності, особливо тих, що містять елементи ризику, потребують морального вибору, що сприяє формуванню моральних якостей у школярів; позитивного емоційного ставлення у відносинах з іншими людьми і самим собою; позитивної настанови на професійну діяльність, пов'язану з формуванням моральних якостей школярів, наявність інтересу, потреби займатися нею; наявність у студентів моральних почуттів, оцінок, переконань, ставлень і свідомих вчинків; позитивного усвідомлення своїх особливостей і можливостей, здібності до саморегуляції.

Комунікативно-організаційний критерій: уміння налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі професійної діяльності, спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, їхніми батьками; залучати учнів до організованої колективної діяльності й у ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки, мужності, співчуття; правильно виражати і відстоювати свою думку, сперечатися, вислуховувати думки інших; планувати й організовувати свою діяльність на уроках фізичного виховання з формування моральних якостей молодших

школярів; діагностувати рівень розвитку моральних якостей молодших школярів, організацію навчально-виховної діяльності як на уроках фізичної культури, так і в позакласних спортивно-масових заходах, що сприяє формуванню моральних якостей молодших школярів.

Когнітивний критерій: наявність знань з теорії і методики організації занять з фізичного виховання як соціальної системи; методики розвитку рухових якостей молодших школярів, способів їх діагностики та коригування; психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку; форм та засобів формування й корекції моральних якостей молодших школярів засобами рухливих ігор, змагань, організації спільної роботи колективу дітей; наявність знань про критерії і показники їхньої моральної вихованості; основних норм дозування фізичного навантаження в ході занять фізичною культурою з молодшими школярами; основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійно-моральні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню моральних якостей молодших школярів.

Контрольно-оцінний критерій: уміння правильно визначати й оцінювати досягнуті результати щодо рівня розвитку фізичних та моральних якостей дітьми, володіння студентами методами психолого-педагогічної оцінки, навичками вербального впливу на особистість молодшого школяра на уроках фізичного виховання; вміння контролювати, оцінювати і вносити корективи в педагогічний процес щодо розвитку моральних якостей школярів засобами фізичного виховання; аналізувати педагогічні ситуації, що потребують морального вибору, які спрямовані на формування моральних якостей молодших школярів; об'єктивно оцінювати перебіг процесу формування моральної свідомості та самосвідомості, свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності; наявність стійкої схильності до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій, пов'язаних з формуванням моральних якостей молодших школярів.

Для діагностики рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів нами було розроблено бальні показники ознак зазначеної готовності: 5 балів – ознака виражена яскраво; 4 бали – ознака виражена достатньо; 3 бали – ознака виражена середньо; 2 бали – ознака виражена слабо; 1 бал – ознака виражена надзвичайно слабо.

Зазначимо, що при цьому використовувався метод експертної оцінки, де експертами виступали викладачі кафедр Інституту фізичної культури та реабілітації і вчителі фізичного виховання початкової школи зі стажем роботи понад 10 років. Середній бал за сукупністю ознак визначав рівень сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Відповідно до цього нами було виявлено 4 рівні сформованості зазначеної готовності: 1 – 2,4 бали – низький рівень; 2,5 – 3,4 бали – середній рівень; 3,5 – 4,4 бали – достатній рівень; 4,5 – 5 балів – високий рівень.

Результати констатувального експерименту за визначеними критеріями дозволили дійти висновку, що сформованість готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів знаходиться переважно на низькому (45 %) і середньому (36,8 %) рівнях. Це свідчить про те, що проблемі підготовки студентів Інституту фізичної культури та реабілітації до формування моральних якостей молодших школярів під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі не приділяється достатньої уваги.

За результатами діагностичного експерименту ми дійшли висновку, що студентами загалом усвідомлюється значущість обраної педагогічної професії, вони мають певні знання і визнають необхідність вивчення спеціальних та психолого-педагогічних дисциплін, водночас, вони не вбачають необхідності формування моральних якостей молодших школярів під час занять фізкультурою. Отже, необхідна цілеспрямована, спеціально організована робота щодо формування готовності в майбутніх учителів

фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою.

Результати констатувального експерименту дозволили нам побудувати модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, яка має таку структуру: мету, компоненти, педагогічні умови, засоби їх реалізації та результат.

Впровадження в навчальний процес зазначеної моделі та перевірка ефективності підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів за визначених умов і складала сутність формувального експерименту. Педагогічні умови використовувалися комплексно на кожному занятті в експериментальній групі.

В основу формувального експерименту було покладено розроблену нами модель, що містила спецкурс «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури», який впроваджувався в межах дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання». Програма курсу розрахована на 27 годин, з них: 6 годин – лекції; 12 годин – практичні заняття; 1 година – самостійна робота студентів, 8 годин індивідуальна робота студентів.

Засобами реалізації визначених педагогічних умов ефективної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів виступили рольові та ділові ігри, дискусії, диспути, вирішення педагогічних ситуацій і моральних дилем, виконання творчих робіт, педагогічна практика студентів. Під час проведення спецкурсу майбутні учителі фізичного виховання знайомилися з особливостями виховної роботи, спрямованої на формування моральних якостей дітей молодшого шкільного віку, із засобами фізичної культури, що сприяють формуванню зазначених якостей, набували вмінь і навичок з планування, підготовки й проведення організації різноманітних рухливих ігор, спортивних змагань, спрямованих на формування моральних якостей

молодших школярів.

Під час проходження педагогічної практики студенти закріплювали й поглиблювали здобуті теоретичні знання, оволодівали навичками організації навчального процесу початкової школи, намагалися вирішувати завдання з формування моральних якостей молодших школярів в ході проведення уроків фізичної культури, а також у позанавчальній фізкультурній діяльності.

Зауважимо, що зазначеними засобами на кожному занятті спецкурсу «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури» ми реалізовували виокремлені нами педагогічні умови, які сприяли формуванню й розвитку визначених компонентів готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей молодших школярів.

На прикінцевому етапі експериментально-дослідної роботи нами було проведено контрольні зрізи в експериментальній та контрольній групах. Аналізуючи одержані результати внаслідок проведення експериментальної роботи, ми дійшли висновку що показники за всіма визначеними нами компонентами значно змінилися в експериментальній групі, де проводилася цілеспрямована робота щодо формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Щодо показників рівнів сформованості зазначених компонентів готовності студентів до формування моральних якостей учнів молодших класів у контрольних групах, в яких така робота не проводилася, то зазначимо, що вони також змінилися на краще, проте ці зміни, на відміну від показників експериментальної групи, не дуже значні.

Так, на високому рівні показник за когнітивним компонентом становив 22,4% в ЕГ і 4,5% у КГ (на констатувальному етапі – 1,6% ЕГ і 3,5% КГ), за комунікативно-організаційним компонентом – 26,4% в ЕГ та 6,5% у КГ (на констатувальному етапі – 4,8% студентів ЕГ і 5,5% КГ), за мотиваційним компонентом 23,2% в ЕГ і 6% в КГ (на констатувальному етапі – 3,2% ЕГ та 4% КГ), за емоційно-вольовим компонентом 27,2% в ЕГ та 7,5% в КГ (на

констатувальному етапі – 6,4% ЕГ і 7% КГ), за контрольно-оцінним компонентом 24,8% в ЕГ та 5,5% у КГ (на констатувальному етапі – 4% студентів ЕГ та 5% КГ).

На достатньому рівні було одержано такі результати: когнітивний компонент визначено у 50,4% в ЕГ та 18% у КГ (на констатувальному етапі – 11,2% ЕГ і 14,5% КГ), комунікативно-організаційний компонент розвинено у 55,2% студентів ЕГ і 20% КГ (на констатувальному етапі – 13,6% ЕГ і 15% КГ), за мотиваційним компонентом виявили 52% респондентів ЕГ та 18,5% КГ (на констатувальному етапі – 12,8% ЕГ та 14% КГ), за емоційно-вольовим компонентом визначено 53,6% студентів ЕГ і 19% КГ (на констатувальному етапі – 16,8% ЕГ та 16% КГ), за контрольно-оцінним компонентом одержано – 52,8% в ЕГ і 19,5% в КГ (на констатувальному етапі – 14,6% ЕГ та 15,5% КГ).

На середньому рівні результати за когнітивним компонентом становили 14,9% у студентів ЕГ та 38,5% у КГ (на констатувальному етапі – 34,4% ЕГ і 33,5% КГ), за комунікативно-організаційним компонентом – 12,7% в ЕГ і 40% у КГ (на констатувальному етапі – 38,4% студентів ЕГ і 34,5% КГ), за мотиваційним компонентом 16,8% в ЕГ та 40,5% у КГ (на констатувальному етапі – 36% респондентів ЕГ та 36,5% КГ), за емоційно-вольовим компонентом – 16,2% в ЕГ і 41,5% у КГ (на констатувальному етапі – 40% ЕГ і 35,5% КГ), за контрольно-оцінним компонентом – 11,4% в ЕГ та 39,5% у КГ (на констатувальному етапі – 35,2% ЕГ та 35% КГ).

На низькому рівні компоненти розподілилися в такий спосіб: за когнітивним компонентом результати становлять 12,3% в ЕГ та 39% у КГ (на констатувальному етапі – 52,8% ЕГ і 48,5% КГ), за комунікативно-організаційним компонентом – 5,7% в ЕГ та 48,5% у КГ (на констатувальному етапі – 43,2% студентів ЕГ і 45% КГ), за мотиваційним компонентом – 8% в ЕГ та 35% у КГ (на констатувальному етапі – 48% респондентів ЕГ та 45,5% КГ), за емоційно-вольовим компонентом – 3% в ЕГ та 32% у КГ (на констатувальному етапі – 36,8% ЕГ і 41,5% КГ), за

контрольно-оцінним компонентом – 11% в ЕГ та 35,5% у КГ (на констатувальному етапі – 46,2% студентів ЕГ та 44,5% КГ).

Підсумовуючи результати одержаних даних після проведення формувального експерименту, ми дійшли висновку, що проведення започаткованого нами спецкурсу ««Основи формування моральних якостей у молодших школярів засобами фізичної культури» та цілеспрямовані завдання щодо формування моральних якостей молодших школярів під час проходження педагогічної практики в початковій школі значно впливає на формування готовності в майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою.

ВИСНОВКИ

Аналіз філософської, психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури дозволив встановити, що питанню підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності достатньо уваги приділяли багато вчених, педагогів, психологів та ін. Натомість, проблема формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів майже не розглядалася.

Під готовністю майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів ми розуміємо інтегровану професійну якість особистості фахівця, що містить мотиви, знання, вміння, навички, настанови та морально-ціннісні орієнтації, які дозволяють продуктивно здійснювати моральне виховання дітей під час занять фізичною культурою. Зауважимо, що підготовку майбутніх учителів до формування моральних якостей молодших школярів ми розглядаємо в динаміці, а готовність – як результат цієї підготовки.

Моральна вихованість особистості, за нашим визначенням, – це наявність сукупності сформованих моральних якостей особистості, що обумовлюють її поведінку. Моральними якостями виступають усталені риси характеру особистості, що визначають її відносини з людьми, характеризують ставлення до себе й довкілля, а також є усвідомленими і внутрішньо прийнятими нею правилами поведінки в суспільному житті.

У структурі загальної готовності майбутніх учителів фізичної культури до формування моральних якостей у молодших школярів нами було виокремлено мотиваційний, емоційно-вольовий, комунікативно-організаційний, когнітивний та контрольний-оцінний компоненти

Зауважимо, що всі виокремлені нами компоненти готовності є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Неможливо провести чітку межу їх впливу на формування у студентів факультетів фізичного виховання готовності до формування моральних якостей молодших школярів, тому що

кожний з цих компонентів є важливим для вчителя, сприяє розвитку як його професійних, так і особистісних якостей. Тому, на нашу думку, процес підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів під час навчання у вищому навчальному закладі повинен відбуватися комплексно, з урахуванням зазначених компонентів готовності.

Для здійснення такого процесу необхідне впровадження відповідних педагогічних умов.

Під педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів ми розуміємо обставину, що сприяє формуванню і розвитку відповідної готовності у студентів.

На підставі теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної та спеціальної методичної літератури, ми дійшли висновку, що такими умовами під час підготовки у вищому навчальному закладі, є: забезпечення позитивної мотивації майбутніх учителів фізичного виховання до професійної діяльності, сформованість професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання, використання активних методів навчання під час підготовки майбутніх учителів фізичного виховання.

За результатами констатувального етапу дослідження було побудовано модель підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів, що передбачала реалізацію в комплексі визначених нами педагогічних умов такими засобами, як-от: опанування теоретичних знань щодо загальнолюдських моральних цінностей, культури педагогічної праці, професійно-моральної культури вчителя фізичного виховання, особливостей формування моральних якостей молодших школярів на уроках фізичної культури; проведення практичних занять з використаннями активних методів навчання (рольові та ділові ігри, дискусії, диспути, вирішення педагогічних ситуацій і моральних дилем тощо), проходження студентами педагогічної практики в початковій школі.

Реалізація моделі підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів визначила значні позитивні зміни у студентів експериментальної групи. Так, за результатами прикінцевого етапу в експериментальній групі на високому рівні показники *когнітивного компонента* збільшилися на 20,8 % (у контрольній групі лише на 1 %), на достатньому рівні показники збільшилися на 39,2 % (у контрольній групі на 3,5 %), на середньому рівні показники зменшилися на 29,4 % (у контрольній групі вони збільшилися на 5 %) і на низькому рівні показники зменшилися на 40,5 % (у контрольній групі вони зменшилися лише на 9,5 %).

Показники *комунікативно-організаційного компонента* готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів в експериментальній групі на високому рівні збільшилися на 21,6 % (у контрольній групі лише на 1 %), на достатньому рівні показники збільшилися на 41,6 % (у контрольній групі на 5 %), на середньому рівні показники зменшилися на 25,7 % (у контрольній групі вони збільшилися на 5,5 %) і на низькому рівні показники зменшилися на 37,5 % (у контрольній групі вони зменшилися на 11,5 %).

Показники *мотиваційного компонента* готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів на високому рівні збільшилися на 20 % (у контрольній групі на 2 %), на достатньому рівні показники збільшилися на 39,2 % (у контрольній групі на 4,5 %), на середньому рівні показники зменшилися на 19,2 % (у контрольній групі вони збільшилися на 4 %) і на низькому рівні показники зменшилися на 40 % (у контрольній групі вони зменшилися на 10,5 %).

Показники *емоційно-вольового компонента* готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів змінилися на краще. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 20,8 % (у контрольній групі лише на 0,5 %), на достатньому рівні показники збільшилися на 36,8 % (у контрольній групі на 3 %), на середньому рівні показники зменшилися на 23,8 % (у контрольній

групі вони збільшилися на 6 %) і на низькому рівні показники зменшилися на 33,8 % (у контрольній групі вони зменшилися на 9,5 %).

Показники *контрольно-оцінного компонента* готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів. Так, в експериментальній групі на високому рівні показники збільшилися на 20,8 % (у контрольній групі лише на 0,5 %), на достатньому рівні показники збільшилися на 38,2 % (у контрольній групі на 4 %), на середньому рівні показники зменшилися на 23,6 % (у контрольній групі вони збільшилися на 4,5 %) і на низькому рівні показники зменшилися на 35,2 % (у контрольній групі вони зменшилися на 9 %).

Аналізуючи середньоарифметичні дані за результатами прикінцевого етапу експерименту, ми дійшли висновку, що показники рівнів сформованості готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів на констатувальному і прикінцевому етапах експерименту змінилися. Так, показники на високому рівні в ЕГ збільшилися на 20,8 % (у КГ – на 1 %), на достатньому рівні в ЕГ показники збільшилися на 39 % (у КГ – на 4,0 %), на середньому рівні показники в ЕГ зменшилися на 22,4 % (у КГ вони збільшилися на 5 %) і на низькому рівні показники в ЕГ зменшилися на 37,4 % (у КГ вони зменшилися на 10 %).

Для визначення достовірності одержаних після формувального експерименту даних, нами було використано λ – критерій Колмагорова-Смирнова, що призначений для зіставлення двох розподілів одного емпіричного розподілу з іншими емпіричними розподілами. Зазначений критерій дозволяє знайти точку, в якій сума накопичених розбіжностей між двома розподілами є найбільшою, й оцінити достовірність цієї розбіжності.

Проведені розрахунки за результатами формувального експерименту засвідчили, що $\lambda_{\text{емп}} > \lambda_{\text{кр}}$, отже, одержані результати внаслідок проведеної цілеспрямованої роботи зі студентами Інституту фізичної культури та

реабілітації щодо формування моральних якостей молодших школярів є статистично значущими.

З огляду на зазначене, ми дійшли висновку, що цілеспрямована, спеціально організована робота зі студентами під час вивчення спецкурсу «Основи формування моральних якостей у молодших школярів засобами фізичної культури» та проходження педагогічної практики в початковій школі значно впливає на формування готовності в майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою.

Проведене дослідження дає можливість вирішувати питання підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів у процесі навчання у вищих педагогічних навчальних закладах. Водночас його результати не вичерпують усієї повноти їх висвітлення і не претендують на всебічне розкриття зазначеної проблеми. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні особливостей підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування й розвитку моральних якостей учнів середньої і старшої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Абрамова Г.С., Степанович В.А. Деловые игры: теория и организация. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 192 с. – (Руководство практического психолога).
3. Актуальні проблеми розвитку фізичної культури і спорту на межі ХХІ століття: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 1998. – 113с.
4. Алаторцев В.А. Готовность спортсмена к соревнованиям (опыт психологического исследования). – М., 1969. - 250 с.
5. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. – К.: Либідь, 1998. – 557 с.
6. Ананьев Б.Г. О проблеме современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
7. Андрощук Н.В., Леськів А.Д., Мехоношин С.О. Рухливі ігри та естафети у фізичному вихованні молодших школярів. – Тернопіль: “Підручники, посібники”, 1988. – 110 с.
8. Аникеева Н.П. Воспитание игрой: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1987. – 143 с.
9. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение. – М.: Мысль, 1985. – 216 с.
10. Анохин П.К. Эмоции // Большая медицинская энциклопедия : В 36 т.- Т.35. - М., 1964. – С.366-385.
11. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М.: Просвещение, 1990. – 286 с.
12. Бабаева А.Х. Гуманистическая направленность подготовки будущего учителя к воспитательной работе с младшими школьниками: Автореф. дис...канд.пед.наук. – М., 1992. – 24 с.
13. Бабанский Ю.К. Личностный фактор оптимизации обучения // Вопр.

психології. – 1984. – №1. – С.51-57.

14. Баев Н.Н., Карпушин Б.А. Особенности воспитательной работы со студентами на занятиях по физическому воспитанию – Л., 1983.
15. Башавець Н.А. Професійна діяльність учителя з розвитку фізичних якостей старшокласників: Дис...канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Одеса, 2001. – 299 с.
16. Беспалько О.В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності: Автореф. дис...канд. пед. наук / 13.00.07 – теорія і методика виховання. - К., 1998. – 33 с.
17. Белорусова В.В., Макаров А.Г. Место и направленность методов нравственного воспитания на занятиях по физическому воспитанию // Теория и практика физической культуры. – 1988. - № 12. – С. 11-14.
18. Бельський Януш. Теоретичні і методичні основи підвищення ефективності праці вчителів фізичного виховання: Автореф. дис... д-ра пед. наук. – К., 2000. – 46 с.
19. Беседин А.Н., Липатов И.И., Тимченко А.В., Шапарь В.Б. Книга практического психолога: Часть II. – Х.: РИП “Оригинал”, фирма “Фортуна-пресс”, 1996. – 424 с.
20. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 191 с.
21. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2-х кн.. – Кн.. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К. :Либідь, 2003. – 280 с.
22. Бех І.Д., Максименко С.Д. Критерії моральної вихованості школярів. – К.: Рад. школа, 1989. – 96 с.
23. Бичук О.І. Фізкультурно-оздоровча робота у школі: Навчальний посібник. – Луцьк: Настир'я, 1997. – 144 с.
24. Блюмкин В.А., Гумпицкий Г.Н., Уприна Т.В. Нравственное воспитание. – Воронеж, 1990. – 144 с.

25. Богданова І.М. Педагогічна інноватика: Навчальний посібник. – Одеса: “ТЕС”, 2000. – 148с.
26. Богданова О.С. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания / Под ред.И.А.Каирова, О.С.Богдановой. – М.: Педагогика, 1979. – 192 с.
27. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Виховання і культура. – 2001. – № 1. – С. 5-9.
28. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М., 1982. – 200 с.
29. Бодина Е.А., Ащеулова К.В. Педагогические ситуации: Пособие для преподавателей педвузов и классных руководителей средних школ. – М.: Школьная пресса, 2002. – 96 с.
30. Болотіна В.Ю. Моральне виховання старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури в загальноосвітній школі: Автореф. дис... канд. пед. наук / 13.00.07 – теорія і методика виховання. – К., 2001. – 17 с.
31. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. – СПб.: Изд-во “Питер”, 2000. – 304с.
32. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод.зб. / За заг.ред.О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 21-24.
33. Боршов В.В. Формування готовності вчителя до дослідницької педагогічної діяльності в умовах поетапної підготовки студентів педагогічного вузу: Автореф. дис... канд. пед. наук /13.00.02. – теорія і методика професійної освіти. – К., 1997. – 22 с.
34. Буткевич В.В. Формирование нравственных идеалов студентов. – Минск, 1987. – 66 с.
35. Былеева Л.В., Коротков И.М. Подвижные игры. - М., 1982. – 224 с.
36. Васянович Г.П. Морально–правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Автореф. дис... д-ра пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – К., 1997. – 55 с.

37. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. – Лондон: Вид-во спілки укр. молоді, 1952. – 256 с.
38. Ведмеденко Б. Моральні переконання як основа закріплення в учнівській молоді інтересу до занять фізкультурою в позанавчальний час // Фізичне виховання в школі. – 2002. – № 4 – С. 44-51.
39. Вербицкий А.А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение. – М., 1999 – С.18.
40. Витковская Н.С., Джола Д.Н., Щерба А.Б. Формирование культуры поведения младших школьников. – К.: Рад. школа, 1988. – С.134, 144.
41. Вишнякова Н.Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования: Монография: В 2-х т. – Т.2. "Прикладная креативная акмеология", издание 2-е, дополненное и переработанное. – Мн.: ООО "Дэбор", 1999. – 300 с.
42. Вільчковський Є.С., Козленко М.П., Цвек С.Ф. Система фізичного виховання молодших школярів. – К.: ІЗМН, 1998. – 232с.
43. Воробйов М.І., Круцевич Т.Ю. Практика в системі фізкультурної освіти. – К.: Олімпійська література, 2006. – 191 с.
44. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991.– 479с.
45. Гаврилова К.В. Воспитание человечности: Кн. для учителя. – Минск.: Нар.освита, 1985. – 183 с.
46. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-професійна програма підготовки “Бакалавр”; напряму підготовки 0102 – Фізичне виховання і спорт; за спеціальністю 010200 – Фізичне виховання. – К.: МОН України, 2003.
47. Ганюшкин А.Д. Психологические аспекты подготовки спортсменов. - Смоленск, 1980. - 113 с.
48. Гарабуга Г.Д. Теория и методика физического воспитания. – М.: “Физкультура и спорт”, 1974. – 320с.
49. Генев Ф. Психологические особенности мобилизационной готовности

- спортсмена. – М.: Физкультура и спорт, 1971. – 245 с.
50. Гобронинзе А.А. Подготовка будущего учителя к нравственному воспитанию школьников в системе высшего педагогического образования: Автореф. дис.... док. пед. наук.– Тбилиси, 1986. – 46 с.
51. Гогунев Е.Н., Мартьянов Б.И. Психология физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 2000. – 288с.
52. Гольфан Е.М., Шмаков С.А. От игры к самовоспитанию. – М.: Педагогика, 1971. – 102с.
53. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе. – М.: Просвещение, 1965. – 260 с.
54. Гончаренко С.У. Соціально-педагогічні проблеми розбудови української школи // Рідна школа. – 1993. – № 4. – С.31-34.
55. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
56. Государственная национальная программа “Образование” (“Украина XXI столетия”): Утв. постановлением Кабинета Министров Украины от 03.11.1993 № 896. – К., 1994. – 62 с.
57. Григоренко Л.В. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы: Автореф.дисс...канд.пед.наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – Х.: ХГПУ, 1991. – 18 с.
58. Грязнов І.О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: Монографія. – Хмельницький: Вид-во Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького, 2004. – 370 с.
59. Гусейнова Л.В. Формування готовності майбутніх учителів музики до інструментально-виконавської діяльності: Автореф. дис...канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – К., 2005. – 20 с.
60. Гущина Т.Ю. Статусно-рольові позиції студентів як стратегії соціалізації // «К.Д.Ушинський і сучасність: пріоритетні напрямки розвитку

професійної освіти» / Матер. міжн. науково-практ. конф.: Зб. наук. праць. – Одеса, 2004. – Т. 2. – С. 41-44.

61. Даниленко М.В., Даниленко А.І. Педагогічні задачі: Навч. посібник.-К.: Вища школа, 1991.– 197с.
62. Деловые игры в учебном процессе. — Мн.: Высш. шк., 1995.— 155с.
63. Деминский А.Ц. Основы теории и методики физического воспитания. — Донецк: АО Донеччина, 1995. — 520 с.
64. Демчишин А.А., Мухин В.Н., Мозола Р.С. Спортивные и подвижные игры в физическом воспитании детей и подростков. — К.: Здоровье, 1989. — 168 с.
65. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту в Україні. — К., 1996. — 26с.
66. Деркач А.А., Исаев А.А. Педагогика и психология деятельности организатора детского спорта. — М.: Просвещение, 1985. — 335с.
67. Дробницкий О.Г. Понятие морали. — М.: Наука, 1974. — 388с.
68. Друзь Ю. Позитивна мотивація як умова успішної навчально-ігрової діяльності студентів // Рідна школа. — 2000. — № 7. — С.56-57.
69. Дурай-Новакова К.М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: Дис...д-ра пед. наук / 13.00.01 — М., 1983. — 356с.
70. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. — Мн.: Изд-во БГУ, 1976. — 176 с.
71. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы. — Минск, 1981. — 383с.
72. Євтух М.Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі. — Рівне, 2002. — Вип. 3. — С.170-174.
73. Ємець О. Вчимося професійного мислення // Фізичне виховання. — 2000. — № 4. — С. 20-23.
74. Ємець О. Педагогічні ситуації в підготовці вчителя фізкультури //

- Фізичне виховання в школі. – 1998. – № 4. – С.10-12.
75. Ємець О. Формування творчої особистості вчителя фізичної культури// Фізичне виховання в школі. – 2000. – №1. – С.24-26.
76. Журавков М.Г. Социализм и мораль. – М.: Политиздат, 1974. – 220 с.
77. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
78. Закон України “Про фізичну культуру і спорт” // Спортивна газета. – 1994. – № 8. – С. 8.
79. Зосимовский А.В. Критерии нравственной воспитанности // Педагогика. – 1992. – № 11. – С. 22-26.
80. Зязюн І.А. Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. – К., 1994. – 384 с.
81. Иванов Р.И. Источники и условия развития умственной активности и самостоятельности школьников в процессе выполнения учебно-логических заданий // Науч. труды: Развитие познавательной активности и самостоятельности учащихся. – Т. 212. – Вып. 6. – Куйбышев: Куйбыш. пед. ин-т, 1978. – С. 3-21.
82. Іванченко Є.А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах: Дис...канд. пед. наук / 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти. – Одеса, 2005. – 262 с.
83. Ігнатенко С.О. Моральні якості як складова частина моральної вихованості молодших школярів // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб.наук.пр. – Одеса, 2002. – Вип. 6-7. – С. 88-91.
84. Ігнатенко С.О. Діагностика сформованості рівня готовності майбутніх учителів фізичного виховання до використання національних ігор // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб.наук.пр. – Одеса, 2002. – Вип. 6-7. – С. 91-94.
85. Ігнатенко С.О. Імітаційно-ігрове навчання як умова підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних

- якостей молодших школярів // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб.наук.пр. – Одеса, 2003. – Вип. 7-8. – С. 37-44.
86. Ігнатенко С.О. Виховання дисциплінованості і колективізму молодших школярів на уроках фізичної культури // Наша школа. – 2003. – № 6. – С. 45-49.
87. Ігнатенко С.О. Виховні можливості рухливих ігор // Наша школа. – 2004. – № 1. – С. 63-65.
88. Ігнатенко С.О. Професійно-педагогічна підготовка студентів по курсу рухливих ігор з методикою навчання // Новое в науке и практике. – 2005. – № 2. – С. 45.
89. Ігнатенко С.О. Сутність і структура готовності майбутнього вчителя фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб.наук.пр. – Одеса, 2006. – Вип. 11-12. – С. 163-168.
90. Ігнатенко С.О. Формування професійно-моральної культури майбутніх учителів фізичного виховання як педагогічна умова їхньої підготовки до формування моральних якостей молодших школярів // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб.наук.пр. – Одеса, 2006. – Вип. 11-12. – С. 174-179.
91. Казанина М.Г. Изучение нравственной воспитанности школьников // Вопросы психологии. – 1979. – № 4. – С. 151-154.
92. Карпова Э.Э. Качество профессиональной деятельности учителя: Теория и практика. – Одесса: ОГПИ, 1993. – 123с.
93. Качинська Л.Л. Педагогічне управління сучасним виховним процесом. На допомогу керівникам загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Навчально-методичний посібник. – Рівне: РОУППО, 2002. – 156 с.
94. Кіліченко О.І. Підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку: Дис... канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – Івано-Франківськ, 1997. – 222 с.
95. Киселев В.П. Нравственное самовоспитание. – М.: Знание, 1997. – 64 с.

96. Кичук Н.В. От творчества учителя к творчеству ученика. – Измаил, 1992. – 97с.
97. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание, 1989. – 87 с.
98. Кобзар Б. Діагностичні основи підготовки педагогів до вивчення виховної роботи // Освіта і управління. – 1999. – № 2. – Т.3. – С.87-96.
99. Ковальчук І.І. Визначення рівня фізичного стану дітей старшого дошкільного віку засобами рухливих ігор // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 12. – Одеса, 2001. – С.72-81.
100. Когут С.Я. Системи професійної підготовки соціального педагога у вищих навчальних закладах освіти України і Польщі (порівняльний аналіз: Автореф. дис... канд. пед. наук / 13.00.01. теорія педагогіки та історія педагогіки – Івано-Франківськ, 2005. – 21 с.
101. Козак М.В. Формування в майбутніх учителів готовності до розуміння і врахування особливостей емоційних етапів молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук . – К., 1996. – 25с.
102. Коллектив и личность. - Академия наук ССР. Институт психологии. – М.: Издательство “Наука”, 1975.— 263 с.
103. Коломинский Я.Л. Формирование у будущих учителей социально-психологической готовности к педагогической деятельности // Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки учителей. – Полтава, 1985. – С. 42-44.
104. Комплексна програма з фізичної культури для учнів загальноосвітніх шкіл південного регіону України / Уклад.: Сергієнко Л.П., Фальков О.П.,
105. Кон И.С. Психология ранней юности. Книга для учителя. – М., 1989. – С.103-105.
106. Кон И.С. Этнография детства: Историографический очерк // Этнография детства. – М.: Наука, 1983. – С. 9 – 50.
107. Кондратюк О.П. Моральне виховання учнів. – К., 1971. – 64 с.

108. Кондрашова Л.В. Методика підготовки майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями. – М.: Прометей, 1990 – 158 с.
109. Кондрашова Л.В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. – К.: Вища школа, 1987. – 55 с.
110. Кондрашова Л.В. Теоретические основы воспитания нравственно-психологической готовности студентов педагогических институтов к профессиональной деятельности: Автореф. дис... д-ра пед. наук /13.00.01 – теорія педагогіки та історія педагогіки – М., 1989. – 36 с.
111. Концепція національної школи України. – К.: Освіта, 1991. – 29 с.
112. Концепція фізичного виховання в системі освіти України // Фізичне виховання в школі. – 1998. – № 2. – С.2-7.
113. Корнієнко С.М. Педагогічні основи фізичного виховання молодших школярів у системі “родина – школа”: Автореф. дис... канд. пед. наук / теорія педагогіки та історія педагогіки – Тернопіль, 2001. – 19с.
114. Коробейников Н.К., Михеев А.А., Николенко И.Г. Физическое воспитание: Учебное пособие для средних специальных учебных заведений. – М.: Высшая школа, 1984. – 336 с.
115. Коробко С.Л. Заняття з морального орієнтування молодших школярів / С.Л.Коробко, О.Ф.Бикова. – К.: Техніка, 2003. – 96 с.
116. Короп Ю. Система фізичного виховання учнів початкової школи // Фізичне виховання в школі. – 1997. – № 2. - С. 18 – 23.
117. Корчагин Е.А. Для чего нужны личностно-ориентированные технологии обучения // Специалист. – 1998. - № 3. – С. 26-28.
118. Костина Н.И. Профессионально-педагогическая подготовка преподавателя высшей школы США: Автореф. дис...канд. пед.наук: 13.00.08. – Белгород: БГУ, 2000. – 23 с.
119. Крутецкий В.А. Психология: Ученик для педучилищ. – М.: Просвещение, 1980. – 352 с.
120. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах. – Мн.: Харвест, 1999. – 384 с.

121. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения. – М., 1990. – С.82.
122. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя. – Гомель: ГГУ, 1976. – 57 с.
123. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.
124. Курлянд З.Н. Педагогические способности и профессиональная устойчивость. – Одесса, 1992. – 122 с.
125. Куц А.С. Нові технології та моделювання підготовки вчителів фізичної культури // Зб. наук. праць з галузі фіз.культ. та спорту “Молода спортивна наука України”. – Вип.6. – Том 2. – Львів: “Панорама”, 2002. – С.538-546.
126. Кучерявий О.Г. Самовиховання як шлях морального розвитку і духовної безпеки особистості майбутнього педагога // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб.наук.пр. – Луганськ, 2004. – Вип. 3. – с. 165-173.
127. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. – М.: Просвещение, 1964. – 221 с.
128. Левицька О.І. Моральний розвиток особи. – К.: Політвидав України. 1990. – 174с.
129. Левків В.І. Використання засобів української народної фізичної культури у фізичному вихованні дітей молодшого віку: Автореф. дис... канд. пед. наук / Волинський Державний Університет ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998.– 16 с.
130. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание личности. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1983. – 320с.
131. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. – М., 1971. – 200 с.
132. Лесгафт П.Ф. Психология нравственного и физического воспитания. – Воронеж, 1998. – 410с.

133. Линенко А.Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї: Монографія – К.: ОКФА, 1995. – 80с.
134. Линенко А.Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: Дис... д-ра пед. наук /13.00.04 – теорія і методика професійної освіти – К., 1996. – 371 с.
135. Лихачёв Б.Т. Педагогика: Курс лекций. – Изд. 4, перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2000. – 523 с.
136. Лишин О.В. Педагогическая психология воспитания. – К., 1998. - 246 с.
137. Лігоцький А.О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем. – К., 1997 – 207 с.
138. Ломов Б.Ф. Воспитание, обучение и психическое развитие. – М.: Наука, 1983. – 240 с.
139. Люблинская А.А. Очерки психологии развития ребенка. – М., 1959. – 546с.
140. Макаренко А.С. Воля, мужество, целенаправленность. – Т.5. – М., 1958. – 557 с.
141. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса // Соч.: в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1968. – Т.5. - С. 9 – 101.
142. Маркова А.К. Психология труда учителя. – М., 1993. – 265 с.
143. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника. – М.: Педагогика, 1985. – 104 с.
144. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с.
145. Массовая физическая культура в вузе: Учеб. пособие / И.Г. Бердников, А.В. Мачлеваний, В.Н. Максимова и др. / Под ред. В.А. Маслякова, В.С.Матяжова. – М.: Высш. шк., 1991. – 240 с.
146. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры: Учебник для ин-тов физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1991. – 543 с.
147. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. – К.: Стилос, 1999. – 154 с.

148. Мацулевич В.Л. Морально-етичне виховання молодших школярів. – К.: Рад. школа, 1988. – 144с.
149. Мацулевич В.Л. Програма і методичні рекомендації по вихованню культури поведінки, навичок свідомої дисципліни, морально–етичних норм в учнів. – К.: Рад. школа, 1986. – 56 с.
150. Мерлян А.В. Современная деятельность школы и семьи по совершенствованию физического воспитания учащихся 1-4 классов: Дис... канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. - Одесса, 1994. – 181с.
151. Методика діагностики і формування професійної усталеності майбутніх учителів. – Одеса, 1993. – 242 с.
152. Методики психодіагностики в спортe: Учеб.посobie для студентов пед.ин-от по спец.03.03 «Физическая культура» / В.Л.Марищук, Ю.М.Блудов, В.А.Плахтиенко, Л.К.Серова. – 2-е изд., доп. И испр. – М.: Просвещение, 1990. – 256 с.
153. Методологические проблемы социальной психологии: Сб. ст. / Отв. ред. Е.В. Шорохова. – М.: Наука, 1975. – 295 с.
154. Минаев В.Н., Шиян Б.М. Основы методики физического воспитания школьников. – М.: Просвещение, 1989. – 222 с.
155. Митина Л.М., Асмаковец Е.С. Эмоциональная гибкость учителя: психологическое содержание, диагностика, коррекция. – М.: Моск. психолого-социальный ин-т: Флінта, 2001. – 192 с.
156. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 3-є видання, доповнене. – К., 2001. – 608 с.
157. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности. – М.: Машиностр., 1979. – 134 с.
158. Моляко В.А. Некоторые проблемы психологии творчества и подготовки творческих специалистов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. пр. / За редакцією

- Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О.Г. РОМАНОВСЬКОГО: У 2 ч. – Харків: НТУ “ХП”, 2002. – Ч.1. – С. 95-98.
159. Мороз О.Г., Сластьонін В.О., Філіпченко Н.І. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація. – К., 1997. – 168с.
160. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников: Автореф. дисс... д-ра пед.наук. – Л., 1981. – 80с.
161. Мусієнко-Репська В.І. Моральний досвід як фактор оцінних умінь // Збірник наукових праць Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 1998. – Вип.. 2-3. – С. 46-49.
162. Надирашвили Ш.А. Понятие установок в общей и социальной психологии. – Тбилиси: Мецниереба, 1974. – 170 с.
163. Надьонов І. Проблеми становлення гуманістичної моралі учнівської молоді // Освіта і управління. – 1998. – Т.2. - № 3 – С.31-36.
164. Наумчук В.І. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичної культури в процесі самостійної роботи зі спортивних ігор: Автореф. дис... канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Тернопіль, 2002. – 19с.
165. Національна Доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001. – 24с.
166. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту / Указ Президента України № 1148/2004.– К., 2004.
167. Національна система виховання (концепція) / Упорядник В.В. Лазаревський. – К.: Либідь. – 1991. – 28 с.
168. Никандров Н.Д. Подготовка будущего учителя к педагогическому творчеству. // Советская педагогика. – 1987. – № 6. – С. 105-108.
169. Новикова Л.И. Ролевая игра как метод преодоления барьеров коммуникации: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1985. – 17 с.
170. Нравственная культура личности / Отв.ред. И.Ф.Надольный. – К.: Вища школа, 1986. – 191 с.

171. Нравственное воспитание: поиски новых подходов. – М.: Знание, 1989. – 64 с.
172. Нравственное развитие младших школьников в процессе воспитания/ Под ред.И.А.Каирова, О.С.Богдановой. – М.: Педагогика, 1979. –192 с.
173. Овчарова В.В. Практическая психология в начальной школе. – М, 1998. – 135 с.
174. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1984. – 816 с.
175. Омельченко М. Формування в учнів загальнолюдських цінностей // Рідна школа. – 1999. – № 10. – С.15-18.
176. Онищенко Г.І., Л.І.Пилипенко, С.М.Хоружий. Особливості морального розвитку учнів // Початкова школа. – 1984. - № 2. – С. 16-19.
177. Онищук Л.А. Психолого-педагогічні умови підвищення професійної активності вчителя початкової школи: Автореф. дис... канд. пед. наук | 13/00/04 – теорія і методика професійної освіти. – К., 1998. – 17с.
178. Орієнтований зміст виховання в національній школі. – К., 1996. – С.12.
179. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук та ін; За заг. ред. В.Г.Кузя. – К.: Інформ.– вид. центр “Київ”, 1993. – 152 с.
180. Основы психологии. Практикум / Ред.-сост. Л.Д.Столяренко. – Ростов н/Д.: "Феникс", 1999. – 576 с.
181. Павлик О.Б. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх перекладачів до використання офіційно-ділового мовлення: Дис... канд.пед.наук /13.00.04. – теорія і методика професійної освіти. – Хмельницький, 2004. – 202 с.
182. Падалка О.С. Педагогічні технології: Навч. посіб. – К.: Енциклопедія, 1995. – 252 с.
183. Пантилеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. – М.: Изд. – во Моск. ун.-та, 1991. – 110 с.
184. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / С.А.Смирнов, И.Б.Котова,

- Е.Н.Шиянов, Т.И.Бабаева и др.; Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 512 с.
185. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / С.А.Смирнов, И.Б.Котова, Е.Н.Шиянов, Т.И.Бабаева и др.; Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 512 с.
186. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А. Слостенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н.Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
187. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. /З.Н.Курлянд, Р.І.Хмельюк, А.В.Семенова та ін.; За заг.ред.З.Н.Курлянд. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
188. Петруняк В.Н., Таран Л.Н. Младший школьник. – М., 1981. – 96с.
189. Петунин О.В. Формирование профессионального мастерства учителя физкультуры: Учебн. пособие для студентов пед. ин-ов по спец. № 2114 «Физ. Воспитание». – М.: Просвещение, 1980. – 112 с.
190. Пехота О.М. Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – К.: Ін-т психології та пед. проф. освіти АПН України, 1997. – 430 с.
191. Пискунов А.И. Профессионально-педагогическая подготовка будущего учителя // Сов. педагогика. – 1985. – № 12. – С. 42-47.
192. Підласий І.П. Практична педагогіка або 3 технології. – К.: Вид-во "Слово", 2004. – 614 с.
193. Платонов В.Н., Петровский В.В., Булатова М.М., Матвеев С.Ф. Основные понятия (категории) теории физической культуры и теории спорта: Метод. реком. – К.: КГИФК, 1989. – 22 с.
194. Платонов К.К. О системе психологии. – М., 1992. – 230 с.

195. Платонов О.Л. Проблема самовиховання моральної свідомості студента // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб.наук.пр.* – Луганськ, 2004. – Вип. 1. – С.206-209.
196. Полякова А.В. Усвоение знаний и развития младших школьников / Под ред. Л.В. Занкова. – М.: Педагогика, 1978. – 144с.
197. Попова Л.М. Психология самостоятельной творческой деятельности студентов. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1990. – 237с.
198. Поташник М.М. Педагогические ситуации. – М.: Педагогика, 1983. – 144 с.
199. Приступа Є.Н., Пилат В.С. Традиції української національної фізичної культури. – Ч. 1. – Львів: Троян, 1991. – 104 с.
200. Про цільову комплексну програму “Фізичне виховання – здоров’я нації”. Рішення колегії Мін-ва освіти України // *Фізичне виховання в школі.* – 1999. – № 7. – С. 3–14.
201. Програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів (1-11 класи) // *Фізичне виховання в школі.* – 1999. – № 1. – С. 2–14.
202. Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: В 2 т. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 1999. – Т.2. – 248 с.
203. Пуни А.Ц. Вопросы психологической подготовки к соревнованиям в спорте. – Л., 1972. - 89 с.
204. Развитие нравственных убеждений школьников / Под ред. М.И.Боршиевского. – К.: Рад. шк., 1986. – 181с.
205. Ребер А. Большой толковый психологический словарь. – М., 2000. – Т.1. – 591с., Т.2. – 559 с.
206. Решетников Н.В., Кислицын Ю.Л. Физическая культура. – М.: Академия, 2001.– 152 с.
207. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1989. – Т.1. – 485 с., Т. 2. – 322 с.
208. Рувинский Л.И. Самовоспитание личности. – М.: Мысль, 1984. – 144с.

209. Рувинский Л.И., Хохлов С.И. Как воспитать волю и характер. – М.: Просвещение, 1988. – 160с.
210. Савченко А.Я. Формирование познавательной самостоятельности младших школьников: Автореф. дис... д-ра пед. наук / 13.00.01 – теорія педагогіки та історія педагогіки. – К., 1984. – 48с.
211. Савченко О.Я. Ознаки особистісно-орієнтованої підготовки майбутнього вчителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол.: Н.В.Гузій (відп. ред.) та ін. – К., УДПУ, 1997. – С.4.
212. Садова В.В. Формування комунікативної культури вчителів початкових класів у процесі методичної роботи: Автореф. дис... канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Х., 2000. – 18 с.
213. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256с.
214. Селиванов В.И. Воспитание воли школьника. – М.: Гос. изд.-во Министерства просвещения РСФСР, 1954. – 208с.
215. Семенова А.В. Організація та управління творчою діяльністю старшокласників на уроках природничо-математичного циклу: Навчальний посібник для студентів педагогічних закладів освіти та вчителів природничо-математичного циклу загальноосвітніх шкіл. – Одеса: “Друк”, 2001. – 207с.
216. Семенова А.В. Професійна діяльність учителя з розвитку творчих здібностей старшокласників на уроках природничо-математичного циклу: Дис. канд. пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. - Одеса, 2001. - 288 с.
217. Семиченко В.А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К.: ВІПОЛ, 2000. – С. 176–203.
218. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: ООО «Речь», 2000. – 350 с.
219. Сидоренко Е.В. Мотивационный тренинг. – СПб.: Речь, 2005. – 240 с.

220. Слостенин В.А., Мищенко А.И. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. // Сов. педагогика. – 1991. – № 10. – С.79-84.
221. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю.Головин. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.
222. Советский энциклопедический словарь / Под ред. Прохорова А.И. – М., 1987. – 1600с.
223. Современный словарь по педагогике / Сост. Е.С.Рацапевич. – Мн.: «Современное слово», 2001. – 928 с.
224. Соколов В.М. Соціологія нравственного развития личности. – М.: Политиздат, 1986. – 240 с.
225. Спортивные и подвижные игры / Под ред. Ю.И. Портных. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 344 с.
226. Старшинов В.И. Система нравственного воспитания студентов в процессе занятий физической культурой и спортом // Теория и практика физической культуры. – 1988. – № 8. – С. 11-14.
227. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти»: Дис...канд..пед.наук. – Одеса, 2003. – 291 с.
228. Сулейманов И.И. Основные понятия теории физической культуры: их сущность и соотношение // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 3. – С. 12 – 17.
229. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105-111.
230. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – Т 3. – К.: Радянська школа, 1977.- 670с.
231. Сухомлинський В.О.Сто порад учителю. – Т.2. – К. “Радянська школа”, 1976. – 670 с.

232. Таланова Ж.П. Об активизации учебно-профессиональной деятельности студентов в процессе изучения иностранного языка // Матер. міжн. науково-практ. конф. «К.Д.Ушинський і сучасність: пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти» / Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2004. – Т.1. – С. 50-52.
233. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 175 с.
234. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. – М., 1975. – 343 с.
235. Теория и методика физического воспитания. Учебник для ин-тов физ. культуры. – Т. 1 / Под общ. ред. Л.П. Матвеева и А.Д. Новикова. – 2-е изд., испр. и доп. – В 2-х т. – М.: Физкультура и спорт, 1976. – 304 с.
236. Теорія та методика фізичного виховання. – Том 1: Загальні основи теорії та методики фізичного виховання / За ред.. Т.Ю.Круцевич. – К.: Книга, 2003. – 418с.
237. Тернопільська В.І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності): Навчальний посібник / За заг.ред. проф.. М.В.Лемківського. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
238. Тимощук І.В. Педагогічні умови виховання у студентів медичного технікуму гуманістичних цінностей: Дис...канд. пед. наук / 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Вінниця, 2004. - 232 с.
239. Ткаченко В. Національні традиції у фізичному вихованні молодших школярів // Початкова школа. – 2000. – №4. – С.47.
240. Ткаченко М.В. Педагогічні умови формування професійно важливих якостей майбутніх вчителів // Матер. міжн. науково-практ. конф. «К.Д.Ушинський і сучасність: пріоритетні напрямки розвитку професійної освіти» / Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2004. – Т.1. – С. 84-87.

241. Традиції фізичної культури в Україні: Збірник наукових статей / За заг. ред. С.В. Кириленко, В.А. Старкова, А.В. Цюся. – К.: ІЗМН, 1997. – 248 с.
242. Троцько Г.В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: Автореф. дис... д-ра пед. наук / 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – К., 1996. – 54с.
243. Тюленьков С.Ю. Технология преподавания физической культуры в вузах // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 5. – С. 50-56.
244. Удовиця О.Ф. Педагогічні основи впровадження активних методів навчання // Наука і освіта. – 2004. – № 2. – С.145-148.
245. Узнадзе Д.Н. Психологические исследования . – М.: Наука, 1976. – 451с.
246. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. – Тбилиси: Изд-во Акад. наук Груз. ССР, 1961. – 210 с.
247. Улятовская Е.А. Подготовка будущих учителей по активизации самостоятельной познавательной деятельности младших школьников: Дис. канд. пед. наук. – Измаил, 1998. - 231 с.
248. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения // Вопросы обучения. Т.2. – М.: Педагогика, 1974. – 734с.
249. Учитель! Владей собой! Формирование психологической устойчивости профессиональной деятельности учителя как одной из характеристик человеческого фактора: Методические рекомендации / Р.И. Хмелюк, А.А.Востриков, Г.А.Нагорная, З.Н.Курлянд. – Одесса: Одесский гос. пед. ин-т им. К.Д.Ушинского, 1986. – 74 с.
250. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 6-е изд., перераб. И доп.. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.
251. Фіцула М.М. Педагогіка. Посібник. – К.: Видав. центр “ Академія”, 2000. – 542с.
252. Фридман Л.М., Кулагина И.О. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 288с.

253. Хангин В.С. Метод соревнования в воспитательной работе со школьниками // Советская педагогика. – 1975. – №9. – С.41-48.
254. Харабуга Г.Д. Теория и методика физического воспитания. – М.: Физкультура и спорт, 1974. – 310 с.
255. Харламов И.Ф. Нравственное воспитание школьников. – М.: Просвещение, 1983. – 160 с.
256. Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1999. – 519 с.
257. Хмелюк Р.И. Формування професійно-моральної культури майбутніх фахівців /Виховна робота зі студентською молоддю. – Одеса: Фенікс, 2006. – С.173-180.
258. Цокур О.С. Категория педагогического сознания в теории и практике профессиональной подготовки учителя. Монография. – Одесса: Логос, 1996. – 300с.
259. Цьось А.В. Національні традиції фізичного виховання // Рідна школа. – 1999. – №10. – С. 23–24.
260. Чебыкин А.Я. Эмоциональная регуляция учебной деятельности. – М., 1988. – 254 с.
261. Черникова О.А. Активная саморегуляция эмоциональных состояний спортсмена. – М., 1971. – 47 с.
262. Шаин Е.Г. Адаптация студентов младших курсов вуза. – М., 1975. – 187с.
263. Шилова М.И. Изучение воспитанности школьников. – М.: Просвещение, 1982. – 104 с.
264. Широкова Е.Ф. Педагогическая технология – важный компонент профессиональной подготовки современного учителя. – М.: Педагог, 1998. – 84 с.
265. Шиян Б. Стосунки між учителем і учнями в процесі фізичного виховання //Фізичне виховання в школі. – 2000. – № 2. – С.45-47.

266. Шиян Б.М. Методика фізичного виховання школярів (практикум). – Львів: Світ, 1993. – 184 с.
267. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – Ч. 2. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2002. – 248 с.
268. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. – Ч.1. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2002. – 272 с.
269. Шиян Б.М. Що потрібно для формування національної системи фізичного виховання школярів // Фізичне виховання в школі. – 1997. – №2. – С. 3–5.
270. Штельмах Г.Б. Про моральну-психологічну готовність // Рідна школа. – 1991. – № 11 – С. 35-38.
271. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования. – Л.: Просвещение, 1967. – 288 с.
272. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М., 1979. – С.36.
273. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии. – М., 2001. – 225 с.
274. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М., 1999. – 358 с.
275. Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология, программа, методы. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1987. – 248 с.
276. Якобсон Н.М. Психология чувств и мотивация. – М., 1998. – 158 с.
277. Якуба О.О. Соціологія / Навчальний посібник. – Харків: Константа, 1996.
278. Якунин В.А. Педагогическая психология: Учеб.пособие / Европ.ин-т экспертов. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А.: Изд-во «Полиус», 1998. – 639 с.
279. Ялович В.Т. Формування педагогічних здібностей у майбутніх учителів фізичної культури. Автореф. дис... канд. пед. наук. – Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.

280. Яновська Л.Г. Формування професійної усталеності майбутніх учителів історії у процесі навчання у вищих педагогічних закладах: Дис...канд..пед.наук /13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Одеса, 2004. – 160 с.
281. Bandura A., Walters R. H. Social Learning and Personality Development. N. –Y., 1964. – p.38.
282. Barkley K. L. Development of the Moral Judgment of College Students "Character and Personality".– 1942. – №3. – p.12.
283. Karryby G. Child Rearing and the Development of Moral Structure. Stockholm, 1971. – p.51.
284. Lerner E. Observations sur Le Raisonnement Moral de L, Enfant. Geneve, Palais Wilson, 1938. – p.15.
285. Piaget J. Les relations entre L,Affectivite et L,Intelligence dans Le Development Mental de L,Enfant. Paris, 1954. – p. 73.
286. Piaget J. Le Judgment Moral chez L,Enfant. Paris, Press univers. de France, 1957. – p. 47.

ДОДАТКИ

ПЕРЕЛІК ДОДАТКІВ

А – Глосарій.

Б – Анкети.

В – Тести для визначення компонентів готовності майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів

В-1 – Картка оцінки рівня володіння знаннями та вміннями щодо формування моральних якостей у майбутніх учителів фізичного виховання.

В-2 – Методика визначення комунікативних й організаторських здібностей.

В-3 – Оцінка мотивації ставлення вчителів фізичного виховання до професійної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів.

В-4 – Оцінка наявності вольових якостей.

В-5 – Визначення рівня самооцінки.

Д – Програма спецкурсу «Основи формування моральних якостей молодших школярів засобами фізичної культури».

Ж – Педагогічні ситуації.

З – Моральні дилеми.

К – Групування рухливих ігор за розвитком моральних якостей молодших школярів.

Л – Розрахунок λ -критерію за результатами експерименту

Додаток А.**ГЛОСАРІЙ**

Воля – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулювальна функція мозку, що полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. Воля виконує дві взаємопов'язані функції – спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у стриманні зовнішніх рухів та дій. Воля виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості – найважливіша й необхідна умова виховання волі і основний шлях її виховання (за С.Гончаренком).

Готовність майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів – це інтегрована професійна якість особистості фахівця, що містить мотиви, знання, вміння, навички, настанови та морально-ціннісні орієнтації, які дозволяють продуктивно здійснювати моральне виховання дітей під час занять фізичною культурою.

Громадська думка – це особливий стан реальної свідомості мас, який виражає домінуюче ставлення, позицію з актуальних суспільно значущих питань (за О.Якубою).

Дисциплінованість – важлива моральна якість, яка характеризується відповідальним ставленням до справи, розвиненим почуттям обов'язку, високими вимогами до поведінки – своєї власної та інших людей (Педагогічний словник).

Діяльність – це активність людини, яка спрямована на досягнення поставленої мети, пов'язаної із задоволенням її потреб та інтересів, вимогами суспільства (за В.Крутецьким).

Колективізм — це якість особистості, яка виражає рівень соціального розвитку людини, що виявляється в особистій відповідальності за громадський прогрес, колектив, у постійних діях на благо суспільства (Є.Кузьмін, А.Петровський, К.Платонов, Л.Уманський, Є.Шорохов та ін.).

Компонент емоційно-вольовий у структурі підготовки вчителя фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів визначає активність, позитивне або негативне ставлення до діяльності, продуктивність діяльності. Цей компонент спрямований на: розвиток уміння регулювати свій емоційний стан (відсутність емоційної напруженості, страху перед дітьми); уміння управляти собою під час виконання своїх професійних обов'язків, як передбачають формування моральних якостей молодших школярів у ході занять фізичною культурою; створення позитивної емоційної налаштованості перед виконанням фізичних вправ і пошук виходу із ситуацій підвищеної складності, особливо тих, що містять елементи ризику, потребують морального вибору, що сприяє формуванню моральних якостей у школярів; виховання почуттів у вигляді позитивного емоційного ставлення у відносинах з іншими людьми і самим собою; формування позитивної настанови на професійну діяльність, пов'язану з формуванням моральних якостей школярів, наявність інтересу потреби займатися нею; формування у студентів моральних почуттів, оцінок, переконань, ставлень і свідомих вчинків; знання своїх особливостей і можливостей, здібності до саморегуляції, самоконтролю.

Компонент когнітивний у структурі підготовки вчителя фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів включає необхідні майбутньому вчителю знання для здійснення адекватної навчально-виховної роботи з учнями молодших класів, спрямованої на формування їхніх моральних якостей під час занять фізичною культурою. Когнітивний компонент готовності до майбутньої педагогічної діяльності передбачає у процесі навчання здобуття студентами факультетів фізичного виховання здобуття: знання теорії і методики організації занять з фізичного

виховання як соціальної системи; знання методики розвитку рухових якостей молодших школярів, способів їх діагностики та коригування; знання психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку; знання основних принципів, методів, форм та засобів формування й корекції моральних якостей молодших школярів засобами рухливих ігор, проведення змагань, організації спільної роботи колективу дітей; знання основних норм дозування фізичного навантаження в ході занять фізичною культурою з молодшими школярами; знання основних вимог і дотримання професійної етики, вміння вирішувати професійно-моральні проблеми та ситуації, що сприяють формуванню моральних якостей молодших школярів.

Компонент комунікативно-організаційний у структурі підготовки вчителя фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів передбачає вміння налагоджувати особистісні стосунки й організовувати діяльність учнів, що є невід'ємними складовими професійної діяльності вчителя. Передусім він пов'язаний зі значним впливом, що здійснює вчитель на учнів, вміння спілкуватися, організовувати єдину систему взаємодії, сприймати й розуміти інших людей, організовувати та керувати діяльністю учнів з розвитку їхніх фізичних і моральних якостей тощо. Зазначений компонент передбачає набуття студентами вмінь: налагоджувати взаємовідносини з учнями та колегами у процесі фізичного виховання, спілкуватися з учнями молодшого шкільного віку, їхніми батьками; залучати учнів до організованої колективної діяльності й у ході її привчання до дисциплінованості, взаємодопомоги, культури поведінки, мужності, співчуття; правильно виражати і відстоювати свою думку, сперечатися, вислуховувати думки інших; планувати й організовувати свою діяльність на уроках фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів; діагностувати рівень розвитку моральних якостей молодших школярів, бути обізнаним про критерії і показники їхньої моральної вихованості; організовувати навчально-виховну діяльність як на

уроках фізичної культури, так і в позакласних спортивно-масових заходах, що сприяє формуванню моральних якостей молодших школярів.

Компонент контроль-оцінний у структурі підготовки вчителя фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів виокремлений нами у зв'язку з тим, що значне місце у професійній діяльності будь-якого вчителя посідає вміння аналізувати свою діяльність, оцінювати свою роботу і роботу учнів під час проведення занять фізичною культурою, проводити пошуки шляхів удосконалення навально-виховного процесу, усувати виявлені недоліки. Зазначений компонент містить: вміння правильно оцінювати досягнуті результати з розвитку фізичних якостей дітьми, володіння студентами методами психолого-педагогічної діагностики, навичками вербального впливу на особистість молодшого школяра на уроках фізичного виховання; вміння вносити корективи в педагогічний процес щодо розвитку моральних якостей школярів засобами фізичного виховання; вміння аналізувати педагогічні ситуації, що потребують морального вибору, спрямований на формування моральних якостей молодших школярів; вміння використовувати набутий досвід, постійно здійснювати пошук нових форм і методів організації занять з фізичної культури для формування моральних якостей молодших школярів; формування моральної свідомості та самосвідомості, свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності; формування стійкої схильності до самоаналізу та самооцінки своїх професійних дій, пов'язаних з формування моральних якостей молодших школярів.

Компонент мотиваційний у структурі підготовки вчителя фізичного виховання з формування моральних якостей молодших школярів посідає чільне місце, тому що мотиви виступають провідним фактором регуляції активності особистості, її діяльності. Цей компонент передбачає у студентів: правильне уявлення про спеціальність учителя фізичного виховання, професійну спрямованість й мотивацію діяльності, спрямованої на формування моральних якостей молодших школярів; настанова на

дотримання загальнолюдських цінностей, принципів загальнолюдської моралі; позитивне ставлення до розвитку власних моральних якостей, необхідних у майбутній професії, навчання їх культурі моральної поведінки; наявність у майбутніх учителів фізичної культури знань про суспільно значущі моральні ідеали, погляди, норми, вимоги тощо; позитивна мотивація на оволодіння способами та прийомами професійної діяльності вчителя фізичної культури, необхідними знаннями, вміннями, навичками; настанова працювати за обраною спеціальністю, інтерес до взаємодії з учасниками педагогічного процесу.

Культура – це освоєння особистістю соціального досвіду, накопиченого людством у процесі історичного розвитку.

Моральна вихованість особистості - це наявність сукупності сформованих моральних якостей особистості, що обумовлюють її поведінку.

Моральна культура студентів - передбачає створення свого внутрішнього світу через прийняття суспільних норм.

Моральний досвід – це сукупність одержаних на практиці (різні види ігрової, навчальної, трудової і громадської діяльності, спілкування шляхом вправ у моральній поведінці) навичок і звичок моральної поведінки (за В.Мусієнко-Репською).

Моральні якості – це усталені риси характеру особистості, що визначають її відносини з людьми, характеризують ставлення до себе й довкілля, а також усвідомленими і внутрішньо прийнятими нею правилами поведінки в суспільному житті.

Морально-педагогічна позиція студентів, майбутніх учителів фізичного виховання, – це складне базове утворення особистості, що відображає її вибірково-ціннісне ставлення до себе та інших і яке виявляється в інтегративних якостях (продуктивне узагальнення: соціальні очікування, моральні досягнення), що забезпечують орієнтацію на вільний позитивний вибір дії.

Морально-психологічна готовність випускників вищої педагогічної школи – це складне особистісне утворення, що охоплює ідейно-моральні та професійні погляди і переконання, професійно-педагогічну спрямованість психічних процесів, самовладання, педагогічний оптимізм, працездатність, настанову на творчу педагогічну працю, здатність до подолання перешкод, самооцінки своїх результатів, потребу в професійному самовихованні, яке забезпечує високу результативність педагогічної праці (за Л.Кондрашовою).

Мотиви (в аспекті нашого дослідження) - це активні внутрішні сили майбутніх учителів фізичного виховання, що спонукають їх до постановки мети та її досягнення щодо формування моральних якостей молодших школярів.

Мотив – це спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням потреб суб'єкта; сукупність зовнішніх чи внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта й визначають її спрямованість (мотивацію) (Педагогічний словник).

Мужність – це вміння протистояти труднощам, страху, біді, нещастям. Мужньо – визначене, встановлене самою особистістю ставлення цієї особистості до труднощів взагалі, коли вона не боїться, переборює їх, ставить своє „Я” вище за перепони і перешкоди. Мужність – багатогранна: мужність переборення та мужність опору, мужність переконання й мужність вибору – все це є ставлення особистості до великих труднощів.

Навчальна мотивація складається з оцінки студентами різних аспектів навчального процесу, його змісту, форм та способів організації з точки зору їх власних, індивідуальних потреб і цілей, які можуть співпадати або не співпадати з цілями навчання (за В.Якуніним).

Педагогічна умова підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів – це обставина, що сприяє формуванню і розвитку відповідної готовності у студентів.

Підготовка майбутніх учителів під час навчання у вищому навчальному закладі – це є процес, результатом якого є сформована готовність до здійснення педагогічної діяльності.

Позитивне ставлення до навчально-виховного процесу – це активне прагнення студентів до набуття знань, умінь та навичок, накопичення досвіду, що необхідні для майбутньої професійної діяльності як учителя фізичного виховання, що, у свою чергу, потребує сформованості позитивної мотивації до професійної діяльності, яка пов'язана також з формуванням моральних якостей молодших школярів.

Принциповість – морально-психологічна риса особистості, яка характеризує чіткість її соціальної позиції, вірність певній ідеї, переконанням, принципам і послідовність їх обстоювання, проведення в життя. При визначенні принциповості обов'язково слід враховувати зміст ідей, принципів, які обстоює людина (за С.Гончаренком).

Професійна діяльність учителя – особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим культури та досвіду, накопичених людством, створення умов до її особистісного розвитку та підготовки до виконання соціальних ролей, визначених у суспільстві (В.Сластьонін). За С.Смирновим, професійна педагогічна діяльність – то є процес, що розпочинається із засвоєння раніше накопиченого (адаптація, репродукція, відтворення знань та досвіду), а потім переходить у перетворення наявного досвіду.

Професійна спрямованість як узагальнена форма ставлення до професії складається з часткових, локальних оцінок суб'єктом ступеня особистісної значущості (привабливості – непривабливості) різних аспектів професійної діяльності, її змісту й умов здійснення (за В.Якуніним).

Професійно-моральна культура вчителя – це сукупність професійних та моральних знань, умінь та настанов педагога, що використовується у професійній діяльності, спрямованої на формування й розвиток моральних

якостей учнів, і передбачає єдність професійної та моральної культури, які сприяють встановленню моральних взаємовідносин у колективі учнів і колег.

Професійно-педагогічна підготовка – це організований систематичний та цілеспрямований процес формування психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності (за О.Павлик).

Професійно-педагогічна підготовка вчителів фізкультури – це сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати вчителем у школі, а також формування психологічних і моральних якостей особистості вчителя фізичного виховання, важливих для визначення характеру мети і завдань його педагогічної діяльності.

Скромність – моральна якість особистості, яка виражається в простоті спілкування з людьми, в достатньо критичному ставленні до себе, повазі до інших людей, небажанні підкреслювати свої заслуги й хизуватися своїми успіхами. Скромність виявляється у всій поведінці людини, манерах, мові, стилі всього її життя (за С.Гончаренком).

Спрямованість - це уявлення про цілі, мотиви, що спонукають до діяльності, емоційне ставлення до цієї діяльності, задоволеність нею (за Н.Кузьміною).

Формування професійно-моральної культури особистості майбутнього вчителя фізичного виховання під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі – це процес морального розвитку студентів, тобто оволодіння ними загальнолюдськими нормами моралі, формування внутрішньої системи моральної поведінки, здатності робити моральний вибір, вимірювати моральними критеріями свої вчинки і поведінку у професійній діяльності, позитивна мотивація щодо здійснення педагогічної діяльності з формування моральних якостей молодших школярів під час проведення занять з фізичного виховання.

Додаток Б-1.**АНКЕТА**

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Курс _____ спеціальність _____

1. Що Ви розумієте під поняттям "моральна людина"?

2. Які саме моральні якості Ви цінуєте в людях?

3. На Вашу думку, які моральні якості розвинені у Вас недостатньо?

4. На Вашу думку, якими засобами можна виховувати моральні якості особистості?

Додаток Б-2.**АНКЕТА**

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Курс _____ спеціальність _____

1. Після проходження педагогічної практики чи вважаєте Ви, що у Вас достатньо розвинені професійні і моральні якості, необхідні вчителю фізичного виховання? Що потрібно для їх удосконалення?

2. Чи змінилися Ваші уявлення щодо можливості формування моральних якостей у дітей молодшого шкільного віку засобами фізичного виховання? _____

3. Чи вважаєте Ви корисним впровадження у навчально-виховний процес запропонованого спецкурсу? Чому?

Додаток В-1.

**КАРТКА ОЦІНКИ РІВНЯ ВОЛОДІННЯ ЗНАННЯМИ ТА
ВМІННЯМИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

(модифікована нами картка оцінки моральної вихованості [58, с.416])

Просимо Вас оцінити свій рівень знань та вмінь щодо формування моральних якостей молодших школярів. Відзначте ту цифру, яка, на Вашу думку, найбільш точно відповідає оцінці досягнутого рівня розвитку, ураховуючи при цьому таке:

“5” – показник розвинений, чітко виражений, виявляється часто;

“4” – показник помітно виражений, але виявляється не постійно;

“3” – показник виражений, але виявляється обмежено та неефективно;

“2” – показник виражений слабо, у виявленнях більш характерною є негативна спрямованість;

“1” – показник виражений дуже слабо, у виявленнях є характерною негативна спрямованість.

Прізвище, ім'я та по батькові студента _____

Показники	Оцінки
знання теорії і методики організації занять з фізичного виховання	5 4 3 2 1
володіння системою необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків моральних знань;	5 4 3 2 1
здатність самостійно оцінювати рівень моральної вихованості учнів	5 4 3 2 1
здатність здійснювати аналіз морального клімату в учнівському колективі, виробляти власну аргументовану позицію	5 4 3 2 1
усвідомлення значущості морального виховання для майбутньої професійної діяльності	5 4 3 2 1

прагнення до вдосконалення знань, умінь і навичок морального виховання	5 4 3 2 1
знання психолого-педагогічних і фізіологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку	5 4 3 2 1
уміння застосовувати етичні знання для вирішення завдань професійно-педагогічної діяльності	5 4 3 2 1
уміння оцінювати моральний потенціал колективу, моральність стилю діяльності колег	5 4 3 2 1
уміння самостійно організувати процес морального виховання серед учнів	5 4 3 2 1
знання основних норм дозування фізичного навантаження в ході занять фізичною культурою	5 4 3 2 1
Загальна сума балів	

Дякуємо Вам за допомогу в роботі.

Додаток В-2.**МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ Й
ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ**

Оціночний коефіцієнт (К) комунікативних та організаторських схильностей виражається відношенням кількості відповідей за кожним розділом, що збігаються, до максимально можливого числа збігів (20). При цьому ми використовували формулу: $K = n/20$, де K - величина оціночного коефіцієнта, n - кількість відповідей, що збігаються з дешифратором.

ОПИТУВАЛЬНИК КОЗ - 1

1. Чи багато у Вас є друзів, з якими ви постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до сприйняття ними Вашого рішення?
3. Чи довго Вас турбує почуття образи, яку Вам причинив хтось з ваших товаришів?
4. Чи завжди Вам складно орієнтуватися у критичній ситуації, що створилася?
5. Чи є у Вас прагнення до встановлення нових знайомств з різними людьми?
6. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
7. Чи вірно, що Вам більш приємно і простіше проводити час з книгою або за будь-яким іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли деякі перешкоди у здійсненні Ваших намірів, то чи легко Ви відступаєте від них?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за віком, ніж Ви?
10. Чи любите Ви організовувати і придумувати зі своїми товаришами різноманітні ігри та розваги?
11. Чи складно Вам включитися в нові для Вас гурти?

12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні ті справи, які потрібно було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви домогтися, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?
15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?
16. Чи вірно, що у Вас не буває конфліктів з Вашими товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, обов'язків, зобов'язань?
17. Чи прагнете Ви при зручному випадку познайомитися і побесідувати з новою людиною?
18. Чи часто Ви у вирішенні справ приймаєте ініціативу на себе?
19. Чи часто Вас дратують люди, які Вас оточують, і Вам хочеться побути самому?
20. Чи правда, що Ви звичайно погано орієнтуєтеся у незнайомих для Вас обставинах?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас дратування, якщо Вам не вдається закінчити почату справу?
23. Чи маєте Ви почуття ускладнення, незручності або ніяковості, якщо доводиться проявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
25. Чи любите Ви брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу при вирішенні питань, що стосуються інтересів Ваших товаришів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед малознайомих Вам людей?
28. Чи вірно, що Ви рідко прагнете до доказу Вашої правоти?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення у малознайомий для Вас гурт?
30. Чи брали Ви участь у громадській роботі школи, класу, групи?

31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
32. Чи вірно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку або рішення, якщо воно не було одразу прийнято Вашими товаришами?
33. Чи відчуваєте Ви себе невимушено, коли потрапляєте в незнайомий для Вас гурт?
34. Чи охоче Ви розпочинаєте організацію різноманітних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви не відчуваєте себе достатньо впевненим і спокійним, коли доводиться говорити щось великій групі людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?
37. Чи вірно, що у Вас є багато друзів?
38. Чи часто Ви потрапляєте і центр уваги своїх друзів?
39. Чи часто Ви бентежитесь, відчуваєте ніяковість при спілкуванні з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено відчуваєте себе в оточенні великої групи своїх товаришів?

КЛЮЧІ
ДЛЯ ОБРОБКИ РЕЗУЛЬТАТІВ МЕТОДИКИ КОЗ-1

Комунікативні

1	+	11	-	21	+	31	-
2		12		22		32	
3	-	13	+	23	-	33	+
4		14		24		34	
5	+	15	-	25	+	35	-
6		16		26		36	
7	-	17	+	27	-	37	+
8		18		28		38	
9	+	19	-	29	+	39	-
10		20		30		40	

Організаторські

1		11		21		31	
2	+	12	-	22	+	32	-
3		13		23		33	
4	-	14	+	24	-	34	+
5		15		25		35	
6	+	16	-	26	+	36	-
7		17		27		37	
8	-	18	+	28	-	38	+
9		19		29		39	
10	+	20	-	30	+	40	-

Додаток В-3.**ОЦІНКА МОТИВАЦІЇ СТАВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ФОРМУВАННЯ
МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

модифікована шкала оцінки мотивації ставлення до професійної діяльності
за А.А.Кареліним [194]

Всі пункти шкали оцінені в балах від 1 до 5 та виражають позитивне або негативне ставлення до формування моральних якостей. Загальна оцінка складається з балів за рядками. Варіанти відповідей на судження можуть бути “так”, “скоріше так, чим ні”, “не можу відповісти”, “скоріше ні, чим так”, “ні”.

1. Створювали Ви щось нове у сфері своєї професійної діяльності?
2. Якщо Ви позбавитесь можливості працювати вчителем, то чи втратить сенс Ваше життя?
3. Чи стомлюють Вас несподіванки у професійній діяльності, які потребують нових виходів із ситуацій, що потребують морального вибору?
4. Чи вважаєте Ви, що під час фізичних занять учнів відбувається формування їхніх моральних якостей?
5. Чи відвідували б Ви заради нових професійних знань спеціальні заняття, навіть, якщо це пов'язане з незручностями?
6. Чи вбачаєте Ви в учневі активного учасника навчально-виховного процесу?
7. Чи вважаєте Ви, що тільки знання, отримані Вами під час навчання у вищому навчальному закладі, дають можливість здійснювати професійну діяльність, спрямовану на формування моральних якостей школярів?
8. Чи відчуваєте Ви, що Ваша професія дає можливість Вам поліпшити навколишній світ?
9. Чи вважаєте Ви, що організація самостійної роботи у процесі навчання учнів молодших класів має першорядне значення, сприяючи розвитку їх моральних якостей?

10. Чи згодні Ви з тим, що в молодших класах не можна розвивати моральні якості?
11. Чи обов'язково завдання формування моральних якостей школярів повинне супроводжувати Вашу професійну діяльність?
12. На підготовку до “нестандартних” уроків у Вас постійно не вистачає часу?
13. Чи враховували Ви, обираючи професію, особисті моральні якості?
14. Чи втрачає вчитель, який займається науково-дослідницькою роботою, можливість спілкування з учнями?
15. Чи зацікавлюють Вас нові ідеї, що спрямовані на формування моральних якостей школярів, у професійній сфері Ваших колег?

Загальна сумарна оцінка результатів складається за ключем, наведеним у таблиці:

№ запитання		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Відповіді:	Так	5	5	1	5	5	5	1	5	5	1	5	1	5	1	5
	Скоріше так, чим ні	4	4	2	4	4	4	2	4	4	2	4	2	4	2	4
	Не можу відповісти	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	Скоріше ні, чим так	2	2	4	2	2	2	4	2	2	4	2	4	2	4	2
	Ні	1	1	5	1	1	1	5	1	1	5	1	5	1	5	1

Рівні мотивації ставлення вчителів у питаннях формування моральних якостей учнів молодших класів

Рівні мотивації	I Низький	II Середній	III Достатній	IV Високий
Сума балів	15 – 29	30 – 44	45 – 59	60 – 75

Додаток В-4.

ОЦІНКА НАЯВНОСТІ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ

за методикою О.А.Вострикова [241, с. 30-36]

Рішучість - нерішучість

уміння активно і швидко, обирати мету діяльності	3 2 1 0	невміння активно і швидко обирати мету діяльності, проявлення пасивності і повільності в цьому
уміння чітко конкретизувати мету на відповідні завдання	3 2 1 0	невміння чітко конкретизувати мету у відповідних завданнях
уміння швидко приймати рішення	3 2 1 0	невміння швидко приймати рішення, повільність, невпевненість
уміння добре продумувати свої дії	3 2 1 0	невміння добре продумувати свої дії
уміння своєчасно приймати рішення	3 2 1 0	невміння своєчасно приймати рішення, прийняття поспішних або запізнілих рішень.

Сміливість-боязливість

уміння долати страх відповідальності за свої дії та вчинки	3 2 1 0	невміння долати страх відповідальності за свої дії та вчинки
уміння долати страх перед прийняттям рішення	3 2 1 0	невміння долати страх перед прийняттям рішення
уміння долати страх перед виконанням рішення	3 2 1 0	невміння долати страх перед виконанням рішення

Ініціативність-безініціативність

уміння швидко знаходити потрібне рішення	3 2 1 0	невміння швидко знаходити потрібне рішення
уміння вирішувати всі задачі по-новому, нестандартно	3 2 1 0	невміння вирішувати всі задачі по-новому, звичка до стандартних рішень
уміння підключати до вирішування власних задач інших людей	3 2 1 0	невміння підключати до вирішування власних задач інших людей

Витриманість-невитриманість

уміння витримувати довготривалу напруженість і продовжувати діяльність	3 2 1 0	невміння витримувати довготривалу напруженість припиняючи діяльність
уміння витримувати втому та продовжувати діяльність	3 2 1 0	невміння витримувати втому та продовжувати діяльність
уміння витримувати впливи несподіваних перешкод і продовжувати діяльність	3 2 1 0	невміння витримувати впливи несподіваних перешкод, припиняючи діяльність
уміння витримувати невдачі й продовжувати добиватися своєї мети	3 2 1 0	невміння витримувати невдачі й продовжувати добиватися своєї мети

Самовладання-відсутність самовладання

уміння зберігати ясність свідомості та мислення у гніві	3 2 1 0	невміння зберігати ясність свідомості та мислення у гніві
уміння зберігати ясність свідомості та мислення в горі та пригніченості	3 2 1 0	невміння зберігати ясність свідомості та мислення в горі та пригніченості
уміння правильно працювати в стані гніву	3 2 1 0	невміння правильно працювати в стані гніву
уміння керувати почуттям гніву	3 2 1 0	невміння керувати почуттям гніву
уміння керувати почуттями горя та пригніченості, визволятися від них	3 2 1 0	невміння керувати почуттями горя та пригніченості, визволятися від них

Наполегливість-ненаполегливість

уміння доводити до кінця будь-яку справу	3 2 1 0	невміння доводити до кінця будь-яку справу, зупиняючись на півдороги
уміння підкоряти власну поведінку, настрій, бажання й досягати поставленої мети	3 2 1 0	невміння підкоряти власну поведінку, настрій, бажання й досягати поставленої мети, відвертатися від виконання справи при відсутності бажання або збуджень, що несподівано виникли

Завзятість-відсутність завзятості

уміння долати утруднення, що виникають з предметами	3 2 1 0	невміння долати утруднення, що виникають із предметами
уміння долати утруднення з-поза зовнішніх перешкод	3 2 1 0	невміння долати утруднення з-поза зовнішніх перешкод

уміння долати утруднення у складній діяльності	3 2 1 0	невміння долати утруднення у складній діяльності
уміння перемагати труднощі, пов'язані з неправильними заборонами	3 2 1 0	невміння перемагати труднощі, пов'язані з неправильними заборонами

Самостійність-несамостійність

вміння опиратися на власні сили при досягненні поставленої мети	3 2 1 0	невміння опиратися на власні сили та можливості при досягненні поставленої мети
уміння постійно обходитися без сторонньої допомоги при рішенні задач	3 2 1 0	невміння постійно обходитися без сторонньої допомоги при рішенні задач, пошук такої допомоги в інших
уміння утверджувати особисту думку, позицію всупереч поглядам, позиціям інших людей	3 2 1 0	невміння утверджувати особисту думку, позицію всупереч поглядам, позиціям інших людей

Додаток В-5.**ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ САМООЦІНКИ**

за методикою, запропонованою В.Тернопільською [229]

Тест містить 32 судження, з приводу яких можливі п'ять варіантів відповідей, кожна з яких кодується балами за схемою:

4 бали – дуже часто;

3 бали – часто;

2 бали – інколи;

1 бал – рідко;

0 балів – ніколи.

Судження:

1. Мені хочеться, щоб мої друзі мене підбадьорювали.
2. Постійно відчуваю відповідальність за доручену мені роботу.
3. Я турбуюсь про своє майбутнє.
4. Багато хто мене ненавидить.
5. Я володію меншою ініціативою, ніж інші.
6. Я турбуюся про свій психічний стан.
7. Я боюся виглядати дурнем.
8. Зовнішній вигляд інших набагато кращий, ніж мій.
9. Я боюся виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я припускаюся помилок.
11. Як шкода, що я не вмію як слід розмовляти з людьми.
12. Як шкода, що мені не вистачає впевненості в собі.
13. Мені хотілося, щоб мої дії частіше схвалювали інші.
14. Я надто скромний.
15. Моє життя безкорисне.
16. Багато хто неправильної думки про мене.
17. Мені ні з ким поділитися своїми думками.

18. Люди чекають від мене багато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи бентежусь (ніяковію).
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміють мене.
22. Я не відчуваю себе в небезпеці.
23. Я часто хвилюююсь і даремно.
24. Я ніяковію, коли вхожу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я себе постійно відчуваю скутим.
26. Я думаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають набагато легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має трапитись яка-небудь неприємність.
29. Мене хвилює думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Як шкода, що я не такий комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююсь лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого чекають від мене друзі.

Для того, щоб визначити рівень самооцінки, необхідно звести бали за всіма 32 судженнями.

Сума балів від 0 до 25 свідчить про високий рівень самооцінки, за якою людина правильно реагує на зауваження інших і рідко сумнівається у своїх діях.

Сума балів від 26 до 45 свідчить про достатній рівень самооцінки, за якого людина рідко страждає від «комплексу неповноцінності» і лише час від часу намагається підладнатися під думку інших.

Сума балів від 46 до 65 свідчить про середній рівень самооцінки, за якого людина інколи страждає від «комплексу неповноцінності», реагує на критичні зауваження з боку інших і часто зважає на їх думку.

Сума балів від 66 до 128 вказує на низький рівень самооцінки, за яким людина хворобливо переносить критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди рахуватися з думками інших і часто страждає від «комплексу неповноцінності».

Додаток Д.***ПРОГРАМА СПЕЦКУРСУ
"ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ"*****Пояснювальна записка**

Однією з нагальних проблем, які стоять сьогодні перед педагогами, є формування високоморальної особистості майбутніх громадян України. Це зумовлено тими соціальними умовами, що впливають з процесу демократизації нашого суспільства, зростанням вимог до моральної вихованості підростаючого покоління.

Проблема морального виховання – це частина загальної соціальної проблеми взаємовідносин між людьми, що визначається суспільними відносинами, ідеологією та мораллю людей. В умовах демократичної дійсності – це частина проблеми педагогічного аспекту гуманізму, професійної етики, питань відповідності змісту морального виховання характеру суспільної моралі як важливої об'єктивно існуючої закономірності виховного процесу

Специфічною особливістю роботи вчителя фізичного виховання є рухова діяльність, що визначається змістом самого предмета як уроків фізичної культури, так і позакласних спортивно-масових заходів. Б.Шиян зауважує, що навчально-рухова діяльність має великі можливості для вирішення завдань морального виховання учнів. Сам зміст навчально-рухової діяльності включає ситуації, які можна використовувати для виховання почуття поваги до слабкого, почуття обов'язку і відданості, почуття відповідальності, власної гідності, гордості, совісті, сором'язливості тощо.

У галузевому стандарті підготовки фахівців за спеціальністю «Фізичне виховання» зазначено, що майбутній учитель фізичної культури повинен: «Керуючись принципами гуманізму і демократизму, враховуючи національні цінності, звичаї і традиції, під час реалізації навчально-виховного процесу в

різних вікових групах, використовуючи різноманітні загальнопедагогічні методи впливу, а також специфічні фактори та шляхи впливу на формування особистості, що їх надає фізична культура і спорт, з метою формування ідейних основ раціональної поведінки, етичних норм і навичок, уміти: формувати моральну свідомість, ідейну переконаність і мотиви діяльності (зокрема і фізкультурно-спортивної), які узгоджуються з ідеалами високої моралі; виховувати моральні почуття патріотизму, дружби, колективізму, громадянського обов'язку, миру, гуманізму; формувати моральний досвід, тверді звички дотримуватись етичних норм, навичок суспільно-корисної поведінки, а також норм фізкультурної і спортивної етики; сприяти максимальному розвитку фізичних і духовних здібностей людини, досягненню всебічної підготовленості до творчої праці; формувати активну життєву позицію».

У шкільному процесі виховують організація занять і відносини, які при цьому виникають. Якщо уроки проходять напружено, інтенсивно, але при цьому вчитель уміло вносить гумор, відзначає кожний маленький успіх учнів, це створює співучасть, бажання допомогти товаришу, намагання наздогнати кращих, заслужити похвалу улюбленого педагога, в такому разі виховується колективізм, дисциплінованість, організованість. Отже, на уроці фізичної культури кожна хвилина – це навчання й виховання одночасно.

Фізичні вправи, що виконуються в умовах колективної взаємодії учнів, озброюють їх досвідом моральних стосунків, які є основою формування відповідних морально-вольових якостей. У процесі фізичного виховання створюються різноманітні ситуації, в тому числі й конфліктні, в яких виявляється і змінюється ставлення школярів до суспільства, людей, самих себе.

Під час навчання у вищому навчальному закладі і в період проходження педагогічної практики у школі, студенти повинні оволодіти певними вміннями і навичками роботи з молодшими школярами: навчитися організовувати дитячий колектив, планувати свою роботу з урахуванням віку

дітей, добирати різноманітні форми проведення занять з фізичної культури, що спрямовані на формування моральних якостей дітей, знаходити індивідуальний підхід до дітей, вміти спілкуватися і співпрацювати з педагогічним колективом школи тощо.

Мета курсу: підготувати майбутніх учителів фізичного виховання до формування моральних якостей молодших школярів.

Завдання курсу: ознайомити студентів з особливостями виховної роботи, спрямованої на формування моральних якостей дітей молодшого шкільного віку, із засобами фізичної культури, що сприяють формуванню зазначених якостей, набути вміння й навички з планування, підготовки й проведення організації різноманітних рухливих ігор, спортивних занять, спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів.

Програма курсу розрахована на 27 годин, з них: 6 годин - лекції; 12 годин - практичні заняття; 1 година – самостійна робота студентів, 8 годин індивідуальна робота студентів.

Лекційні заняття (6 годин)

<p>1. <i>Загальнолюдські цінності як основа формування моральних якостей особистості:</i> поняття про загальнолюдські гуманістичні ідеали, цивілізовані норми стосунків людей, ставлення до народу, Вітчизни, самих себе; про відповідальність за свої вчинки перед усім людством, про моральні якості особистості людини.</p>	2 год.
<p>2. <i>Професійно-моральна культура вчителя фізичного виховання:</i> Поняття про культуру педагогічної праці, професійно-моральну культуру вчителя фізичного виховання; професійні та моральні знання педагога, що використовуються у професійній діяльності, спрямованої на формування й розвиток моральних якостей учнів</p>	2 год.

3. <i>Особливості формування моральних якостей молодших школярів на уроках з фізичної культури: віковий підхід в організації виховного процесу на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час, спрямованого на формування моральних якостей молодших школярів; завдання вчителя фізичного виховання в ході роботи з дітьми молодшого шкільного віку.</i>	2 год.
---	--------

Практичні заняття (12 годин)

1. Диспут «Моральна людина – яка вона?»	2 год.
2. Рольова гра «Прес-конференція»	2 год.
3. Дискусія «Чи можливо формувати моральні якості молодших школярів засобами фізичної культури?»	2 год.
4. Розв’язання педагогічних ситуацій та моральних дилем	2 год.
5. Методика організації проведення рухливих ігор, спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів.	4 год.

Питання, що виносяться на самостійну роботу:

1. Вікові та психофізіологічні особливості розвитку школярів молодшого шкільного віку та урахування їх у моральному вихованні.	1 год.
--	--------

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Добір рухливих ігор, спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів (складання картотеки)	4 год.
2. Підготовка сценаріїв спортивних свят (конкурсних завдань), спрямованих на формування моральних якостей молодших школярів	4 год.

Додаток Ж.

ПЕДАГОГІЧНІ СИТУАЦІЇ

1. Батьки хлопчика (8 років) попередили вчителя, що дитина, при всьому зовнішньому благополуччі, замкнута, ніколи не розповідає батькам про себе, своїх друзів. Просили вплинути на ситуацію. Ви:

- а) проведете бесіду з хлопчиком;
- б) запропонуєте цікаве доручення;
- в) постійно спостерігатиме за хлопчиком;
- г) ніяк не реагуватиме, таких дітей багато.

2. У дівчинки в роздягальні під час переодягання до уроку фізкультури вкрали ляльку. Тетянка бачила, як одна з дівчаток поцупила її, і сказала про це вчителю. Як діяти вчителю:

- а) подякувати Тетянці за інформацію, але сказати, що вона могла помилитись, адже подібні ляльки є в багатьох дівчаток;
- б) користуючись інформацією Тетянки, тихенько вивести дівчинку, котра взяла ляльку, в окрему кімнату, поговорити з нею, переконати повернути ляльку, пообіцявши зберегти це в таємниці;
- в) домовитися з дівчинкою про місце, де вона покладе ляльку. Потім “пошукати” ляльку і “знайти”;
- г) провести бесіду з дітьми про збереження особистих речей.

3. Учень 4 класу Сергій відзначався складною поведінкою: порушував правила поведінки, відмовлявся виконувати доручення, постійно вступав у суперечки з учителем на зауваження міг відповідати лайкою. У класі він знайшов двох хлопців, які виконували його волю і негативно впливали на інших. Як діяти вчителю:

- а) одержати консультацію у психолога; зміст характеристики відповідає визначенню важковиховуваної дитини;
- б) терпляче спостерігати за поведінкою Сергія і його “друзів”; попереджати негативні вчинки;
- в) намагатися викликати Сергія на відверту розмову, шукати заняття, які викликають у хлопця інтерес (спорт, відповідальне доручення, призначити фізруком класу і т.д.);
- г) поговорити з класоводом для визначення спільних дій щодо виправлення поведінки хлопчика, залучити до цієї роботи батьків.

4. Вчителька фізкультури йде коридором. Назустріч – один із учнів. Зрівнявшись з учителькою і дивлячись на неї, хлопчик проходить мимо, не привітавшись. Як вчинити в цьому випадку?

- а) Голосно сказати: «Здрастуй, Кондратьєв! Ну-мо, підійди сюди! Ти чому не вітаєшся?»
- б) сказати з іронією: «Здрастуй, Кондратьєв! Я тебе одразу впізнала, а ти мене ні?».
- в) голосно сказати прізвище учня і погрозити пальцем;
- г) одразу ж зайти до кабінету директора і поскаржитися на невихованого хлопця;
- д) зробити вигляд, що нічого не відбулося, а прийшовши до залу, обговорити при всіх цю ситуацію, не називаючи прізвища невихованого хлопчика;
- е) знайти спосіб продемонструвати невихованому учню, як він був не правий.

5. На перервах діти інколи грають у небезпечні ігри, наприклад, в «усипляння» – шляхом сильного надавлювання на сонячне сплетіння. Це провокує подальші головні болі, нездужання. Інколи – запаморочення. Як уникнути цього?

- а) там, де наноситься шкода здоров'ю, розмови не потрібні, а от дії – жорсткі і рішучі – необхідні;
- б) чи не краще познайомити дітей з прийомами оздоровлення, профілактики втоми – бажано в живій, проблемно-ситуативній чи ігровій формі;
- в) довірливо поговорити з дітьми і без тиску про небезпечність таких ігор;
- г) краще звернутися за допомогою до лікаря – його перестороги будуть більш переконливими, ніж Ваші.

6. Вчитель везе дітей на екскурсію. У транспорті з'являється жебрак і звертається до пасажирів з проханням про допомогу. Діти запитливо дивляться на вчителя. Що робити?

- а) ніяк не реагувати на те, що відбувається;
- б) голосно висловити своє обурення тим, що відбувається;
- в) терміново підійти до водія і попередити про безпорядки;
- г) зробити дітям знак, щоб не реагували, а самій уважно стежити, щоб жебрак не вимагав у дітей гроші;
- д) рішуче дістати гаманець і дати жебраку трохи грошей, показавши дітям приклад співчуття;
- е) реакція повинна залежати від того, хто звертається за допомогою: старенька, інвалід чи криклива молода мамаша з дитиною, дитина, працездатний чоловік.

7. У роздягальні в дівчинки вкрали гаманець. Дівчинка плаче, а однокласники – одні співчують, інші вважають, що вона сама винна. Як поводитися вчителю?

- а) заспокоїти дівчинку і відшкодувати вкрадену суму з власних коштів;
- б) заспокоїти дівчинку і відшкодувати вкрадену суму, зібравши її з учителів;

- в) заспокоїти дівчинку і відшкодувати вкрадену суму, зібравши її з учнів класу – тоді діти скоріше обізляться на злодія і знайдуть його;
- г) викликати до школи міліцію для надання професійної допомоги;
- д) переконливо сказати: «Діти, на перший раз міліцію викликати не буду, але щоб протягом сьогоднішнього дня – будь-ким способом – гроші були повернені»;
- е) сказати потерпілій, а також усім іншим дітям, щоб гроші в школу ніколи не приносили.

8. На уроці фізкультури – надзвичайна ситуація: одна з дівчинок, невміло повернувшись, впала з канату і зламала руку. Дитину увезла «швидка допомога». Діти налякані: дівчата заявляють, що більше до канату і близько не підійдуть. Чуються звинувачення в адрес учителя. Як заспокоїти дітей?

- а) найкращий спосіб – проявляючи незмінне співчуття до постраждалої дівчини, пояснити дітям, що в їхній безпеці залежить від учителя, а що – від них самих;
- б) найкращий спосіб – проаналізувати те, що трапалося, і переконати дітей, що їхня безпека залежить лише від них самих;
- в) насамперед потрібно переконати дітей, що потерпіла дівчина сама в усьому винна;
- г) усі засоби переконання і навіювання потрібно приберегти для батьків;
- д) усі засоби переконання і навіювання потрібно приберегти для адміністрації школи;
- е) терміново демонтувати канат, щоб ніщо не нагадувало про те, що трапалося;
- ж) подібний випадок на совісті вчителя і він повинен серйозно подумати про зміну професії.

Додаток 3.

МОРАЛЬНІ ДИЛЕМИ

Дилема 1¹

«Одна жінка в Європі захворіла на рак. Існували лише єдині ліки, які, на думку лікарів, могли її врятувати. Це був препарат, який недавно винайшов аптекар того самого міста, де жила жінка. Виготовлення ліків вимагало великих затрат, але аптекар у десять разів перевищував їх реальну ціну. Він витрачав на їх виготовлення 400 доларів, а продавав за 4000 доларів. Чоловік хворої жінки Хайнц обійшов усіх своїх знайомих, щоб позичити грошей, але зміг зібрати лише 2000 доларів. Він сказав аптекареві, що його жінка помирає, і попросив продати ліки за наявні гроші, а решту доплатити пізніше. Але аптекар сказав: «Я винайшов ці ліки і хочу на цьому заробити». Втративши надію законним способом отримати ліки, чоловік у відчаї почав думати про те, щоб залізти в аптеку і викрасти їх».

Запитання до студентів:

1. Чи має право чоловік вкрати ліки?
2. Чи повинні люди робити все, що можуть, щоб спасти життя іншим?
3. Крадіжка – протизаконна. Чи морально вкрати ліки?
4. Чи повинні люди завжди, у будь-яких випадках дотримуватися закону?
5. Щоб Ви запропонували зробити чоловікові?

Дилема 2²

(за романом О.Кобилянської «Земля»)

Бідні замолоду Івоніка та Марійка Федорчуки, пропрацювавши невтомно весь вік, збирали кожен копійку, стали кращими господарями на селі і виростили двох синів.

¹ Див. Тимошук І.В. Педагогічні умови виховання у студентів медичного технікуму гуманістичних цінностей: Дис...канд..пед.наук / 13.00.07. – Вінниця, 2004. – С. 207

² Там само. – С. 209

Їх улюбленець, старший син Михайло - роботящий юнак, який поважає батьків, віє і прагне господарювати. Сава, молодший син, не любить працювати на землі, постійно чує докори від батьків за ледарство, жорстокість і свавілля. Конфлікт ускладнюється любовним зв'язком Сави з двоюрідною сестрою, злодійкуватою Рахірою. Рахіра потихеньку призвичаювала Саву до думки, що тільки він один мусить володіти батьківською землею. Щоб отримати спадок, молодший брат вбиває старшого.

Коли батьки дізналися про смерть Михайла, бажання помсти і ненависті до вбивці охопило їх душі. Під час експертизи з тіла Михайла випала куля, яку Іоніка блискавично хапає і ховає, бо по ній можна впізнати вбивцю (Адже Сава тепер їхній єдиний син).

Запитання до студентів:

1. Чи мав батько право заховати кулю?
2. Як тепер має поводитися батько із Савою?
3. Чи повинен Іоніка розповісти дружині про справжнього вбивцю?
4. Чи винна Рахіра у скоєнні злочину?

Дилема 3¹

«Хлопець учився на «3» і «4», а фізкультура давалася важко – був надто повільним, мав зайву вагу. Допомогти йому позбутися цих вад вирішив учитель фізкультури.

«Ти, Миколо, безвільний. Та я виховаю в тобі характер. На середину залу кроком руш! Зроби 100 присідань у темпі».

І хлопець робив, звичайно, значно менше (під загальний регіт класу). Благов: «Не можу більше», – і падав знесилений.

«Продовжувати, – кричав учитель, – не прикидайся! Симуляція – теж риса характеру, але я її виб'ю з тебе».

¹ Див. Сущенко А. Важливий компонент педагогічної майстерності вчителя фізичної культури // Фізичне виховання в школі. – 1998. - № 2. – С.32.

Підбадьорені вчителем, учні, як на рингу, скандували: «Раз! Два! Три!...» І так щоуроку. Коли бачили, що хлопцеві ставало погано, залишали його і починали розминку (на неї практично часу не лишалося, бо колективно «виховували» Миколин характер). Урешті-решт це призвело до того, що хлопець перестав ходити на уроки фізкультури. І тоді вчитель дав чотирьом учням завдання: «З-під землі дістати і привести порушника на урок. Будемо продовжувати виховання».

Миколу знайшли і, хоч як він не благав і не виправдовувався («Я форму не взяв»), затягли до спортзалу.

«До кілець кроком руш! Підтягнутися 8 разів!» - скомандував учитель.

Коли з величезними зусиллями Миколі вдалося підтягнутися вчетверте, ремінець у штанцях тріснув, і вони сповзли на очах в однокласників, які були свідками постійного глузу над товаришем.

Понад два тижні Микола не ходив до школи. Ніхто не знав, що з ним. Та ось хлопець з'явився в спортзалі. І коли вчитель під загальне пожвавлення запитав: «То що, будемо кувати характер?», Микола вистрелив із самопала йому в обличчя. І вибив око. Такою була помста учня.

Запитання до студентів:

1. Як можна охарактеризувати дії вчителя фізкультури?
2. Чи існує колектив у цьому класі і як діти повинні були поводитися в такій ситуації?
3. Чи правильно вчинив Микола, вистреливши у свого «мучителя»?
4. Як діяти батькам Миколи в цій ситуації?

Додаток К.

Групування рухливих ігор за розвитком моральних якостей молодших школярів

1 клас

	Назва рухливих ігор	Моральні якості та почуття
1.	„Жук”	Відповідальність, гідність, товарицькість
2.	„День і ніч”	Дисциплінованість, колективізм, гордість, чесність, товарицькість, співпереживання
3.	„Сірий кіт”	Відповідальність, гордість, співпереживання, співчуття, гідність
4.	„Третій зайвий”	Товарицькість, відповідальність
5.	„Бездомна лисиця”	Гордість, любов, благородство, відповідальність
6.	„У річку, гоп”	Колективізм, чесність, відповідальність
7.	„Вудочка”	Товарицькість, правдивість, терплячість, співчуття
8.	„У кози”	Патріотизм, гідність, відповідальність, любов
9.	„Мишка”	Благородство, терплячість, відповідальність, гордість, співчуття
10.	„Сміхота”	Відповідальність, щирість, співпереживання

2 клас

1.	“Розірви коло”	Гордість, відданість, колективізм, терплячість, великодушність
2.	“Вудочка”	Відповідальність, товарицькість, терплячість, співчуття
3.	“Земля, вода, повітря, вогонь”	Гідність, гордість, відповідальність
4.	“Невід”	Колективізм, товарицькість, чесність, відповідальність

5.	“Дзвін”	Відповідальність, стриманість, терплячість, щирість, любов
6.	“Бездомна лисиця”	Гордість, любов, благородство, відповідальність
7.	“Карасі і щука”	Колективізм, товарицькість, відповідальність, правдивість
8.	“Третій зайвий”	Товарицькість, відповідальність, співчуття
9.	“Оса”	Гордість, відповідальність, чесність, чутливість
10.	“Переправа через річку”	Чесність, благородство, співпереживання

3 клас

1.	“Невід”	Колективізм, товарицькість, чесність, відповідальність
2.	“Круговий”	Товарицькість, дисциплінованість, стриманість, колективізм
3.	“Мисливці і качки”	Колективізм, товарицькість, відповідальність, стриманість
4.	“Дзвін”	Відповідальність, стриманість, терплячість, щирість, любов
5.	“Косарі”	Гордість, любов, благородство, щирість, чуйність
6.	“Шишки, жолуді, горіхи”	Відповідальність, чесність, співчуття, терплячість
7.	“Ріпка”	Любов, відповідальність, співпереживання, співчуття
8.	“Розірвати коло”	Відповідальність, стриманість, благородство
9.	“Вовк і хорт”	Дисциплінованість, колективізм, гідність, ввічливість
10.	“Через живий ланцюг”	Терплячість, чуйність, благородство

Додаток Л-1.

РОЗРАХУНОК λ – КРИТЕРІЮ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ЕКСПЕРИМЕНТУ

за λ – критерієм Колмагорова-Смирнова [210, С.142-152]

За результатами констатувального етапу експерименту нами було висунуто статистичну гіпотезу H_0 : різниця між двома розподілами недостовірна (зважаючи на точку максимально накопиченої розбіжності між ними), тобто емпіричний розподіл рівнів досліджуваної готовності не відрізняється від рівномірного розподілу.

Алгоритм розрахунку λ – критерію між показниками контрольної та експериментальної груп за результатами констатувального етапу експерименту

1. До таблиці 1 заносимо за рівнями відповідні емпіричні частоти, одержані в контрольній (1 стовпчик) та експериментальній (2 стовпчик) групах.
2. Підраховуємо емпіричні частоти за кожним рівнем для розподілу в контрольній групі за формулою:

$$f_e^* = \frac{f_e}{n_1},$$

де f_e – емпірична частота на певному рівні,

n_1 – кількість осіб контрольної групи.

Заносимо одержані емпіричні частоти розподілу в контрольній групі до 3 стовпчика таблиці 1.

3. Підраховуємо емпіричні частоти за кожним рівнем для розподілу в експериментальній групі за формулою:

$$f_e^* = \frac{f_e}{n_2},$$

де f_e – емпірична частота на певному рівні,

n_2 – кількість осіб експериментальної групи.

Заносимо одержані емпіричні частоти розподілу в експериментальній групі до 4 стовпчика таблиці 1.

4. Підраховуємо накопичені емпіричні частоти для розподілу в контрольній групі за формулою:

$$\sum f_j^* = \sum f_{j-1}^* + f_j^*,$$

де $\sum f_j^*$ – частість, що накопичена на попередніх рівнях,

j – порядковий номер рівня;

f_j^* – частість цього рівня.

Одержані результати записуємо у п'ятий стовпчик таблиці 1.

5. Для експериментальної групи розрахунки здійснюються за тими самими формулами. Одержані результати записуємо в шостий стовпчик таблиці 1.
6. Підраховуємо різницю між накопиченими частостями за кожним рівнем. Записуємо в сьомий стовпчик абсолютні величини різностей. Позначаємо їх як d .
7. Визначаємо в сьомому стовпчику найбільшу абсолютну величину різності d_{max} .

Таблиця 1.

Розрахунок критерію при зіставленні емпіричних розподілів в контрольній та експериментальній групах за результатами констатувального етапу експерименту

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця $\sum f_{KG}^* - \sum f_{EG}^*$ d
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	$\sum f_{KG}^*$	$\sum f_{EG}^*$	
1 (високий)	10	5	0,05	0,04	0,05	0,04	0,01
2 (достатній)	30	17	0,15	0,136	0,2	0,176	0,024
3 (середній)	70	46	0,35	0,368	0,55	0,544	0,06
4 (низький)	90	57	0,45	0,456	1	1	
Суми	200	125	1	1			

Розрахунки критерію λ здійснювалися за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 - кількість спостережень у виборці контрольної групи,

n_2 – кількість спостережень в експериментальній групі,

d_{\max} - найбільша абсолютна різниця.

За результатами проведених розрахунків ми одержали:

$$\lambda = 0,024 \cdot \sqrt{\frac{125 \cdot 200}{125 + 200}} = 0,21$$

Розрахунки засвідчили, що для рівня статистичної значущості (див. таблицю рівнів значущості розбіжностей між двома розподілами [210, с.329] з $p = 0,999$, $\lambda_{\text{кр}} = 1,12$. Ми одержали $\lambda_{\text{емп}} = 0,21$. Отже, $\lambda_{\text{кр}} > \lambda_{\text{емп}}$, що підтверджує гіпотезу H_0 .

Додаток Л- 2.

**РОЗРАХУНОК λ – КРИТЕРІЮ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ
ФОРМУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ**

за λ – критерієм Колмагорова-Смирнова [210, С.142-152]

Після формувального експерименту було висунуто статистичну гіпотезу H_1 : різниця між розподілами контрольної та експериментальної груп достовірна (зважаючи на точку максимально накопиченої розбіжності між ними), тобто емпіричний розподіл рівнів досліджуваної готовності суттєво відрізняється..

Алгоритм розрахунку λ – критерію між показниками контрольної та експериментальної груп за результатами формувального експерименту здійснювався за тими самими формулами і в такому ж порядку, як і на констатувальному етапі (див. Додаток Л-1). Одержані дані заносилися до таблиці 2.

Таблиця 2.

Розрахунок критерію при зіставленні емпіричних розподілів в
контрольній та експериментальній групах за результатами формувального
експерименту

Рівні	Емпіричні частоти		Емпіричні частоти		Накопичені емпіричні частоти		Різниця $\Sigma f^*_{КГ} - \Sigma f^*_{ЕГ}$ d
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	$\Sigma f^*_{КГ}$	$\Sigma f^*_{ЕГ}$	
1 (високий)	12	31	0,06	0,248	0,06	0,248	0,188
2 (достатній)	38	66	0,19	0,528	0,25	0,776	0,526
3 (середній)	80	18	0,4	0,144	0,65	0,92	0,27
4 (низький)	70	10	0,35	0,08	1	1	
Суми	200	125	1	1			

Розрахунки критерію λ здійснювалися за формулою:

$$\lambda = d_{\max} \cdot \sqrt{\frac{n \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де n_1 - кількість спостережень у виборці контрольної групи,

n_2 – кількість спостережень в експериментальній групі,

d_{\max} - найбільша абсолютна різниця.

За результатами проведених розрахунків ми одержали:

$$\lambda = 0,526 \cdot \sqrt{\frac{125 \cdot 200}{125 + 200}} = 4,613$$

Розрахунки засвідчили, що для рівня статистичної значущості (див. таблицю рівнів значущості розбіжностей між двома розподілами [210, с.329] з $p = 0,999$, $\lambda_{\text{кр}} = 2,4$. Ми одержали $\lambda_{\text{емп}} = 4,613$. Отже, $\lambda_{\text{емп}} > \lambda_{\text{кр}}$, що підтверджує гіпотезу H_1 . Емпіричний розподіл більший за $\lambda_{\text{кр}}$, отже, одержані результати після формувального експерименту є статистично значущими.